

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет соціальних наук та соціальних технологій

Кафедра політології

Бакалаврська робота

Освітній ступінь – бакалавр

На тему: **«ДИСКУРСИВНІ СТРАТЕГІЇ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ
В УКРАЇНІ»**

Виконав: студент 4-го року навчання
спеціальності
052 Політологія

Ліварюк Михайло Ярославович

Керівник: Яковлев М.В.

кандидат політичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин НаУКМА

Рецензент: Амельченко Н.А.

Бакалаврська робота

захищена

З оцінкою _____

Секретар ЕК _____

« » _____ 20 ____ р.

Київ – 2020 р.

ЗМІСТ

Вступ	с.3
1. Теоретико-методологічні основи дослідження дискурсивних стратегій декомунізації.....	с.7
1.1. Мнемонічні студії як концептуальна основа для дослідження історичної політики в Україні.....	с.7
1.2. Дискурс-аналіз як інструментарій для дослідження мнемонічного конфлікту в Україні.....	с. 16
2. Особливості історичної політики в Україні 1989-2018 років	с. 24
2.1. Особливості історичної політики та мнемонічного конфлікту в Україні 1989-2014 рр.	с. 24
2.2.Історична політика в Україні після 2014 року.....	с. 47
3.Аналіз дискурсивних стратегій декомунізації в Україні	с. 54
3.1.Аналіз дискурсивних стратегій «українського націоналістичного» дискурсу.....	с. 57
3.2.Аналіз дискурсивних стратегій «радянсько-неоімперського» дискурсу.....	с. 79
3.3.Аналіз дискурсивних стратегій «лівого критичного» дискурсу.....	с. 90
Висновки	с. 98
Список використаних джерел та літератури	с. 104

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Політика декомунізації впродовж останніх п'яти років залишається актуальною та гострою в політичному розрізі, зважаючи на тривалий мнемонічний конфлікт між наративами національної пам'яті, який так чи інакше був присутній в українському суспільно-політичному просторі протягом усіх років незалежності. Не дивлячись на те, що декомунізаційні заходи завершилися у 2017-2018 роках, проблема колективної пам'яті не усунулась з публічного дискурсу: впродовж 2019-2020 років в умовах нової центральної влади почастишали спроби реабілітації «російсько-неоімперського» дискурсу пам'яті, особливо це стосується в частині перейменувань топографічних об'єктів. Український кейс чудово підпадає під рамки популярних, станом на сьогодні, мнемонічних студій: він особливий тим, що надає широке поле для вивчення утилітарної інструменталізації наративів пам'яті та «історичної» риторики, інституційних та дискурсивних зв'язків між політикою та історією. Ключовою проблемою, пов'язаною із дослідженням декомунізації в Україні, є те, що вони здебільшого зосереджуються на аналізі дій та риторики української влади, а тому почасти ігнорують дискурсивні стратегії їхніх опонентів з «радянсько-неоімперського» та «лівого критичного» табору. Ця робота покликана заповнити цю дослідницьку прогалину та комплексно проаналізувати дискурсивні стратегії українських політичних акторів в контексті формування та впровадження політики декомунізації. Тематика дослідження створює комфортні умови для того, аби застосувати комбінований підхід, базований на поєднанні онтологічно та епістемологічно взаємодопонюваних підходів мнемонічних студій та дискурс-аналізу.

Ступінь розробки теми. Питаннями мнемонічних стадій та історичної політики займалась низка відомих іноземних науковців, таких, як М. Хальбвакс, Я. Асманн, П. Нора, Е. Зерубавель, М. Бернхард, Я. Кубік, А. Мегілл, Х. Вельцер, А. Портеллі, В. Кайнстайнер тощо. В українській

соціальній науці дослідженнями взаємозв'язків історичної пам'яті та політики займались Г. Касьянов, В. Кулик, О. Толочко, М. Рябчук, А. Портнов, О. Лисенко, В. Середа, Я. Грицак, В. Єрмоленко, Т. Журженко, В. Яблонський, В. Лозовий, О. Валевський, С. Здіорук, С. Зубченко, О. Шевель, Кузьо Т. тощо. Що стосується дискурс-аналітичних підходів до вивчення соціальної реальності, то в цій темі класиками є такі науковці як Е. Лакло, Ш. Муфф, Н. Феркляф, Чоуліаракі, М. Фуко, Т. ван Дейк, В. Бурр тощо.

Наукова проблема, способом вирішення якої виступає ця робота, полягає у відсутності комплексних досліджень дискурсивних процесів, що мали місце у ході мнемонічного конфлікту в Україні, пов'язаного з формуванням та впровадженням політики декомунізації, оскільки здебільшого увага приділялася аналізу артикуляцій лише промоутерів «українського націоналістичного» дискурсу пам'яті. У межах нашої роботи дослідницька увага була також приділена дискурсивним стратегіям «радянсько-неоімперського» та «лівого критичного» дискурсів; останньому зазвичай приділяється вкрай мало досліджень в межах тематики мнемонічних конфліктів.

Мета дослідження: виявити особливості дискурсивних стратегій, що використовувались в контексті формування та впровадження політики декомунізації у 2014-2018 роках.

Досягнення поставленої мети зумовило виконання таких дослідницьких завдань:

- з'ясувати стан розробки мнемонічних студій та поняття «історична політика», «мнемонічний конфлікт», запропонувати класифікацію акторів мнемонічного конфлікту;
- конкретизувати методологічні засади та методи дослідження дискурсивних стратегій «українського націоналістичного», «радянсько-неоімперського» та «лівого критичного» дискурсів;

- охарактеризувати історичні події та соціальний контекст, що передували досліджуваному періоду та мали визначальний вплив на застосування тих чи інших дискурсивних стратегій.
- охарактеризувати особливості впровадження політики декомунізації;
- виокремити та встановити особливості дискурсивних стратегій, що використовувались в контексті формування та впровадження політики декомунізації з боку промоутерів «українського націоналістичного», «радянсько-неоімперського» та «лівого критичного» дискурсів.

Об'єктом дослідження є декомунізація як складова історичної політики в Україні в 2014-2018 рр.

Предметом дослідження є дискурсивні стратегії в контексті формування та впровадження декомунізації як складової історичної політики в Україні в 2014-2018.

Теоретико-методологічна база дослідження. Дослідження спирається на соціально-конструктивістський підхід до вивчення соціальної дійсності. Вивчення особливостей історичної політики в Україні ґрунтується на теоретико-методологічних засадах та інструментарію мнемонічних студій. Безпосереднє виокремлення та аналіз дискурсивних стратегій агентів «українського націоналістичного», «радянсько-неоімперського» та «лівого критичного» дискурсів базуються на поєднанні дискурс-аналітичних підходів Лакло-Муффа та Ферклафа-Чоуліаракі.

Джерельну базу дослідження складають нормативно-правові акти, тексти та відеозаписи публічних виступів українських політиків, істориків, публічних інтелектуалів, представників громадськості, блогерів. Ці дані можна віднайти на відео-порталі YouTube, сторінках українських медіа, профільних видань та офіційних сайтах інституцій, залучених до формування та реалізації історичної політики. Окрім цього, також були використані дані соціологічних опитувань українців з приводу їхньої політичної та мовної ідентифікації,

ставлення до політики декомунізації тощо. Набір цих джерел дозволяє нам у межах симбіозу мнемонічних студій та дискурс-аналізу комплексно розглянути особливості дискурсивної боротьби між «українським націоналістичним», «радянсько-неоімперським» та «лівим критичним» дискурсами, встановити зв'язки між особливостями соціальної структури українського суспільства та успішністю просування тієї чи іншої дискурсивної риторики.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел і літератури. Обсяг основної частини складає с., списку джерел та літератури — с. Останній містить ...найменувань. Загальний обсяг курсової роботи становить с.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСКУРСИВНИХ СТРАТЕГІЙ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ

1.1. Мнемонічні студії як концептуальна основа для дослідження історичної політики в Україні.

Поняття пам'яті віддавна слугувало об'єктом зацікавлення з боку представників найрізноманітніших наукових дисциплін та осіб, що вдавалися до альтернативних форм пізнання світу. На початку ХХ століття в науковому середовищі були здебільшого поширені уявлення про пам'ять, як виключно про індивідуальну властивість людини, частину мозку, яка виступає в якості резервуару спогадів індивіда, причому вважалось, що ці спогади можуть бути достовірно відтворені¹. Вперше увагу на інтерсуб'єктивну властивість пам'яті звернув у 1920-х роках французький дослідник М. Хальбвакс, ідеї якого були висунуті у відповідь на теоретичні положення, запропоновані Е. Дюркгеймом та А. Бергсоном.² Новаторство Хальббакса полягало у його ключовому припущенні стосовно того, що будь-яка індивідуальна пам'ять є соціально зумовленою і власне довкола саме цієї тези в майбутньому сформувалася окрема субдисципліна у межах соціальних наук відома як мнемонічні студії (або ж подекуди можна зустріти назви, на кшталт, соціологія пам'яті)³⁴.

У своїх роботах Хальбвакс розділяє пам'ять на автобіографічну (індивідуальну) та колективну, він відзначає, що ці обидві пам'яті не є закритими системами, вони постійно взаємодіють між собою, в першу чергу за рахунок введених французьким дослідником поняття «соціальних рамок пам'яті»⁵. Рамки пам'яті — це багато в чому структура селекції, оскільки

¹ J.-C. Marcel, L. Mucchielli. Maurice Halbwachs's mémoire collective // Cultural Memory Studies / Ed. by Astrid Erll and Ansgar Nünning. Berlin: Walter de Gruyter, 2008. P. 142

² Сабанчеев Р.Ю. «Память как культурно-исторический феномен в работах Мориса Хальббакса» Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке. 2014. №2 (28). С. 127-132.

³ Eviatar Zerubavel. Social Mindscape: An Invitation to Cognitive Sociology. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997. P. 81-82

⁴ Хальбвакс М. Коллективная и историческая память. URL: <https://cutt.ly/DyVAsy2>. (дата звернення: 01.06.2020).

⁵ Там само.

пам'ятається та пригадується лише те минуле, яке має значення для сьогодення; ця структура допомагає створити когерентний контекст, необхідний для потреб сьогодення⁶. Оскільки індивідуальна пам'ять є дуже тенденційною та обмеженою — як в часі, так і в просторі, то для того, аби відновити та унаочнити певні спогади, індивіду доводиться постійно послуговуватись опорними точками, запропонованими власне цими соціальними рамками — мовою, ідеями тощо⁷. Зрештою, сам Хальбвакс наголошував на тому, що індивід не може достовірно відтворити свої спогади (як це вважалося на початку XX століття, зокрема Фрейдом); усе, що йому натомість доступне — це окремі фрагменти, які перетворюються у спогади виключно через інструменталізацію колективних уявлень.⁸ Колективна пам'ять формується та насаджується через розгалужену систему соціальних інститутів, у першу чергу, сім'ї, релігійних спільнот та соціально-економічних класів і часто ці спогади слугують відображенням місця конкретного інституту в структурі суспільства.⁹ Зрештою, таке розгалуження призводить до того, що у межах більш широкого суспільства на мезо-рівні формуються відмінні варіації та інтерпретації тих чи інших спогадів. Саме колективна пам'ять виступає основним засобом кристалізації ідентичності — це одна із найбільш конвенційних тез у межах мнемонічних студій.¹⁰

Перш, ніж ми просуватимемося далі, необхідно внести певні уточнення у наше розуміння поняття «колективна пам'ять», оскільки цей термін користується надміру високим рівнем вжитку і дуже часто в окремих публікаціях йому бракує концептуального уточнення — подібна проблема стояла і перед іншими дослідниками, що займалися соціологічним вивченням пам'яті. Одне із найбільш відомих розрізень запропонував єгиптолог Я.

⁶ Там само.

⁷ Там само.

⁸ J.-C. Marcel, L. Mucchielli. Maurice Halbwachs's mémoire collective // Cultural Memory Studies / Ed. by Astrid Erll and Ansgar Nünning. Berlin: Walter de Gruyter, 2008. P. 142

⁹ Там само, P. 144-146.

¹⁰ Eviatar Zerubavel. Social Mindscapes: An Invitation to Cognitive Sociology. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997. P. 82

Ассман у своїй книзі «Культурна пам'ять. Письмо, пам'ять про минуле та політична ідентичність у високих стародавніх культурах», котрий виділяє окремо комунікативну та культурну пам'ять.¹¹ Під першою Ассман позначав пам'ять, що була властивою для комунікації всередині певних соціальних груп, як-то родина, релігійна община тощо — вона є доволі нестійкою, оскільки зберігається переважно в усній формі; натомість культурна пам'ять не так залежна безпосередньо від носіїв якихось спогадів — вона є поширеною на рівні великих спільнот і зазвичай зберігається в кодифікованих носіях та культурних практиках: текстах, святах, обрядах, традиціях — всьому тому, що французький дослідник П. Нора називає «місцями пам'яті», котрі покликані зберігати накопичене історичне знання та вчасно нагадувати індивідам про нього¹²¹³.

Для того, аби уникнути можливої плутанини в процесі прочитання нашого тексту, надалі ми послуговуватимемося розрізненням пам'яті на індивідуальну (автобіографічну), соціальну та колективну, де соціальна пам'ять виступатиме аналогом яссманівської «комунікативної пам'яті», а колективна — «культурної».

Однією із найбільш дискусійних тем у межах мнемонічних студій залишається питання взаємозв'язків між пам'яттю та іншими формами уявлення минулого, насамперед історією. Розрізняючи у своїх роботах автобіографічну, колективну та історичну пам'яті, Хальбвакс наголошував на «об'єктивності» історичної пам'яті, на відміну від колективної.¹⁴ Суттєвий теоретичний недолік цієї тези полягає в тому, що історія шляхом конструювання єдиного схематичного наративу фактично ігнорує увесь той плюралізм варіантів спогадів, який притаманний індивідам. Особливо це стає

¹¹ Ассман Я. Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. М.: Языки славянской культуры, 2004. С. 52-57.

¹² Экманн М. Воспоминания пространства. URL: <http://gefter.ru/archive/9540>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹³ Nora P. Between memory and History // Realms of Memory: Rethinking the French Past Vol.1/ edited by Nora, Pierre, Kritzman, Lawrence. New York: Cambridge University Press, 1996. P.6

¹⁴ Хальбвакс М. Коллективная и историческая память. URL: <https://cutt.ly/DyVAsy2>. (дата звернення: 01.06.2020)..

помітним у мультикультуралістських спільнотах або ж у суспільствах, де кардинальним чином змінюється тамтешня історична політика.

Намагаючись певним чином узагальнити ці дискусії, український історик Г. Касьянов виокремлює три підходи до розуміння стосунків між історією та пам'яттю:

- 1) концептуальне протиставлення історії та пам'яті як несумісних явищ;
- 2) ототожнення історії та пам'яті;
- 3) розуміння і визнання історії та пам'яті як окремих сфер вивчення та репрезентації минулого, що потенційно можуть взаємодоповнювати одне одного.¹⁵

Розуміння історії як однієї із форм пам'яті є сьогодні найбільш розповсюдженим в суспільстві, оскільки конвенційно припускається, що історія повинна насамперед «правильно відтворювати» реальне минуле — адже саме у цьому полягає її нібито справедливості та головне завдання.¹⁶ Подібна інтерпретація є домінуючою не в останню чергу через те, що саме такий погляд на історію промотують державні інституції, формуючи навчальні програми з історії, що викладаються в державних освітніх закладах, організовуючи різного роду комеморативні практики, культивуючи певні «місця пам'яті». У межах колективної пам'яті формується те, що сьогодні називається «історичною пам'яттю» — «стійкий набір взаємопов'язаних колективних уявлень про минуле певної групи, кодифікований і стандартизований у громадських, культурних, політичних дискурсах, міфах, символах, мнемонічних і комеморативних практиках», який, з одного боку, є результатом соціального конструювання з боку «мнемонічних підприємців», а з іншого боку — конструює більш широкі колективні ідентичності.¹⁷

¹⁵ Касьянов Г.В. Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять // Український історичний журнал. 2016. № 2. С. 119

¹⁶ Мэрил А. Историческая эпистемология. Москва: Канон, 2007. С.90-91

¹⁷ Касьянов Г.В. Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять // Український історичний журнал. 2016. № 2. С. 134-135.

Необхідність в конструюванні історичної пам'яті, спільної для якомога більшої частини суспільства, виникла у ХІХ столітті разом зі стрімкою модернізацією та постанням сучасних держав-націй¹⁸. Творення єдиної колективної пам'яті було невід'ємним елементом націотворення, яке повинне було об'єднати різні соціальні, етнічні та релігійні групи в спільну колективну єдність - яскраво цей процес, до прикладу, був описаний Е. Вебером у книзі «Із селян у французи». Власне на цей період і припала поява історії як окремої академічної дисципліни та інституціоналізація історичної науки, головним завданням якої було обслуговування політичного проекту держави-нації шляхом творення мононарративу¹⁹.

З поширенням в ХХ столітті неокантіанства, ідей Баденської школи та «школи Анналів» в історіографії відбувся «конструктивістський поворот»²⁰. Традиційна позитивістська історіографія зазнала шквалу критики з боку лівих інтелектуалів та дослідників, відтак історіографічні дослідження суттєво урізноманітнилися; на початку ХХІ століття їх можна розподілити на три окремі види, описані А. Мегіллом у своїй книзі «Епістемологія історії»:

- 1) Афірмативні — їм властивий некритичний характер, головним завданням є творення нарративу минулого, що фактично повинен відповідати суспільно-політичним запитам сучасності. Така історіографія схильна ототожнювати історію та пам'ять, нехтуючи розумінням пам'яті як лише образом минулого, що має властивість репрезентуватися через спогади, тексти і т.д.. Такі дослідження залишаються поширеними на службі націоналістичних, політичних проектів; стосовно суспільства вони виконують консолідуючу функцію, маючи тенденцію міфологізувати минуле.²¹

¹⁸ Касьянов Г.В., Толочко О.П. Національні історії та сучасна історіографія: виклики і небезпеки при написанні історії України//Український історичний журнал. 2012. № 6. С. 5

¹⁹ Там само.

²⁰ Чурсанова И. А.. Историография XX века: от конструктивизма к «Лингвистическому повороту» // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2011. №1. С. 221-224.

²¹ Мэги́лл А. Историческая эпистемология. Москва: Канон, 2007. С. 90-91

- 2) Дидактичні — властивий виховний характер, така історія повинна вказувати групі чи народу «шлях до кращого майбутнього», задавати траєкторію майбутнього розвитку.²²
- 3) Аналітичні — т.з. «історіографія другого рівня», їм властиве критичне спрямування стосовно історії-пам'яті як некритичної форми історичних досліджень. По своїй суті, такі праці опонують афірмативній та дидактичній логіці в історіографії.²³²⁴

Останніми роками дедалі більшої ваги у мнемонічних студіях набувають питання історичної політики. Не дивлячись на те, що сам термін «історична політика» ввійшов у науковий дискурс лише у 1980-1990-х роках (у ході «суперечки істориків», що мала місце на той час у Федеративній Республіці Німеччина), явище, описуване цим поняттям, існувало у полі політичних практик задовго до його винайдення і самі процеси інституціоналізації історичної науки у XIX століття тому яскраве підтвердження²⁵. Говорячи про історичну політику, мова йде насамперед про неї як про складову більш загальної «політики ідентичності», котра визначається Н. Вілі як «боротьба за риси, соціально та інституціонально атрибувані окремим індивідам та групам індивідів»²⁶. Що стосується безпосередньо історичної політики то це боротьба за те, хто має право контролювати, що колективні «ми» пам'ятаємо про минуле. Нав'язуючи певне «правильне» розуміння історії, мнемонічні підприємці тим самим відображають політичні, соціальні та культурні імперативи, що, на їхню думку, повинні домінувати серед цільової аудиторії. У цьому дослідженні ми послуговуватимемося визначенням Г. Касьянова, відповідно до якого історична політика — це «різновид політики, метою і змістом якої є цілеспрямоване конструювання та утилітарне використання в

²² Там само, С. 109.

²³ Там само, С. 109-110.

²⁴ Касьянов Г.В. Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять // Український історичний журнал. 2016. № 2. С. 119.

²⁵ Там само, С.127

²⁶ Wiley N. The Politics of Identity in American History// Social Theory and the Politics of Identity (ed. by Craig Calhoun). Oxford and Cambridge, MA: Blackwell, 1994. P. 131

політичних цілях історичної пам'яті, інших форм колективних уявлень про минуле і його репрезентацій, у тому числі професійної історіографії. Історична політика здійснюється в інтересах політичних, культурних, етнічних та інших суспільних груп у боротьбі за владу, за її утримання або перерозподіл. Це засіб забезпечення політичної, культурної чи інших форм лояльності великих суспільних груп, а також утримання ідеологічного й політичного контролю над ними»²⁷. Важливою для нашого дослідження особливістю цього визначення є те, що історична політика мислиться не тільки на рівні публічної політики, яку можуть централізовано реалізовувати державні органи влади, а й на рівні політики як боротьби за владу, що яскраво підтверджується фактом інструменталізації питань історичної пам'яті з боку різних політичних сил у період після 2005 року.

Функції історичної політики:

- 1) на рівні «policy» — консолідація суспільства, створення спільного символічного простору, який уможливорює ідейно-ціннісну єдність конкретного суспільства/спільноти та усуває сумніви у доцільності чинного політичного проекту;
- на рівні міжнародних відносин — історична політика часто обслуговує зовнішньополітичні інтереси держави: позиція з тих чи інших історичних питань часто слугує інструментом зовнішнього впливу (особливо коли це стосується сепаратистських та ірредентистських рухів), зумовлює характер конкретних зовнішньополітичних дій та державних стратегій, часто виступає в якості формального «casus belli» при здійсненні окремих зовнішньополітичних актів;
- 2) на рівні «politics» — виступає одним із засобів у боротьбі за державну владу, питання історичної пам'яті та колективної ідентичності часто

²⁷ Касьянов Г.В. Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять // Український історичний журнал. 2016. № 2. С. 135.

інструменталізуються політичними акторами для мобілізації електорату;

Характер та особливості конкретного політичного режиму визначають той чи інший тип історичної політики, що впроваджується у межах держави. Чим більш усталеними є демократичні та державницькі традиції конкретного суспільства, тим більш плюралістичним та ширшим виявиться діапазон історичних досліджень та функцій, які історія, власне, виконує у межах цього локального суспільного та академічного середовища²⁸. Відповідно, відносини між афірмативною та аналітичною історіями у таких середовищах матимуть більш публічно виражений антагоністичний характер²⁹. Домінування сплаву афірмативної та дидактичної історіографії особливо поширене у молодих «державах, що націоналізуються», які почасти не мають багатої національно-державницької традиції — це робиться, в першу чергу, для того, аби створити когерентний спільний символічний простір, таку репрезентацію минулого, яка би позбавила конкретного індивіда сумніву у питанні доцільності поточного державного проекту.

Разом з тим, реалізація публічної історичної політики з часом дедалі ускладнюється. По-перше, це пов'язано бодай з тією обставиною, що почасти офіційно промотований державою історичний наратив не відповідає, а то й прямо суперечить іншим наративам колективної та особливо соціальної пам'яті, що також мають місце в межах одного і того ж суспільства; пам'ять є плюралістичною, а тому вона має потенціал бути конфліктною. По-друге, якщо в XIX-XX століттях держава мала інфраструктурну змогу реалізовувати історичну політику, транслуючи необхідні їй смисли через традиційні мас-медіа та інституціональні канали поширення інформації, то наприкінці XX-початку XXI століть інформаційна монополія почала зникати³⁰. Це було

²⁸ Там само, С. 130-131

²⁹ Там само.

³⁰ Kulyk V. War of memories in the Ukrainian media: diversity of identities, political confrontation and production technologies// Memory, Conflict and New Media: Web-wars in post-socialist states (ed. by E. Rutten, J. Fedor, V. Zvereva). NY: Routledge, 2013. P. 66

насамперед пов'язано зі стрімким розвитком комунікаційних технологій, поширенням Інтернету, еволюцією репертуарів політичної боротьби, реконфігурацією традиційних медіаринків тощо³¹. В умовах плюралістичного політичного поля, котре отримало нові інструменти для медіатизації, конструювати та поширювати єдиний гранд-наратив стало набагато складніше, а тому історична пам'ять стала дедалі більш оспорюваним явищем. Процес ототожнення окремої історіографії з тією чи іншою формою пам'яті неминуче призводить до суспільного антагонізму. Така боротьба за «коректні» інтерпретації минулого та зміст історичної пам'яті (що має бути колективно забутим, а що регулярно пригадуваним) отримала у академічній літературі синонімічні визначення, як-то «мнемонічні битви», «війни пам'яті» тощо³². У межах нашого дослідження ми називатимемо це терміном *«мнемонічний конфлікт»*.

У ході такого конфлікту відбувається протистояння між дискурсами пам'яті та акторами які, на нашу думку, є об'єднаними у межах своєрідних «інфраструктур значень», котрі по суті складають замкнутий цикл виробництва та поширення тих чи інших дискурсивних значень. Такі «інфраструктури» неодмінно включають в себе:

- 1) ідеологів — тих, хто продукує нові дискурсивні значення. Хоча будь-який індивід у ході своєї артикуляції вже відтворює або змінює структуру дискурсу, особливість «ідеологів» полягає у тому, що запропоновані ними значення відіграють центральне значення для всього дискурсу загалом, їхня сукупність складає «ядро» дискурсу — набір тверджень, що максимально претендують на статус «об'єктивності».
- 2) мнемонічних підприємців, які інструменталізують ці значення задля отримання максимально можливої утилітарної вигоди, як-то легітимація

³¹ Zerubavel E. *Social Mindscales: An Invitation to Cognitive Sociology*. Cambridge: Harvard University Press, 1997. P. 97-99

³² Там само, С. 98.

чи електоральна підтримка, якщо ми говоримо, наприклад, про політиків³³.

- 3) промоутерів, мета яких легітимізувати, натуралізувати певне значення у ході антагоністичної боротьби з конкурентним дискурсом. До них часто можуть належати представники громадських організацій, медіа та експертного середовища, які забезпечують процес адвокації дискурсу, у нашому випадку, — наративу пам'яті.
- 4) медіаплатформи — інформаційні майданчики та канали для поширення необхідних дискурсивних значень.

Одразу слід зауважити, що подібна класифікація мнемонічних акторів (термін, введений М. Бернхардом та Я. Кубіком³⁴) позначає радше чисті типи, аніж відображає справжній стан речей. Ці ролі можуть поєднуватись в одному індивіді — дуже часто, наприклад, мнемонічні підприємці виступають найбільш палкими промоутерами того чи іншого дискурсу.

1.2 Дискурс-аналіз як інструментарій дослідження мнемонічного конфлікту в Україні.

**у цьому підрозділі ми спираємось на попередні напрацювання з курсової роботи «Дискурсивні стратегії внутрішньодоктринального релігійного протистояння в Україні» 2020 року, в якій також послуговуємося інструментарієм дискурс-аналізу.*

Ми вважаємо, що для того, аби належним чином проаналізувати предмет нашого дослідження, нам необхідно вдатись до дискурс-аналітичних підходів, в епістемологічно-онтологічній основі яких лежать принципи соціального конструктивізму. На нашу думку, поєднання дискурс-аналізу та мнемонічних студій може бути вкрай корисним, оскільки вони багато у чому виходять зі спільної епістемологічної позиції, є взаємодоповнюваними з точки зору різних

³³ Bernhard M., Kubik J. (eds.) Twenty Years after Communism: The Politics of Memory and Commemoration. Oxford: Oxford University Press, 2014. P. 25

³⁴ Там само, P. 4

ступенів аналізу соціальної реальності (детальніше з цим можна буде ознайомитись в частині опису триступеневої моделі аналізу Ферклафа).

Саме поняття «дискурсу» віддавна відоме в академічному середовищі, як один з найбільш полісемічних термінів. Тим не менш, усі дискурс-аналітичні підходи мають в своїй основі схожу оптику бачення влади, знання і мови. Об'єктивного соціального знання, на думку соціальних конструктивістів, не існує, оскільки будь яке знання є соціально сконструйованим в результаті соціальної інтеракції, а будь-яка «істина» є зумовленою у межах конкретного часопростору і не виходить за межі конкретного дискурсу³⁵. Зрештою, соціальне знання визначає характер і вектор людської поведінки, а отже, має соціальні наслідки³⁶. Видається, що такий погляд на соціальну дійсність може створити додаткові складнощі для нашого дослідження, оскільки таким чином оспорується істинність науки взагалі. Проте ми не вдаватимемося у намагання вирішити цю онтологічну суперечність, приймаючи дискурс-аналіз як аналітично корисний підхід до вивчення нашої дослідницької проблеми.

Одна з головних відмінностей між різними дискурс-аналітичними підходами лежить у баченні дискурсу як тотальності чи то сферичної партикулярності (відповідно до якої дискурс обмежується виключно лінгвістичною площиною). Прагнучи забезпечити якомога більшу аналітичну користь нашого дослідження, ми намагатимемося поєднати обидва підходи, які по-різному дивляться на природу дискурсу — теорію дискурсу Лакло-Муфф і критичний дискурс-аналіз Ферклафа-Чоуліаракі.

Теорія дискурсу Ернеста Лакло і Шанталь Муфф була вперше запропонована у їхній спільній та вкрай популярній книзі «Гегемонія та соціалістична стратегія», опублікованій у 1985 році. Не дивлячись на те, що суттєвий вплив на її формування справили ідеї марксизму та структуралізму,

³⁵ Йоргенсен М. В., Филлипс Л. Д. Дискурс-анализ. Теория и метод. Харьков: Гуманитарный центр, 2008. С. 23-25

³⁶ Burr V. Social Constructionism. London: Routledge, 2003. P. 4-5.

таких інтелектуалів як Фуко, Деррида та Соссюр, вона носить яскраво виражений постструктуралістський характер³⁷. У межах їхнього бачення не існує поділу на дискурсивні та недискурсивні виміри світу³⁸. З точки зору позиції теорії дискурсу Лакло-Муфф, усі соціальні дії керуються дискурсивною логікою і знаходяться у певних дискурсивних межах, а тому нічого не існує поза дискурсом: дискурс формує значення, він «вселяє життя» навіть у неживі фізичні об'єкти, надаючи їм соціальної ваги³⁹. Відповідно, не може існувати правильнішої істини, аніж та яка наразі існує в межах дискурсивних структур, оскільки її об'єктивно не існує, вона завжди є соціально сконструйованою.

Не дивлячись на теоретичні переконання своїх ідейних попередників, як-то Л. Альтюссер з його визначенням ідеології як всеохопної сутності, Лакло і Муфф у своїх роботах керувались плюралістичним підходом до розуміння дискурсу та дискурсивної боротьби⁴⁰. Дискурс є структурою, що фіксує значення у певний момент часу, він ніколи не може стати завершеним і остаточно впорядкованим — саме тому дискурсивні структури завжди піддаються змінам у ході боротьби з іншими дискурсами, кожен з яких прагне натуралізувати свою мінливу систему знаків⁴¹. Таким чином, навіть якщо на перший погляд видається, що окремий дискурс є стабільним та впорядкованим, то це не так, адже дискурси постійно знаходяться в умовах боротьби за наповнення значення.

На цьому моменті нам видається необхідним звернути увагу на термінологію, яка використовується Лакло-Муфф у межах їхньої теорії. Оскільки дискурс представляє собою мінливу структуру знаків, індивіди можуть за допомогою своїх дій — *«артикуляцій»* — їх або відтворювати, або

³⁷ Йоргенсен М. В., Филлипс Л. Д. Дискурс-анализ. Теория и метод. Харьков: Гуманитарный центр, 2008. С. 42-43

³⁸ Там само, С. 63

³⁹ Там само, С. 29.

⁴⁰ Там само, С. 43.

⁴¹ Там само, С. 56-57

ж оспорювати і, таким чином, пропонувати нові значення⁴². Будь-яка артикуляція — це політичний акт, незалежно від рівня усвідомлення індивіда. Артикуляційна практика може нести як продуктивний, так і деструктивний характер, втім вона завжди має на меті зафіксувати певне значення, включити його в уже існуючу структуру знаків, зробити його «моментом»⁴³. Сукупність таких моментів і становить з себе основу дискурсу. Усі інші значення, виштовхнуті з дискурсивної структури, потрапляють в т.з. «область дискурсивності»⁴⁴. Разом з тим, слід пам'ятати, що як окремо взятий момент, так і вся дискурсивна структура в цілому, є тимчасовими та мінливими; з цього виходить, що будь-який момент з часом неодмінно перетвориться в «елемент» — знак, значення, якого ще не встановлене, а тому йому за визначенням властивий широкий спектр потенційних значень в майбутньому в умовах одного, а то й кількох специфічних дискурсів⁴⁵.

Коли ми намагаємося охарактеризувати структуру дискурсу, ми виходимо з твердження про те, що він завжди будується навколо «вузлової точки» (*nodal point*), яка є центральною для всього дискурсивного простору, оскільки за її допомоги відбувається кристалізація зв'язків між іншими знаками у межах окремо взятої дискурсивної системи⁴⁶. Тим не менш, у ході конкуренції з іншими дискурсами вузлова точка може набувати статусу мінливого знаку, що є характерною відмінністю концепції дискурсу Лакло-Муфф від структуралістських теорій своїх попередників⁴⁷.

На противагу позитивістській об'єктивності Лакло і Муфф рішуче протиставляють цілковитий релятивізм. З точки зору їхньої теорії, якщо окремі індивіди та соціальні групи і сприймають певні значення за об'єктивне відображення стану речей у світі, то це відбувається тільки тому, що якісь

⁴² Там само, С.56

⁴³ Там само, С. 52.

⁴⁴ Там само, С. 57.

⁴⁵ Там само, С. 58-59.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Там само.

дискурси закріпились настільки потужно, що про їхній умовний і тимчасовий характер геть забули або думка про це навіть не була помисленою⁴⁸.

У межах теорії дискурсу Лакло-Муфф природа індивіда за визначенням децентралізована, оскільки одна і та сама людина може бути водночас на кількох різних суб'єктних позиціях у межах різних дискурсивних структур⁴⁹. Звідси виникає проблема становлення соціальних груп, проте Л. Філіпс і М. Йоргенсен пояснюють це тим, що суб'єкт починає надавати перевагу одним ідентичностям і в той ж час звертає менше уваги, а то й взагалі ігнорує інші ідентичності, керуючись логікою еквівалентності⁵⁰. Соціальна група може стати справді реальною лише у тому разі, коли вона буде репрезентована у дискурсі, тобто, її представник артикуляє про сам факт її наявності або ж про неї починають говорити ззовні⁵¹. Необхідним компонентом, що уможливорює повноцінне конструювання дискурсивної формації є яскраво виражений антагоніст, конфронтаційна зовнішня складова, те, що називається стратегією визначення «себе» через «Іншого»⁵². Наявність такого ворога представляє з себе стимулюючий фактор для стабільного підживлення високого рівня колективної ідентичності, адже без наявності зовнішньої загрози завдання конституювання власного колективного «Я» суттєво ускладнюється⁵³.

Будучи послідовними у межах своєї теорії дискурсу, Лакло і Муфф заперечують ідею існування суспільства як колективної єдності: це зумовлено насамперед тією обставиною, що воно ніколи не може бути внутрішньо ідейно та ціннісно гомогенним, а спектр інтересів, репрезентованих різними соціальними групами часто має занадто суперечливий характер⁵⁴. Тим не

⁴⁸ Laclau, E. *New Reflections On The Revolution of Our Time*. London: Verso, 1990. P.34

⁴⁹ Йоргенсен М. В., Филлипс Л. Д. *Дискурс-анализ. Теория и метод*. Харьков: Гуманитарный центр, 2008. С. 80-82

⁵⁰ Там само, С. 85-87

⁵¹ Там само, С. 87-90

⁵² Слободяник Н.Б. Конструирование идентичности в политическом дискурсе: к вопросу о роли социального антагонизма (о концепции политического дискурса Лаклау и Муфф) // *Политическая лингвистика*. 2007. № 22. С. 60-66

⁵³ Там само.

⁵⁴ Йоргенсен М. В., Филлипс Л. Д. *Дискурс-анализ. Теория и метод*. Харьков: Гуманитарный центр, 2008. С. 76-78

менш, концепт суспільства залишатиметься актуальним в публічному просторі, оскільки політичні актори будуть і надалі здійснювати свої артикуляції у межах «міфу суспільства», оскільки таким чином здійснюється інтерпретативна та мобілізаційна функція в межах тієї спільноти індивідів, на яких поширює свою атрибуцію конкретний соціум⁵⁵.

Неминучий антагонізм між соціальними групами в межах т.з. «суспільства» вирішується за допомогою насадження об'єктивних значень в конфронтаційних дискурсах — механізму, відомого у межах теорії Лакло-Муффа як «гегемонія»⁵⁶. «Консенсус» встановлюється лише тоді, коли одна із соціальних партикулярностей починає посідати місце універсального, це супроводжується перебиранням на себе функцій універсального представництва та виштовхування інших конкурентних дискурсів з дискурсивного поля⁵⁷. Як наслідок, такий консенсус є негласним та нерелексивним; для того, аби його досягти політичні актори мають опиратися на те, що конституює єдність дискурсивного поля — легітимність діючих соціальних інститутів, суспільні універсальні цінності та імперативи, єдність світоглядних передумов⁵⁸.

Критичний дискурс-аналіз був запропонований як окремий підхід дослідниками Н. Ферклафом та Л. Чоуліаракі. Характерна його особливість полягає у тому, що на відміну від теорії Лакло-Муффа, котра постулює дискурс як абсолютну соціальну тотальність, критичний дискурс-аналіз визнає поділ на дискурсивні та недискурсивні сфери, такі як військова справа, економіка тощо⁵⁹. В той час, коли дискурсивний підхід Лакло-Муффа, більше концентрується на дослідженні того як дискурс та конкретні артикуляції впливають на суспільні процеси, критичний дискурс-аналіз прагне передусім

⁵⁵ Там само.

⁵⁶ Там само, С. 91-93

⁵⁷ Там само.

⁵⁸ Оришева О.Ф. «Политическое» и «Социальное» в постмарксистской теории гегемонии // Труды БГУ. 2010. №6. С. 138

⁵⁹ Йоргенсен М. В. Дискурс-анализ. Теория и метод. — Харьков: Гуманитарный центр, 2008. — С. 116

з'ясувати особливості того як дискурс функціонує лінгвістично. Відтак, Ферклаф та Чоуліаракі приділять головну увагу дослідженню текстів, а сам критичний дискурс-аналіз таким чином володіє множиною прикладних аналітичних інструментів, необхідних для дискурсивних досліджень на мікро-рівні. Такими інструментами виступають поняття:

- інтердискурсивності — поєднання різних дискурсивно-ідеологічних позицій в конкретній «комунікативній ситуації»⁶⁰;
- інтертекстуальності — один із постмодерністських індикаторів, що вказує про опертя конкретного тексту на інші текстові аналоги, жанри тощо⁶¹.
- модальності — ступінь впевненості мовця у вірогідності та істинності того, про що йде мова⁶².

Аналогом артикуляції у критичному дискурс-аналізі виступає поняття «комунікативна ситуація»⁶³.

У своєму баченні стратегії комплексного дискурс-аналізу, що відповідав би цілям нашого дослідження, ми виходимо із тривимірної моделі, запропонованої Н. Ферклафом, яка передбачає розглядати дискурс на рівні:

- текстів, їхніх лінгвістичних та семантичних особливостей.
- дискурсивних практик — за Ферклафом, особливості створення і споживання текстів. На нашу думку, на цьому рівні слід розглядати інтерпретації текстів, дискурсивні стратегії, що застосовуються агентами того чи іншого дискурсу, яким чином використані артикуляції відтворюють чи вносять зміни у чинний порядок дискурсу.
- більш широкої соціальної практики, по відношенню до якої дискурс є лише одним із відгалужень. Розрізнення Ферклафа на дискурсивні та

⁶⁰ Там само, С. 129.

⁶¹ Там само.

⁶² Там само, С. 147-148.

⁶³ Там само, С. 126.

недискурсивні сфери соціального дозволяє використати на цьому рівні аналізу недискурсивні методологічні підходи, макро- та мезо-соціологічні галузеві теорії. Це дозволяє нам скористуватися теоретичними постулатами мнемонічних студій для пояснення тих чи інших дискурсивних процесів, що мали місце в контексті мнемонічного конфлікту в Україні, пов'язаного з формуванням та впровадженням політики декомунізації в 2014-2018 роках.

Порівнюючи дискурс-підходи Лакло-Муфф та Нормана Ферклафа, так чи інакше, наштовхуєшся на певні недомовленості та прогалини, що зумовлені теоретико-методологічним фокусом цих двох підходів. Якщо теорія дискурсу Лакло-Муфф, володіє гарною інтерпретативною спроможністю пояснення дискурсу на мета- і мезо-рівні, то вона виходить суттєво обмеженою у випадку, коли намагаєшся провести певне емпіричне дослідження — складається враження, що йому бракує аналітичних інструментів для аналізу на мікро-рівні. З іншого боку, ми маємо підхід критичного дискурс-аналізу, запропонований Норманом Ферклафом, який пропонує гарні аналітичні інструменти для аналізу текстів, проте коли ми намагаємось просунутись у нашому комплексному аналізі дискурсу загалом, то ми знову зустрічаємось зі схожою проблемою, оскільки цьому підходу бракує детальних пояснень теорії дискурсу на мезо- та мета-рівні. З огляду на це, вважаю, що комбінація цих підходів може компенсувати недоліки одне одного, а тому є надзвичайно корисною для дискурс-аналітика.

РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ 1989-2018 РОКІВ

1.1. Особливості історичної політики та мнемонічного конфлікту в Україні 1989-2014 рр.

Історія так чи інакше залишається широко використовуваним політичним інструментом в українському суспільно-політичному середовищі уже впродовж останніх тридцяти років. Цікаві трансформації характеру інструменталізації історичного минулого можемо спостерігати на межі періодів «перебудови» та появи нової незалежної української держави. Наприкінці 1980-х років історія слугувала в якості одного із інструментів «політики непокори» з боку радянських дисидентів та націонал-демократичних сил: в першу чергу, варто згадати про численні акції Народного Руху України, який у своїй діяльності часто використовував референції на ті чи інші події з історії України, як-то, наприклад, Акт злуки ЗУНР та УНР 19 січня 1919 року, святкування 500-ліття запорозького козацтва тощо⁶⁴. Політика гласності, впроваджена радянською владою у другій половині 1980-х рр., тільки підживила цей процес: публікація низки антирадянських літературних, публіцистичних та історичних праць (як-то «Архіпелаг ГУЛАГ» О. Солженіцина, «Криголам» В. Суворова, «Діти Арбата» А. Рибаківа) у підсумку підірвала формальну спільність радянського символічного простору.

Суверен-комуністи, зрештою, також інструменталізували національну версію української історії — спочатку в якості легітимаційної основи для просування власного бачення федералістичної перебудови Радянського Союзу, а у підсумку, з постанням незалежної української держави, — задля легітимізації власного панування та нового політичного режиму шляхом конструювання нового консолідуючого наративу з необхідно властивою йому

⁶⁴ Андрусів Б. «Живий ланцюг»: Галичина + Київ // Збруч. URL: <https://zbruc.eu/node/31823> (дата звернення: 01.06.2020)

⁶⁵ Петренко Є. До історії сучасного козацького руху в Україні 1990-2002 р. // Козацька Нація. 2002, № 5, № 6

телеологічністю⁶⁶. Відтак, із одного з головних інструментів «політики незгоди» історія перетворилася на силу, що була покликана всіляким чином допомагати у конституюванні нового державного ладу. Доволі показово, що в основу історичної політики молодій українській державі була покладена прийнята ще в 1990 році Республіканська програма розвитку історичних досліджень, поліпшення і пропаганди Української РСР, яка, зрештою, заклала традицію намагання «органічно» поєднати в межах одного дискурсу елементи «українського націоналістичного» та «радянсько-неоімперського» наративів⁶⁷. В тому чи іншому варіанті, ця тенденція зберігає свою актуальність і по сьогоднішній день, хоч і з явним дисбалансом у співвідношенні обох наративів.

Окремої уваги варте питання обрання домінантного мастер-наративу українського історичного минулого, який повинен був обслуговувати чинні політико-стратегічні інтереси. На початку 1990-х років, в умовах коли українці мали власну державу і на противагу їй ще не сформовану націю, перед політичними елітами України виникла потреба у історичному обґрунтуванні чинної української державності. Зрештою, за основу інтерпретації українського минулого був взятий постколоніальний дискурс в найкращих традиціях моноетнічного націоналістичного наративу XIX століття, де українці поставали як певна сутнісна та духовна єдність, повноцінному розвитку якої постійно заважали зовнішні сили — іноземні «загарбники». Змагання у якомога більшій віктимності власної історичної долі було характерним серед країн Центрально-Східної Європи після падіння соціалістичних режимів — цілком у дусі того, що Р. Брубейкер назвав «державами, що націоналізуються»⁶⁸. Спільною рисою усіх цих наративів було те, що головним винуватцем «національних трагедій» обов'язково виступав якийсь «Інший», передусім мова йшла про Російську імперію чи то

⁶⁶Касьянов Г. В. Історична політика 1990-х рр. — поч. XXI ст.: Україна та пострадянський простір// Україна модерна. 2014. № 21. С. 151.

⁶⁷ Там само.

⁶⁸ Там само, С. 140.

Радянський Союз. У виборі питання образу колективної ідентичності українське керівництво пішло шляхом найменшого докладання зусиль — 1) визвольний дискурс традиційно був добре знайомим представникам партійно-комуністичної номенклатури (значна частина серед яких була добре ознайомлена з теоріями наукового комунізму), які з набуттям української незалежності не придумали нічого іншого як переформатувати комуністичний міф пролетарського визволення на національні рейки; 2) почасти цей вибір був зумовлений енвайроменталістськими чинниками, оскільки в цьому плані Україна відповідала загальній тенденції, що склалася в тодішній історичній політиці держав Центрально-Східної Європи.

Не дивлячись на те, що інтерпретація українського минулого крізь призму постколоніального дискурсу надавала прості схематичні пояснення, легкі для масового засвоєння, зрештою, виявилось, що вона слугувала радше тактичною акцією, аніж серйозним стратегічним прорахунком, оскільки обрання цього мастер-нарративу породило безліч інших питань. Така спрощена схема розуміння історії України почасти викликала і продовжує викликати в суспільстві та фаховому середовищі певну недовіру — за рахунок своєї некритичності, інтелектуальної ригідності, неактуальності стану того світу і того суспільства, в умовах якого вона виникла (хоча з огляду на російську агресію проти України сьогодні ситуація складається по-інакшому), нестачі телеологічності та актуального керівництва до дії (замикаючись на визволенні як кінцевій точці українського «історичного шляху» ця інтерпретація не пропонує більше ніяких конститутивних цілей, що визначали б вектор подальшого розвитку українського суспільства)⁶⁹⁷⁰.

⁶⁹ Мудрий М. Тема «колоніального статусу» України у підручниках з історії // Шкільна історія очима істориків-науковців: матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / уп. та ред. Н. Яковенко. Київ: Український інститут національної пам'яті, 2008. С. 88

⁷⁰ Лисенко О. «Я проти історичного самомилювання, і проти віктимного образу нашої історії - це латентний прояв комплексу неповноцінності» // Україна модерна. URL: <http://uamoderna.com/jittepis-istory/oleksandr-lysenko>. (дата звернення: 01.06.2020)..

І хоча на початку 1990-х років був сконструйований український національний мастер-наратив, загалом в українському публічному середовищі впродовж останніх тридцяти років сформувалися два найбільш поширених дискурси пам'яті:

1. **«український націоналістичний»** — інтерпретує українське минуле з позицій «віковічної» боротьби української нації за власну державність з іноземними загарбниками; конструює колективний образ «жертви» колоніальних амбіцій сусідніх держав, які на додачу до економічної експлуатації зазвичай вдавалися до політики культурної асиміляції, насаджуючи власні ідентичності за рахунок витіснення елементів української культури.
2. **«радянсько-неоімперський»** — розглядає історичне минуле України як невід'ємну складову спільної історії «руських/радянського» народів, у першу чергу українців та росіян, апелює до періодів їхнього спільного проживання (т.з. «золотих часів») у межах таких держав як Русь, Московське царство/Російська імперія та Радянський Союз; почасти схильний інтерпретувати розпад СРСР як трагічну прикрість, що роз'єднала «братні народи», а тому імпліцитно закликає до глибшої інтеграції українського та російського народів, аргументуючи цю необхідність, в першу чергу, спільним культурно-історичним бекграундом.

Характер взаємовідносин між ними впродовж усього цього періоду був доволі неоднорідним, оскільки багато в чому визначався від політичної кон'юнктури, в першу чергу, фігури того чи іншого президента України. Відтак, якщо впродовж 1991-2005 років питання історичної пам'яті не знаходили собі місця серед політичних пріоритетів українського політикуму, то після приходу до влади В. Ющенка мнемонічний конфлікт між «українським націоналістичним» та «радянсько-неоімперськими» дискурсами почав набувати дедалі більш виразних зовнішніх форм, а питання національної

пам'яті перетворились в неодмінний предмет інструменталізації з боку українських політичних сил, спрямований на поляризацію суспільства та мобілізацію лояльних виборців⁷¹.

Співвідношення сил між цими дискурсами у публічному просторі та масовій свідомості ключовим чином залежало і від їхньої поширеності в суспільстві. Оскільки найбільш ефективними інструментами, що конструюють та підтримують той чи інший формат колективної ідентичності є мас-медіа та державна система освіти, ми вважаємо за потрібне приділити певної уваги загальному огляду стану справ у цих сферах впродовж 1989-2014 років.

Порівнюючи ці обидві сфери, слід відзначити, що ситуація з мас-медіа в Україні 1989-2014 років набагато реалістичніше відображала конфігурацію співвідношення «українського націоналістичного» та «радянсько-неоімперського» дискурсів пам'яті у масовій свідомості українців і це пов'язано, в першу чергу, зі специфікою роботи ЗМІ та інформаційної індустрії загалом. По-перше, на відміну від стандартизованої навчальної програми, розробленої для поширення серед усіх державних навчальних закладів країни, мас-медіа є більш чутливими до соціальної структури суспільства, оскільки їхня робота багато в чому залежить від обсягу їхньої цільової аудиторії, її демографічних та ідентичнісних характеристик, а також від її запитів на той чи інший вид контенту. По-друге, варто відзначити і той факт, що на відміну від Радянського Союзу, в якому держава володіла інформаційною монополією, ситуація з інформаційним середовищем в незалежній Україні є значно плюралістичнішою, оскільки українські мас-медіа фінансуються з різних джерел і належать різним власникам, які почасти підтримують певні політичні сили, що, в свою чергу, артикують елементи

⁷¹ Касьянов Г. В. Історична політика 1990-х рр. – поч. XXI ст.: Україна та пострадянський простір// Україна модерна. 2014. № 21. С. 153-155

того чи іншого дискурсу пам'яті. Таким чином, у своїй роботі мас-медіа керуються передусім комерційною логікою та перевагами своїх власників.

Якщо говорити про роль мас-медіа у формуванні та реалізації історичної політики, то, з одного боку, призначення мас-медіа полягає у тому, щоб бути каналом комунікації для поширення ідей та висновків, до яких прийшли науковці, з іншого боку, сама подача інформації про історичне минуле суттєво відрізняється від того, як це прийнято у історичних наукових та публіцистичних текстах — на відміну від останнього, акцент робиться передусім на емоційній складовій, візуальній репрезентації тих чи інших образів історичного минулого (особливо якщо мова йде про телебачення та кінематограф)⁷². Увага загалом приділяється не скільки фактам та їхній достовірності, скільки людським спогадам та емоційному сприйняттю часу. Продукуючи та ретранслюючи величезну множину історичного контенту (документальні передачі/фільми, історичне ігрове кіно, репортажі, обговорення історичних тем на ток-шоу тощо), використовуючи при цьому доступну для масового споживача візуальну чи-то письмову мову, мас-медіа таким чином приміряють на себе роль «суспільних істориків»^{73,74}.

Говорячи про телебачення, слід насамперед відзначити той факт, що абсолютна більшість національних телеканалів в період з 1989 по 2014 роки транслювали двомовний контент. Такі рішення були спричинені насамперед мовною ситуацією в країні, яка стабільно характеризувалася наявністю поділу українців на російсько- та україномовних. Дані моніторингових опитувань Інституту соціології НАН України засвідчили, що за роки незалежності України поділ на монолінгвістичні групи тільки посилювався: кількість людей, що користувалися в домашньому вжитку двома мовами, зменшилася з 32% (у

⁷² Kulyk V. War of memories in the Ukrainian media: diversity of identities, political confrontation and production technologies// Memory, Conflict and New Media: Web-wars in post-socialist states (ed. by E. Rutten, J. Fedor, V. Zvereva). NY: Routledge, 2013. P. 64-65

⁷³ Там само.

⁷⁴ Kitch, C. Pages from the Past: History and Memory in American Magazines, Chapel Hill. NC: The University of North Carolina Press, 2005. P. 5

1991 році) до 17%, станом на 2011 рік частка виключно україномовних громадян складала 42,8%, російськомовних — 38,6%⁷⁵. Відобразилося це, зрештою, і на змісті телевізійного контенту: станом на жовтень 2011 року, за даними моніторингу, проведеного рухом «Простір свободи», частка україномовного контенту в прайм-тайм восьми найбільш рейтингових телеканалів складала лише 22, 2%⁷⁶. Мова йде не стільки про точні показники і про те, як вони змінювалися відповідно до часового періоду, скільки про загальну тенденцію домінування російськомовного контенту в ефірах національних телеканалів.

Рішення телепродюсерів цілком пояснюються тим, що російську мову в Україні розуміє більше громадян, ніж українську⁷⁷. Більше того, це пов'язано також і з тим, що російська мова суттєво переважала у великих містах, де проживала аудиторія з найвищою купівельною спроможністю, що є вкрай важливим фактором для телевізійних каналів та їхніх партнерів-рекламодавців⁷⁸. Відтак, за даними соціологічних опитувань «Соцису» 2002 року, у Харкові кількість мешканців, що говорила виключно російською мовою складала 75%, кількість осіб, що послуговувалися обидвома мовами — 19%, в Донецьку 87% і 12% відповідно, у Миколаєві — 50% і 40%, у Сумах — 25% і 46%, кардинально ситуація відрізнялася лише у західних регіонах країни⁷⁹. Що стосується Києва, то за даними Центру Разумкова, станом на 2005 рік російською мовою розмовляло 39,9% мешканців міста, українською — 18,1%, обидвома мовами залежно від ситуації — 41,2%⁸⁰. Зрештою, ця ситуація відбилася і на особливостях продакшну власних телевізійних продуктів: не маючи потужної фінансової спроможності (більшість

⁷⁵ Крамар О. Успадкована дискримінація: носії української мови продовжують зазнавати утисків у власній державі // Український тиждень. URL: <https://tyzhden.ua/Politics/51271>. (дата звернення: 01.06.2020).

⁷⁶ Завгородня І. Як і де обмежується українська мова // Український тиждень. URL: <https://tyzhden.ua/Society/36117>. (дата звернення: 01.06.2020).

⁷⁷ Крамар О. Успадкована дискримінація: носії української мови продовжують зазнавати утисків у власній державі // Український тиждень. URL: <https://tyzhden.ua/Politics/51271>. (дата звернення: 01.06.2020).

⁷⁸ Там само.

⁷⁹ Там само.

⁸⁰ Там само.

українських телеканалів до цих пір залишаються дотаційними на середньостроковій дистанції) продюсерам телеканалів довелося закуповувати іноземні телепродукти, в першу чергу, російські серіали, фільми та телепередачі⁸¹. Якщо проаналізувати закуплені продукти західного виробництва, то це були переважно фільми чи-то серіали, перевірений матеріал, що вже отримав світове визнання серед масової аудиторії. Тим не менш, українські медіа-холдинги все-таки мали певну частку власного продакшну, більша частина якого випускалася російською мовою, оскільки на додачу до вищезазначених причин такий продукт мав кращі економічні перспективи з огляду на можливість його потенційного просування на медіа-ринку країн СНД⁸².

Зрештою, на фоні нестачі вітчизняного контенту, який би ретранслював власні наративи, український медіапростір заповнили у своїй більшості телевізійні продукти іноземного виробництва, передусім російського та західного, кожен з яких просував свої уявлення стосовно історичної пам'яті, причому очевидно, що російські смисли знаходили більший відголосок серед української масової аудиторії, аніж західні, які все ще продовжувались видаватись «чужими»⁸³. Таким чином, склалася ситуація, коли елементи «українського націоналістичного» дискурсу пам'яті були недопредставлені на телебаченні порівняно з «російсько-неоімперським» дискурсом, в першу чергу, за рахунок низьких виробничих спроможностей української кіно- та телеіндустрії.

Принципово інакша ситуація спостерігається у сфері друкованих ЗМІ. У своїй абсолютній більшості вони є одномовними: це спричинено насамперед тією ж більшою обізнаністю української аудиторії з російською мовою, а

⁸¹ Кулик В. Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки. К.: Критика, 2010. С. 227–229, 465–466

⁸² Там само.

⁸³ Kulyk V. War of memories in the Ukrainian media: diversity of identities, political confrontation and production technologies// Memory, Conflict and New Media: Web-wars in post-socialist states (ed. by E. Rutten, J. Fedor, V. Zvereva). NY: Routledge, 2013. P. 70-73

також регіональною спрямованістю більшості видань, що, в свою чергу, спричинює постійну ретрансляцію регіональних дискурсів пам'яті⁸⁴. Якщо у 1995 році частка російськомовної преси складала 47%, то у 2011 році цей показник становив вже 66,5%⁸⁵. Що стосується україномовних газет, то загальна тенденція демонструвала падіння присутності: якщо у 1995 році їхня частка складала 47%, то в 2011 році цей показник становив 30,1%⁸⁶. Аналізуючи контентне наповнення української друкованої преси, В. Кулик відзначає, що чим більш авторитетнішим і рейтинговішим є конкретне видання, тим більш плюралістичним воно є у подачі своїх матеріалів, це переноситься також і на висвітлення артикуляцій того чи іншого дискурсу пам'яті⁸⁷.

Знаковою подією для медійного представлення обох вищезазначених нами дискурсів пам'яті та української медіа-сфери загалом стало поширення Інтернету, а також створення величезної чисельності онлайн-ЗМІ, блогів та соціальних груп у соцмережах, які подекуди почали функціонально посувати навіть традиційні видання. Опинившись в нових економічно-технічних реаліях, поодинокі медійні ініціативи окремих ентузіастів отримали шанс на існування та успіх: кейс «Історичної Правди» тому яскравий приклад⁸⁸. З іншого боку, в новому інформаційному суспільстві склалася ситуація, коли кожен інтернет-користувач став потенційним медіа: така розгалуженість призвела до втрати інформаційної монополії традиційних ЗМІ і дедалі більшій плюралістичності всередині та поза межами традиційно усталених дискурсів пам'яті. За таких умов реалізація державної історичної політики видається надскладним завданням.

⁸⁴ Там само. Р. 64-65

⁸⁵ Крамар О. Успадкована дискримінація: носії української мови продовжують зазнавати утисків у власній державі // Український тиждень. URL: <https://tyzhden.ua/Politics/51271>. (дата звернення: 01.06.2020).

⁸⁶ Там само.

⁸⁷ Kulyk V. War of memories in the Ukrainian media: diversity of identities, political confrontation and production technologies// Memory, Conflict and New Media: Web-wars in post-socialist states (ed. by E. Rutten, J. Fedor, V. Zvereva). NY: Routledge, 2013. P. 70-73

⁸⁸ Там само, Р. 73-76.

Не дивлячись на постійні зміни в політичних та медійних практиках, єдиною сферою в якій впродовж усіх років незалежності стабільно реалізовувалася промоція «українського націоналістичного» дискурсу пам'яті залишилася освітня політика. На відміну від медіа, державна освіта апріорі не може бути надміру плюралістичною сферою, оскільки дидактичний інтерес держави у викладанні гуманітарних дисциплін, зокрема історії, полягає у прагненні легітимізувати наявну державність, націю, вплинути на формування суспільних орієнтацій нового покоління (конформного характеру), а тому держава просуватиме вигідне їй бачення та міфи.

Протягом тривалого часу держава за допомогою обов'язкових для всезагального вивчення підручників та навчальних програм мала можливість впливати на практики колективного пригадування та забуття, а також на формування соціо-культурного образу суспільства⁸⁹. Станом на сьогодні, ситуація виглядає дещо інакше, в першу чергу, через широку плюралізацію інформаційного простору, а також все більший рівень доступу до джерел інформації. Почасти держава втрачає свою авторитетність у зв'язку з тим, що промотований нею офіційний наратив національної пам'яті розходиться із наративами соціальної пам'яті (конкретної родини, релігійної чи то етнічної спільноти). Обраний віктимно-визвольний варіант історичної пам'яті, на думку відомої історикині Н. Яковенко, є безперспективним, оскільки не відповідає сучасним потребам суспільства, а також є таким, що має низький потенціал ужитку в сучасному молодіжному середовищі — аудиторії, на яку, власне, і націлена державна історична політика у сфері освіти⁹⁰. Продовжуючи коментувати цю тему у своїх публікаціях, Г. Касьянов відзначає проблемні точки, що почасти фігурують в обговореннях викладання історії в широкій громадськості: етноцентричність, етнічна ексклюзивність, депресивність

⁸⁹ Шкільна історія очима істориків-науковців: матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / уп. та ред. Н. Яковенко. Київ: Український інститут національної пам'яті, 2008. С. 8-9

⁹⁰ Там само.

змісту через формування колективного образу «жертви», політична кон'юнктурність, надмірна милітаризованість, архаїчність, неузгодженість методичного та методологічного апарату тощо⁹¹⁹²⁹³⁹⁴.

До схожих висновків дійшов Г. Касьянов і при аналізі підручників з історії України на предмет їхньої відповідності критеріям ЮНЕСКО та Міжнародної мережі дослідження підручників⁹⁵. Більшість проаналізованих ним матеріалів ретранслявала варіант історії нації як «спільноти крові», усталені етнонаціональні стереотипи, при цьому вдаючись до ігнорування історико-культурних аспектів історичного минулого етнічних спільнот, що проживали на території України, і, взагалі, ідеї змішаних народів⁹⁶. Для цих текстів характерним є поєднання раціональної та емоційної аргументації⁹⁷. Дослідивши зміст українських підручників на предмет їхньої відповідності віктимно-визвольному образу України та українського минулого, історик М. Мудрий виділив наступні патерни, що фігурують в навчальних матеріалах для закладів середньої освіти:

- 1) державно-політична лінія, в якій історія України чергується періодами української державності (Русь, Галицько-Волинська держава, Гетьманщина, УНР, ЗУНР тощо) та колоніального уярмлення з боку

⁹¹ Касьянов Г.В. Підручники з історії України у світлі критеріїв Міжнародної мережі дослідження підручників // Шкільна історія очима істориків-науковців: матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / уп. та ред. Н. Яковенко. Київ: Український інститут національної пам'яті, 2008. С. 84-85

⁹² Popson N. The Ukrainian History Textbooks: Introducing Children to the 'Ukrainian Nation' // Nationalities Papers. 2001, № 29 (2). Р. 325-350;

⁹³ Kuzio T. History, Memory and Nation-Building in the Post-Soviet Colonial Space // Nationalities Papers. 2002, 30 (2). Р. 241-264;

⁹⁴ Гончаренко Н., Кушнар'ова М. Школа іншування // Критика. 2001. №4;

⁹⁵ Касьянов Г.В. Підручники з історії України у світлі критеріїв Міжнародної мережі дослідження підручників // Шкільна історія очима істориків-науковців: матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / уп. та ред. Н. Яковенко. Київ: Український інститут національної пам'яті, 2008. С. 82-86

⁹⁶ Там само.

⁹⁷ Там само.

- своїх сусідів, що перманентно стояло на заваді розвитку державотворчого процесу⁹⁸;
- 2) суспільно-культурна лінія, у відповідності до якої українська культура перманентно розвивається, не дивлячись на утиски та пригноблення з боку колонізаторів⁹⁹.
 - 3) соціально-економічний аспект національної історії постійно наголошує на соціально-економічній експлуатації українського народу та уярмленні простого люду¹⁰⁰;
 - 4) лінія міжнародного статусу, де Україна через непояснювані обставини перманентно зберігає високу міжнародну репутацію, починаючи з часів Русі¹⁰¹.
 - 5) конструювання історії українського минулого на основі дихотомічних протиставлень «імперія — «колонія», «загарбник — «підкорений», «гнобитель — гноблений»¹⁰².

Змінити цю ситуація була покликана комісія по моніторингу підручників з історії України на чолі з Н. Яковенко, утворена в 2007 році з ініціативи голови новоствореного Українського інституту національної пам'яті І. Юхновського¹⁰³. Не дивлячись на те, що була випущена низка публікацій, присвячених дидактичним аспектам викладання історії в українських закладах середньої освіти, робота комісії не змогла кардинальним чином вплинути на зміни у методологічному підході та змістовому наповненні загальношкільних навчальних програм з історії України. Багато в чому такий результат був пов'язаний з рішенням про зупинку роботи комісії, прийнятим за президентства В. Януковича в умовах зміни пріоритетів відносно історичної

⁹⁸ Мудрий М. Тема «колоніального статусу» України у підручниках з історії // Шкільна історія очима істориків-науковців: матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / уп. та ред. Н. Яковенко. Київ: Український інститут національної пам'яті, 2008. С. 88-89.

⁹⁹ Там само.

¹⁰⁰ Там само.

¹⁰¹ Там само.

¹⁰² Там само.

¹⁰³ Мицик Ю. Нове чи призабуте старе? // Дзеркало тижня. URL: https://dt.ua/SOCIETY/nove_chi_prizabute_stare.html. (дата звернення: 01.06.2020).

політики¹⁰⁴. У ході дискусій, що точилися впродовж 2010-2014 рр. довкола наповнення шкільного підручника з історії неодноразово лунали думки про пряму залежність від концептуальними особливостями викладання історії та геополітичним вибором країни¹⁰⁵.

Намагаючись виокремити та проаналізувати етапи динаміки становища та взаємовідносин між «українським націоналістичним» та «радянсько-неоімперським» дискурсами пам'яті, ми, так чи інакше, відштовхуватимемося від періодів правління українських президентів. Таке рішення пов'язане насамперед з тим, що президенти України внаслідок свого символічного та функціонального статусу часто «задавали тон» стану речей в історичній політиці України, визначаючи напрям і тенденції її реалізації — як на рівні державної політики, так і на рівні політики як боротьби за владу. Акценти змінювалися у залежності від політико-ідеологічних пріоритетів конкретного глави української держави. Разом з тим, ми вважаємо за корисне внести заувагу відносно того, що слід розрізняти президента України як приватну особу з властивими їй індивідуальними інтересами, захопленнями, зацікавленнями, та Президента як інституцію, що покликана виконувати певні суспільно важливі функції, в тому числі й у сфері державної історичної політики. Чи не основним критерієм ідентифікації характеру історичної політики, впровадженої конкретним українським президентом, є його укази та законодавчі ініціативи. Усі вони є за своєю суттю афірмативними, оскільки так чи інакше намагаються в підсумку утвердити певний наратив, навіть якщо для цього доводиться підважувати якусь іншу версію історії України. За своїм функціональним призначенням ці нормативно-правові акти можна розподілити на:

¹⁰⁴ Гаухман М. БОЇ ЗА ПАМ'ЯТЬ: ЗАВВАГИ ДО ДИСКУСІЇ. URL: <https://cutt.ly/AyBtT3j>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁰⁵ Яким має бути сучасний підручник з історії України? // Історична Правда. URL: <https://www.istpravda.com.ua/digest/2011/07/13/45566/>. (дата звернення: 01.06.2020)

Ідеологічна спрямованість актів президента	Л.Кучма, 1994- 2004	В.Ющенко, 2005-2010	В.Янукович, 2010-2014
Укази, що афірмують радянську версію історії України	12 (15,1%)	9 (5,6%)	5 (29,4%)
Укази, що підважують радянську й утверджують національну версію	20 (25,3%)	89 (55,9%)	1 (5,8%)
Укази, що потенційно зміцнюють обидві версії	47 (59,5%)	61 (40,2%)	11 (64,7%)
Усього указів і розпоряджень з політики пам'яті	79 (30,9%)	159 (62,3%)	17 (6,6%)

Табл. 1. Ідеологічна спрямованість указів президентів України, пов'язаних з питаннями національної пам'яті¹⁰⁶

- 1) комеморативні — стосуються специфічних деталей, пов'язаними з комеморативними практиками: чию пам'ять слід вшановувати, коли, де і в якій формі це слід робити. Політично це відображається на формуванні пантеону національних героїв, переліку знакових постатей та подій національного значення, створенні, впровадженні національного календаря, перейменуванні чи демонтажу «місць пам'яті», особливостях протоколу відзначення тих чи інших історичних подій/постатей тощо.
- 2) консерваційні — спрямовані на створення, відновлення чи покращення ефективності функціонування «місць пам'яті», зокрема історико-заповідних комплексів¹⁰⁷.
- 3) інституційні — мають на меті створення, реформування або ж ліквідацію інституцій, що мають відношення до формування та реалізації державної історичної політики (наприклад, створення Українського інституту національної пам'яті у 2006 році)¹⁰⁸¹⁰⁹.

¹⁰⁶ Гриценко О. Про державу та медійників, ритуали та інновації, про Героя України Шапіро, ширяння Януковича та візії Ющенка. URL: <https://cutt.ly/qyVPJcJ>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁰⁷ Там само.

¹⁰⁸ Там само.

¹⁰⁹ Про утворення Українського інституту національної пам'яті: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.05.2006 № 764. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/764-2006-п> (дата звернення: 01.06.2020)

Широкі виконавчі повноваження Президента України традиційно дозволяли йому реалізовувати обраний напрям історичної політики: варто відзначити, що лише в інституційних межах самої Адміністрації (віднедавна Офісу) Президента України виконувати цю функцію покликані Головний департамент з питань гуманітарної політики, Головний департамент інформаційної політики, а також Департамент державних нагород¹¹⁰.

Як бачимо з даних Табл. 1, з приходом кожного нового президента змінювались не тільки змістові акценти історичної політики, а й пріоритетність, яку вона відігравала серед інших публічних політик, що відображається на загальній кількості указів, де одноособовим лідером з величезним відривом залишається В. Ющенко. Так чи інакше, неможливо не помітити, що на відміну від Л. Кучми та В. Януковича, які намагались балансувати між обома дискурсами пам'яті, історична політика В. Ющенка була яскраво спрямована на підваження «радянсько-неоімперського» наративу та утвердження націоналістичної версії бачення українського минулого: кількість указів, присвячених цьому питанню, становить 89, що майже стільки ж скільки й указів двох інших президентів разом взятих. Втім, важливо відзначити, що жоден з українських державних керманичів так і не абсолютизував у своїй «мнемонічній» діяльності виключно один окремий наратив — у тому чи інакшому співвідношенні усі вони намагались балансувати між обидвома дискурсами пам'яті, що наглядно демонструють показники такого індикатору «кількість указів, що потенційно зміцнюють обидві версії» (див. Табл.1). Спробуємо загально окреслити тенденції, що домінували в історичній політиці кожного з українських президентів.

Оцінюючи історичну політику за часів *президентства Л. Кравчука (1991-1994 рр.)*, постає проблема у квантифікації всього обсягу нормативно-правових документів, пов'язаних із цією сферою, оскільки певна частина цих

¹¹⁰ Касьянов Г.В. Президент («Past Continious: історична політика 1980-х – 2000-х рр. (Україна та сусіди)») URL : <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/2232-past-continuous-istorichna-politika-1980-kh-2000-kh-rr-ukrajina-ta-susidi>. (дата звернення: 01..06.2020)

документів була прийнята ще в останні роки існування Української РСР. Цей період історики характеризують, як добу впровадження «українського націоналістичного» наративу в офіційний дискурс пам'яті¹¹¹. Особлива увага приділялася реабілітації репресованих осіб, зокрема мало місце також виокремлення представників етнічних меншин, як-то кримські татари, та відповідне впровадження комеморативних свят (День скорботи і пам'яті за жертвами серед кримських татар, вірмен, греків, «осіб інших національностей»)¹¹².

Період президентства Л. Кучми (1994-2004 рр.) характеризувався рівновіддаленістю від ідеологічних полюсів у дискурсах пам'яті: як «націоналістичного», так і «радянсько-неоімперського». Почасти це було зумовлено низькою пріоритетністю цього питання в політиці другого президента України, а також прагматичним розрахунком, пов'язаним з перманентним намаганням віднайти електоральних прихильників з обидвох таборів¹¹³. Зрештою, саме таке балансування дозволило йому виграти президентські вибори 1999 року, причому окремо варто звернути увагу на те, наскільки його тодішні виборці відрізнялися за структурним розподілом від його ж електорату 1994 року. «Український націоналістичний» дискурс та його метанаратив були остаточно інституціоналізовані, сформувався неформальний пантеон національних героїв, основних представників якого можна було побачити на купюрах нововведеної гривні (вибір історичних постатей на цій «історичній» для української державності валюті є дуже показовим з огляду на безконфліктність історичної політики за Кучми)¹¹⁴. З іншого боку, мали місце спроби усунути конфліктність радянського минулого

¹¹¹ Там само.

¹¹² Там само.

¹¹³ Середа В. Особенности репрезентации национально-исторических идентичностей в официальном дискурсе президентов Украины и России, Социология: теория, методы, маркетинг. 2006. №3. С. 193-194.

¹¹⁴ Касьянов Г.В. Президент («Past Continious: історична політика 1980-х – 2000-х рр. (Україна та сусіди)») URL : <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/2232-past-continuous-istorichna-politika-1980-kh-2000-kh-rr-ukrajina-ta-susidi>. (дата звернення: 01..06.2020)

шляхом інкорпорації окремих елементів радянського-ностальгічного наративу уже в українські реалії¹¹⁵. В першу чергу це проявлялося через впровадження нових комеморативних практик, присвячених комуністичним героям «Великої Вітчизняної війни», комсомольцям, червоним партизанам, радянським керманичам України як-то В. Щербицькому тощо¹¹⁶.

Період президентства В. Ющенка (2005-2010 рр.) можна охарактеризувати як найбільш «революційний» у сфері історичної політики за 1989-2014 роки. Це пов'язано, в першу чергу, зі ступенем пріоритетності, який був характерний для питань історичної пам'яті поміж інших публічних політик. З огляду на це, промовистим фактом є дані про кількість президентських указів, присвяченим питанням національної пам'яті, — 159, що перевищує напрацювання Кучми та Януковича разом взятих (62,3%); все це дає підстави називати Ющенка найбільш «історичним» президентом¹¹⁷. По-друге, «революційність» відчувалась і в риториці президента, який постійно наголошував на необхідності «відновити власну історичну пам'ять», «встановити традицію...», «пізнати велику історичну істину» тощо¹¹⁸¹¹⁹. По-третє, на відміну від інших своїх колег з почасті притаманною їм «амбівалентністю» в історичній політиці, Ющенко є найбільш яскравим промоутером окремо вираженого наративу (на афірмування «українського націоналістичного» дискурсу було орієнтовано 55,9% підписаних ним указів), причому характерним є те, що були підняті чутливі питання, яких інші українські президенти намагалися всіляким чином уникати. В першу чергу, це стосується теми оцінки ролі ОУН-УПА в Другій світовій війні зокрема та в історії

¹¹⁵ Середа В. Особенности репрезентации национально-исторических идентичностей в официальном дискурсе президентов Украины и России, Социология: теория, методы, маркетинг. 2006. №3. С. 193-194.

¹¹⁶ Касьянов Г.В. Президент («Past Continious: історична політика 1980-х – 2000-х рр. (Україна та сусіди)») URL : <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/2232-past-continuous-istorichna-politika-1980-kh-2000-kh-rr-ukrajina-ta-susidi>. (дата звернення: 01..06.2020)

¹¹⁷ Там само.

¹¹⁸ Там само.

¹¹⁹ Середа В. Особенности репрезентации национально-исторических идентичностей в официальном дискурсе президентов Украины и России, Социология: теория, методы, маркетинг. 2006. №3. С. 193-194.

України загалом; рішення про надання звання Героя України Р. Шухевичу та С. Бандері викликали широкий резонанс та поляризацію як у внутрішньополітичному житті, так і в публічних дискусіях закордоном. Суттєво розширився список пріоритизованих тем — на додачу до звичної тематики Другої світової війни додалися Голодомор як геноцид українського народу, сторінки козацької історії як-то Конотопська битва, знищення Батурина, тема «зради Івана Мазепи», події Української революції 1917-1921 рр. тощо¹²⁰. Все це слугувало підставою для ярликування Ющенка з боку опонентів як «націоналістичного», а моментами і як «нацистського» президента¹²¹. Втім, при всьому цьому акцентуванні уваги на історичній політиці Ющенка її навряд чи можна назвати успішною, адже навіть величезна кількість виконавчих указів, поданих законопроектів та комеморативних акцій, зрештою, не гарантувала ефективності її виконання: опинившись у ситуації, коли як на місцевому, так і згодом на національному рівні політичну більшість складали сили ідеологічно відмінних опонентів, імплементація історичної політики зазнала відвертого саботажу, особливо це стосується південно-східних регіонів країни. У підсумку, питання історичного минулого поляризували українське суспільство, дедалі частіше слугуючи в якості одних з основних маркерів визначення власної колективної ідентичності, що, зрештою, інструменталізовували тодішні політичні сили.

В. Янукович (роки президентства: 2010-2014 рр.) у своєму персональному публічному іміджі намагався триматись образу Кучми з його «амбівалентною» історичною політикою, демонструючи другорядність питань історичної пам'яті, на відміну від свого, більш «палкого» попередника. Тим не менш, це не означає, що питання історичного минулого були зняті з повістки дня в публічній сфері, навпаки — війни пам'яті перейшли на новий етап боротьби.

¹²⁰ Касьянов Г.В. Президент («Past Continuous: історична політика 1980-х – 2000-х рр. (Україна та сусіди)») URL : <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/2232-past-continuous-istorichna-politika-1980-kh-2000-kh-rr-ukrajina-ta-susidi>. (дата звернення: 01.06.2020)

¹²¹ Сидоренко С., Строкань С. Бандеролог Виктор Ющенко // Коммерсантъ. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/1310015>. (дата звернення: 01.06.2020).

Роль ідеологічних рупорів прихильників «радянсько-неоімперського» дискурсу взяли на себе лідери «Партії регіонів» та КПУ, такі як Д. Табачник, В. Колесніченко, П. Симоненко, промоутерами впровадження «українського націоналістичного» наративу стали опозиційні сили національно-демократичного та націоналістичного спрямування, особливо це стосується представників ВО «Свобода», які змогли у 2012 році потрапити до складу парламенту¹²². Не дивлячись на те, що В. Янукович намагався не асоціювати себе публічно з прихильністю тому чи іншому наративу пам'яті, він все-таки здобув репутацію промоутера «радянсько-неоімперського» дискурсу. Багато в чому це було пов'язано з реакцією на історичну політику Ющенка, зокрема були скасовані рішення про надання Р. Шухевичу та С. Бандері статусу Героя України, Голодомор перестав позиціонуватися як геноцид українського народу як у внутрішній риторичі, так і у комунікації із зовнішніми партнерами (достатньо згадати виступ президента в ПАРЄ), був змінений статус УІНП, розформована робоча група моніторингу підручників, очолювана Н. Яковенко, тощо¹²³¹²⁴. Період президентства В. Януковича характерний ще і тим, що в цей час комеморативні практики та історичне знання поступово ставали дедалі більш децентралізованими та вільними від монополії держави, в першу чергу, за рахунок поширення нових комунікативних технологій, які складно контролювати в межах звичної національної держави. З дедалі більшим поширенням Інтернету активізувались окремі ентузіасти серед громадського середовища, журналістів, та фахової спільноти (особливо це стосується проекту «Історична Правда»), збільшувалась і кількість блогів та

¹²² Касьянов Г.В. Історична політика 1990-х-початку XXI ст.: Україна та пострадянський простір // Україна модерна. – 2014. – №21. – С. 155

¹²³ Гаухман М. БОЇ ЗА ПАМ'ЯТЬ: ЗАВВАГИ ДО ДИСКУСІЇ. URL: <https://cutt.ly/АуВtT3j>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹²⁴ Касьянов Г.В. Президент («Past Continious: історична політика 1980-х – 2000-х рр. (Україна та сусіди)») URL : <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/2232-past-continuous-istorichna-politika-1980-kh-2000-kh-rr-ukrajina-ta-susidi>. (дата звернення: 01..06.2020)

спільнот у соцмережах, що почали формально та неформально об'єднувати прихильників того чи іншого дискурсу пам'яті¹²⁵.

Слід відзначити, що мнемонічні війни були характерними не лише для внутрішньополітичної повістки дня — питання пам'яті традиційно посідають важливе місце у зовнішньополітичних відносинах України, насамперед з державами-сусідами. Той факт, що під час особистої зустрічі у 2006 році на фоні глибокої кризи в українсько-російських двосторонніх відносинах В. Ющенко та В. Путін близько півтора години приділяють неформальному обговоренню Полтавської битви 1709 року наглядним чином демонструє, наскільки питання далекого минулого залишаються чутливими в контексті сучасних політичних реалій¹²⁶. Тема зовнішньополітичних мнемонічних війн є надзвичайно обширною та комплексною, а тому потребує окремої уваги та досліджень. Оскільки ці аспекти не є безпосереднім предметом нашого дослідження, ми вважаємо за потрібне лише поверхово оглянути питання місця мнемонічної боротьби в двосторонніх відносинах України з державами-сусідами. Загалом, можна виділити наступні зовнішньополітичні мнемонічні конфлікти:

1. *Україна-Росія*. Формування «українського націоналістичного» мастер-наративу за замовчуванням передбачає відокремлення від та опонування «радянсько-неоімперському» дискурсу, який традиційно інструменталізує у своїй зовнішньополітичній діяльності російське керівництво. З іншого боку, віктимно-визвольний варіант української національної пам'яті покладає головну провину за свої історичні негаразди саме на Російську Федерацію, як правонаступницю Російської імперії та СРСР — режимів, що найбільш виразно опонували ідеї української державності та всіляким чином заперечували її «історичну

¹²⁵ Kulyk V. War of memories in the Ukrainian media: diversity of identities, political confrontation and production technologies// Memory, Conflict and New Media: Web-wars in post-socialist states (ed. by E. Rutten, J. Fedor, V. Zvereva). NY: Routledge, 2013. P. 76-78

¹²⁶ Полтавская битва, 1709 // «Дилетантские чтения» с Алексеем Венедиктовым. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Vgd7YBP1CoA&t=4212s> (дата обращения: 04.06.2020).

справедливість». Оскільки Україна залишається ключовим елементом в концепції відродження російського імперського проекту (у «євразійській» чи то слов'яно-православній формі), національні наративи обох держав впродовж останніх тридцяти років знаходилися у базових антагоністичних відносинах. Стратегічна пріоритизованість питання українсько-російської мнемонічної боротьби полягає ще й тому, що, на відміну від інших кейсів, чимала частина українських громадян знаходиться під культурним впливом Росії, ототожнюючи себе радше зі «спільним культуро-історичним простором», аніж безпосередньо з українською державою, що формувало окремі виклики для системи національної безпеки. Тим не менш, мнемонічні стосунки між Україною та Росією усталено залишались амбівалентними: з одного боку, реалізовувались спільні проекти в сфері культури та історичної пам'яті, а з іншого — питання історичного минулого ставали для політичної конфронтації між обидвома державами на найвищому рівні¹²⁷. Пов'язано це було, в першу чергу, з ідеологічними пріоритетами українських президентів, які зазвичай намагались балансувати між «українським націоналістичним» та «радянсько-неоімперським» дискурсами пам'яті. Показово, що період ескалації мнемонічного конфлікту між Україною та Росією припав саме на роки президентства В. Ющенка, який виступав найбільш яскравим промоутером «українського націоналістичного» мастер-наративу¹²⁸.

2. *Україна-Польща*. Зовнішньополітичні відносини між обидвома країнами багато в чому стали заручниками питань історичної пам'яті, які дедалі більше актуалізуються в умовах, коли політичне керівництво країн робить ставку на етнонаціональні наративи пам'яті. Польща, яка впродовж останніх двадцяти років традиційно акцентує увагу на

¹²⁷ Касьянов Г.В. Исторична політика 1990-х-початку XXI ст.: Україна та пострадянський простір // Україна модерна. – 2014. – №21. – С. 146-149

¹²⁸ Там само.

питаннях «історичної правди», загалом послуговується звичним для країн Центрально-Східної Європи колективним образом «жертви». За таких умов винуватцями колективних трагедій поляків виступають Росія, Німеччина та Україна¹²⁹. Чутливими точками в українсько-польських відносинах залишаються питання західноукраїнського національно-визвольного руху, діяльність ОУН-УПА, Волинська трагедія 1943-1944 рр. тощо¹³⁰.

3. *Україна-Румунія*. Мнемонічний конфлікт між цими обидвома країнами, на відміну від двох попередніх кейсів, головним чином концентрується виключно на регіональному питанні, мова йде, в першу чергу, про Північну Буковину. Як румунська, так і українська історіографії прагнуть легітимізувати національні претензії на Буковину, обґрунтувати на рівні ідей їхні унікальні історичні права на володіння цією територією, а тому конструйовані ними національні міфи є антагоністичними за своїм змістом. Румунський національний міф активно послуговується категоріями «золотого віку» (маються на увазі періоди, коли Буковина входила до складу румунської держави: період молдавського правління, міжвоєнний період (1918-1940 рр.) і т.з. період «омріяного возз'єднання» (1941-1944 рр.)) та «втраченої землі» — території, без якої румунська нація та державність не можуть бути уявлені в сучасному світі¹³¹. Український національний міф натомість оперує концептами мультикультуралістської за своїм змістовим наповненням ідеї «буковинської толерантності» та «буковинської ідилії», причому ця, непритаманна загалом для українського досвіду, стратегія залишається успішною на регіональному рівні¹³². Мнемонічні суперечки з цього приводу мали свої політичні наслідки: в 1993 році

¹²⁹ Там само, С. 149-150

¹³⁰ Там само.

¹³¹ Vasylova V. Bukovina Region in the Collective Memory of Ukraine and Romania: Representation in History Textbooks. Budapest: CEU, 2008. P. 31-33

¹³² Там само, С. 33-36

румунська влада в односторонньому порядку денонсувала радянсько-румунську угоду 1961 року, в якій окрім всього іншого була визначена лінія державного кордону між обома державними утвореннями. Це, в свою чергу, уможливлювало винесення територіальних претензій з боку румунського уряду¹³³. Процес порозуміння між державами-сусідами конкретно у цьому питанні зайняв близько 10 років і закінчився підписанням 17 червня 2003 року у м. Чернівці «Договору між Україною та Румунією про режим українсько-румунського державного кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань»¹³⁴. Багато в чому це рішення стало можливим завдяки євроатлантичним прагненням Румунії.

4. *Україна-Угорщина*. Як і у прикладі з Румунією, мнемонічна боротьба між українською та угорською версіями національної пам'яті вибудовується навколо регіонального питання, а саме Закарпаття. Це пов'язано насамперед із обраним угорською владою віктимним наративом національної історії, який в якості головного компенсатора промотує ідею відновлення «Великої Угорщини» в кордонах, встановлених до укладення Тріанонського мирного договору 1920 року¹³⁵. І хоча це не призвело до конкретних реваншистських політичних акцій з боку угорського керівництва, ідея духовного об'єднання усіх етнічних угорців лежить в основі національної культурної політики Угорщини, в тому числі і щодо українського Закарпаття.

¹³³ Григоришин С. Україна в румунських зовнішньополітичних концепціях // Українська державність у XX столітті (історико-політологічний аналіз / ред. В. Адамський, Б. Андресюк, Є. Бистрицький. К: Політична думка, 1996. URL: <http://litopys.org.ua/ukrxx/r11.htm>

¹³⁴ Там само.

¹³⁵ Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України : аналіт. доповідь / [Яблонський В. М., Лозовий В. С., Валецький О. Л., Здіорук С. І., Зубченко С. О. та ін.] / за заг. ред. В. М. Яблонського. Київ: НІСД, 2019. С. 87

2.2. Історична політика в Україні після 2014 року

Остання активна фаза втілення політики національної пам'яті в Україні розгорнулася у 2015 році, коли стала очевидною проблема інструменталізації історичного минулого з боку Російської Федерації в цілях розхитування територіальної цілісності держави. Елементами «радянсько-неоімперського» дискурсу послуговувались як лідери сепаратистських угруповань в Криму та на Донбасі, так і російське вище державне керівництво, котре виправдовувало їхні дії, обґрунтовуючи це «нерозривною» історико-культурною спільністю українського та російського народів. Регулювання сфери історичної політики перетворилось у питання національної безпеки, причому за таких умов актуалізувався націоналістичний віктимно-визвольний варіант української історії, що відповідав реаліям та мобілізаційним потребам тодішньої політичної ситуації. Не в останню чергу це було також зумовлено і тим, що УІНП очолив у 2014 році В. В'ятрович, відомий своєю академічною та громадською діяльністю у сфері вивчення українського національно-визвольного руху в ХХ столітті. Сприяла кардинальним змінам і політична кон'юнктура: абсолютну більшість в парламенті та на місцях становили представники єврооптимістичних політичних сил, переважна частина членів яких підтримувала промоцію «українського націоналістичного» дискурсу пам'яті, головним адвокатом цих процесів виступав сам президент П. Порошенко.

Політика декомунізації, особливо у частині того, що стосується демонтажу радянської символіки, по суті була інституціоналізованим продовженням громадських спонтанних акцій з повалення пам'ятників комуністичним діячам, відомих під збірною назвою «ленінопад»¹³⁶. Імпульс цим процесам громадської активності дали насамперед події Євромайдану. Як наслідок,

¹³⁶ Гайдай О. Протистояння навколо минулого, або пам'ятники Леніну в Центральній Україні // Україна модерна. URL: <http://uamoderna.com/demontazh-pamyati/gaidai-lenin-monuments>. (дата звернення: 01.06.2020).

впродовж всього 2014 року було повалено близько 500 пам'ятників Леніну¹³⁷. Разом з тим, програма декомунізації була складовою більш загальної державної політики по захисту та уніфікації символічного простору в Україні, особливо це стосувалося інформаційної та культурної сфери, а тому більшість із цих заходів як-то заборона російських соцмереж «Вконтакте» та «Однокласники» чи-то показу частини російських фільмів мала *коерсивний* характер.

Декомунізаційний пакет складався з чотирьох законів: «Про правовий статус та вшанування борців за незалежність України у ХХ столітті», «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945», «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років» та «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки»¹³⁸. Ці закони були розроблені за експертної участі УІНП та проголосовані Верховною Радою 9 квітня 2015 року. З точки зору дискурсивної значимості найбільш вагомим був Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки», оскільки він фактично «виштовхував» артефакти комуністичного минулого поза межі українського символічного простору, це стосувалося закриття низки ЗМІ, перейменування величезної кількості топонімів, демонтажу радянської символіки та «місць пам'яті», що ославлювали радянське минуле України, тощо. Подібної логіки притримувався у своїй історичній політиці і В. Ющенко, видавши 12 червня 2009 року президентський указ, яким започаткував процес демонтування монументів, встановленим на честь осіб, що були причетні до політичних репресій та організації Голодомору¹³⁹. Проте,

¹³⁷ За рік в Україні впало більше півтисячі Ленінів і один Янукович // Максимум. URL: <https://cutt.ly/LyBtQdA>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹³⁸ В'ятрович В. Сьогодні на Уряді: невідкладна декомунізація // Українська Правда. Блоги. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/viatrovyich/551ad27b9190a/>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹³⁹ Пам'ятник Леніну давно був поза законом – "голос" Ющенко // Українська Правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2013/12/9/7005759/>. (дата звернення: 01.06.2020).

якщо в 2009 році цей задум не вдалося реалізувати через слабку виконавчу дисципліну та відвертий саботаж з боку місцевих політиків (особливо у південно-східних регіонах України), то пакет декомунізаційних законів 2015 року передбачав більш досконалу процедуру імплементації. За основу була прийнята децентралізована модель: спочатку ці рішення впродовж певного часу повинні були реалізувати місцеві ради; у разі саботажу декомунізації або ж прострочення вказаних термінів ця робота перекладалася на голів громад, голів ОДА, і, зрештою, на Кабінет Міністрів та Верховну Раду.

І справді, впровадження декомунізаційних заходів в регіонах зустрілось із чималим опором з боку місцевих політиків в окремих населених пунктах у центральних та південно-східних регіонах України. Найбільш медійно помітними були випадки спротиву у Комсомольську Полтавської області (який хотіли перейменувати на Горішні Плавні), Одесі, Броварах, Харкові, Сумах тощо¹⁴⁰¹⁴¹¹⁴²¹⁴³¹⁴⁴. Оскільки «український націоналістичний» наратив пам'яті, промотований державою, суперечив багатьом регіональним наративам, місцеві лідери намагалися перш за все орієнтуватися на суспільно-політичні орієнтації власного електорату. Результати соціологічних опитувань Українського інституту майбутнього унаочнили той факт, що декомунізаційні заходи центральної влади не відповідали пріоритетним інтересам більшості

¹⁴⁰ ГОРИШНІ ПЛАВНІ НЕ ДО ВПОДОБИ: МІСЦЕВА ВЛАДА ВІДНОВИЛА СТЕЛУ «КОМСОМОЛЬСЬК» // 5 канал. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/horishni-plavni-ne-do-vpodoboyi-mistseva-vlada-vidnovyla-stelu-komsomolsk-149484.html>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁴¹ В ОДЕСІ СУД ВИЗНАВ НЕДІЙСНИМ РІШЕННЯ МІСЬКРАДИ ПРО ПОВЕРНЕННЯ НИЗЦІ ВУЛИЦЬ РАДЯНСЬКИХ НАЗВ // 5 канал. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/v-odesi-sud-vyznav-nediisnym-rishennia-miskrady-pro-povernennia-nyztsi-vulyts-radianskykh-nazv-144288.html>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁴² ПРОКУРАТУРА ПОРУШИЛА СПРАВУ ЧЕРЕЗ ПЕРЕЙМЕНУВАННЯ ВУЛИЦЬ ОДЕСЬКОЮ МІСЬКРАДОЮ // 5 канал. URL: <https://www.5.ua/regiony/prokuratura-porushyla-spravu-cherez-pereimenuvannia-vulyts-odeskoju-miskradoiu-144170.html>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁴³ ОДЕСЬКА МІСЬКРАДА ПОВЕРНУЛА НАЗВИ ЧАСТИНИ ВУЛИЦЬ, ЯКІ ПЕРЕЙМЕНОВУВАВ СААКАШВІЛІ // 5 канал. URL: <https://www.5.ua/regiony/odeska-miskrada-povernula-nazvy-chastyny-vulyts-iaki-pereimenuvav-saakashvili-144118.html>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁴⁴ У Сумах суд припинив декомунізацію // Український тиждень. URL: <https://tyzhden.ua/News/164630>. (дата звернення: 01.06.2020).

суспільства¹⁴⁵. Не дивлячись на задеклароване схвалення декомунізаційних заходів, більшість респондентів (54,5%) водночас наголошувала на тому, що загалом в державі є більш нагальні проблеми (31,2%), пріоритет серед яких займала економіка та соціальна сфера¹⁴⁶. Подібні результати продемонстрували і соціологічні опитування в регіонах: на Півночі кількість респондентів з такою думкою складала — 32,4%, на Сході — 28,1% (більшу кількість становлять категоричні противники — 30,6%), в Центрі — 28,3% (більшу кількість становлять лише категоричні противники — 34,9%) на Півдні — 25,8%, на Заході — 37,2%¹⁴⁷. Що стосується кількості категоричних прихильників та противників декомунізаційних заходів, то ці показники приблизно ідентичні — 23,1% і 20,5% відповідно¹⁴⁸. Характерною ознакою було те, що схвалення з боку громадян політики декомунізації кардинальним чином відрізнялося на національному та регіональному вимірі. З огляду на це, яскравими прикладами є кейси Дніпропетровська та Кіровограда, де соціологічні опитування продемонстрували небажання громад перейменовувати назви своїх міст та вулиць: станом на вересень 2015 року частка таких людей складала 90,5%, і 47,2% відповідно (разом з тим варто відзначити, що конкретно варіант з перейменуванням Кіровограду у Кропивницький не знайшов підтримки у 82% жителів міста)¹⁴⁹¹⁵⁰. Показово, що після зміни центральної влади у 2019 році почастишали спроби місцевих лідерів повернути втрачене: найбільш яскравим був епізод із ініціативою Г.

¹⁴⁵ Опубліковано дані про ставлення українців до декомунізації // Апостроф. URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/society/2016-12-29/opublikovanyi-dannyye-ob-otnoshenii-ukraintsev-k-dekommunizatsii/82084>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁴⁶ Там само.

¹⁴⁷ Там само.

¹⁴⁸ Там само.

¹⁴⁹ ДУМКИ І ПОГЛЯДИ ЖИТЕЛІВ М. ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ЩОДО ПЕРЕЙМЕНУВАННЯ МІСТА: ВЕРЕСЕНЬ 2015 РОКУ // КМІС. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=545&page=3&y=2015>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁵⁰ 82% жителів Кіровограду не хочуть перейменування міста на Кропивницький – опитування // УНІАН. URL: <https://cutt.ly/PyBrJbn>. (дата звернення: 01.06.2020).

Кернеса повернути харківському проспекту Григоренка його попередню назву, встановлену на честь маршала Г. Жукова¹⁵¹.

Критичну оцінку декомунізаційні заходи української влади отримали і з боку представників міжнародного середовища, причому підстави для такої критики були абсолютно різні. Подекуди норми законів про декомунізацію ускладнювали двосторонні відносини, як це наприклад було у випадку з Польщею, яка традиційно негативно реагувала на будь-які спроби глорифікувати членів західноукраїнського визвольного руху XX століття¹⁵². Більшість критики зводилася до недемократичності формулювань та заходів, передбачених цією політикою: схожі оцінки декомунізаційним ініціативам української влади надавали міжнародні інституції, як-то Венеційська комісія, Бюро демократичних інституцій та прав людини ОБСЄ, а також представники експертно-академічної спільноти¹⁵³¹⁵⁴.

Не дивлячись на усі ці фактори, політика декомунізації продовжувала реалізовуватись, особливо це стосується у частині імплементації Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» як найбільш ресурсозатратного. Загалом, у період з 25 листопада 2015 по 14 липня 2016 року під декомунізаційне перейменування підпали 25 районів та 987 населених пунктів (3% від загальної кількості), причому найбільше цей процес зачепив території Донецької (109), Харківської (103) та Дніпропетровської (97) областей¹⁵⁵. За підсумками проведених в рамках декомунізації перейменувань загальна варіативність топографічних

¹⁵¹ Харківська мерія знову готується перейменувати проспект Григоренка на честь Жукова // Lb.ua. URL: <https://cutt.ly/lyBrZnc>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁵² Президент Польщі: закон про УПА ускладнює історичний діалог Варшави і Києва // Українська Правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/04/23/7065575/>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁵³ Венеційська комісія визнала закон про декомунізацію недемократичним // УНІАН. URL: <https://cutt.ly/8yBrC7s>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁵⁴ Відкритий лист науковців та експертів-українознавців щодо так званого «Антикомуністичного закону» // Критика. URL: <https://cutt.ly/xyBr17h>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁵⁵ Короленко Б., Майоров М., Каретніков І. ДЕКОМУНІЗАЦІЯ НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ ТА РАЙОНІВ УКРАЇНИ: ПІДСТАВИ, ПРОЦЕС, ПІДСУМКИ // УІНП. URL: <https://cutt.ly/gyBr22g>. (дата звернення: 01.06.2020).

найменувань збільшилася більше ніж в 2 рази: із 354 до 727¹⁵⁶. Одним із критеріїв, якими керувалися експерти УІНП у ході декомунізаційного перейменування, було повернення населеним пунктам їхніх історичних назв – загальна кількість таких об'єктів досягала 300 штук, причому у 70 випадках ці назви були пов'язані з історико-культурною спадщиною національних меншин та корінних народів (це стосувалось, зокрема, кримських татар, євреїв, болгар тощо)¹⁵⁷. Що стосується перейменування вулиць, площ, скверів, парків, районів, то у цьому плані декомунізація мала відношення практично до кожного українського населеного пункту. Яскравим прикладом, з огляду на це, є саме місто Київ – за період з 2014 року по червень 2019 року в українській столиці було перейменовано 219 вулиць та площ, що стосується України – то цей показник складає більше, ніж 50 тисяч¹⁵⁸. Загальна кількість демонтованих пам'ятників Леніну склала 1320¹⁵⁹. У інтерв'ю «Голосу Америки» в жовтні 2017 року, очільник Українського інституту національної пам'яті В. В'ятрович заявляв про те, що декомунізація в країні була виконана приблизно на 95%¹⁶⁰. Український дослідник В. Кулик відзначає, що успішна реалізація декомунізації багато в чому завдячувала тому, що увесь процес розробки законодавчих актів та моніторингу реалізації політики здійснювався однією і тією ж інституцією — УІНП і, справді, механізм та спроможність імплементації в 2015-2017 роках суттєво відрізнялись від історичної політики В. Ющенка в 2007-2010 роках.¹⁶¹ Важливим досягненням стало те, що українській владі вдалося не допустити хвилі масових акцій громадянської

¹⁵⁶ Там само.

¹⁵⁷ Там само

¹⁵⁸ Скільки вулиць перейменовували в Києві на п'ятому році декомунізації? // Хмарочос. URL: <https://cutt.ly/OyBr8X7>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁵⁹ Декомунізація в Україні: Парубій назвав кількість перейменованих міст і знесених пам'ятників Леніну // Новое время. URL: <https://cutt.ly/YyBr5ki>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁶⁰ Декомунізація в Україні здійснена на понад 95% - В'ятрович // Голос Америки. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/viatrovych-decomunizatsia/4065371.html>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁶¹ Кулик В. Державна політика та громадська думка щодо пам'яті і мови в Україні після Євромайдану // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. № 5-6 (91-92). С. 210

непокори, котрі могли призвести до інших провокацій у цілях дестабілізації політичної ситуації в країні.

Не дивлячись на значні тактичні досягнення, результати, безпосередньо пов'язані зі стратегічними цілями декомунізації (як-то, рівень підтримки радянського минулого), не демонструють кардинально відмінної і водночас позитивної динаміки. Якщо у 2014 році частка симпатиків Радянського Союзу серед українського суспільства становила 33% респондентів, а противників – 49%, то у лютому 2018 року цей показник складав 30% і 55% відповідно¹⁶²¹⁶³. Проте якщо говорити про більш далеку ретроспективу, то слід констатувати, що з точки зору цілей декомунізаційної політики загальна тенденція є радше позитивною: у 2010 році про ностальгію за СРСР заявляло близько 46%.¹⁶⁴ Тим не менш, ми вважаємо, що головним драйвером цих змін стали не стільки політичні, скільки демографічні чинники.

Комплексна оцінка успішності політики декомунізації вимагає часу – багато в чому це пов'язано зі стратегічним характером поставлених цілей, втім очевидно, що остаточний результат буде залежати і від соціально-економічних факторів, таких як загальне економічне становище, рівень добробуту українців тощо. З огляду на це, важливо аби декомунізація була підкріплена іншими взаємодоповнюваними публічними політиками. Тим не менш, засаднича цінність декомунізаційних законів 2015 року полягає в тому, що вони сформували інфраструктурне середовище, необхідне для уніфікації українського символічного простору та досягнення кінцевої мети.

¹⁶² НАСТРОЇ ТА ОЧІКУВАННЯ УКРАЇНЦІВ: РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ // Соціологічна група «Рейтинг». URL: <https://cutt.ly/0yBtfZb>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁶³ Судакова Н. Радянська людина. Чому ваш сусід сумує за Союзом // Українська Правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/03/22/7175391/>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁶⁴ Там само.

РОЗДІЛ III. АНАЛІЗ ДИСКУРСИВНИХ СТРАТЕГІЙ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Оцінюючи та аналізуючи артикуляції, що з'являлися в українському медійному полі стосовно теми декомунізації впродовж періоду 2014-2018 років, ми виокремили три конкурентних історико-політичних дискурси, які змагалися між собою за наповнення значення таких вузлових точок «декомунізація» та «українська історична пам'ять»:

1. **«український націоналістичний»** — 1) інтерпретує українське минуле з позицій етнонаціонального віктимно-визвольного наративу;
2) розглядає декомунізацію як процес «повернення власної історії», відновлення «історичної правди» стосовно українського минулого.
2. **«радянсько-неоімперський»** — 1) розглядає історичне минуле України як невід'ємну складову спільної історії «руських/радянського» народів, у першу чергу українців та росіян, апелює до періодів їхнього спільного проживання (т.з. «золотих часів») у межах таких держав як Русь, Московське царство/Російська імперія та насамперед Радянський Союз;
2) розглядає декомунізацію як намагання заперечити власну українську історію, спробу проактивної меншості насадити власне одноманітне бачення історичного минулого України.
3. **«лівий критичний»** — розглядає декомунізацію не скільки як процес насадження пануючого наративу пам'яті, скільки як процес спрямований на остаточний розрив з інституційними нормами та практиками, що були характерними для радянського авторитарного середовища (у абсолютно різних сферах життя: політичній, академічній тощо) і які у певних видозмінах збереглися в умовах нової незалежної держави, складаючи ідейно-ціннісний фундамент для політичної «гібридизації» українського політичного режиму. Хоча ми не приділяли значної уваги питанню історії становлення цього дискурсу у попередніх розділах, в контексті формування та впровадження політики

декомунізації у пост-майданний період виокремлення та аналіз його дискурсивних стратегій видається нам важливим, оскільки саме в цей часовий проміжок відбулася його консолідація, яка не пройшла непоміченою повз медійну увагу.

Особливість досліджуваного нами періоду (2014-2018 рр.) полягає у тому, що саме на цей часовий проміжок припало критичне загострення мнемонічного конфлікту між «українським націоналістичним» та «радянсько-неоімперським» дискурсами пам'яті. Це пов'язано насамперед з тим, що, на відміну від попереднього періоду президентства В. Януковича, пост-майданний період характеризувався кардинальною реконфігурацією політичного поля — чи не вперше в українській історії абсолютну більшість політичного істеблішменту складали прихильники націоналістичного та євроінтеграційного політичних проєктів розвитку України. Внутрішньополітичні націоналістичні імпульси, актуалізовані Євромайданом та російською агресією в Криму і на Сході України, були підхоплені владною більшістю та дали підставу розгорнути більш радикальний вектор у політиці пам'яті, спрямований на встановлення єдиного історичного наративу та виштовхування конкуруючих дискурсивних елементів, поширення яких, на думку керівництва країни, відтепер становило загрозу для національної безпеки держави.

Зміна статусу як одного, так й іншого наративів пам'яті вимагали оновлення та реартикуляції власного дискурсу з метою як мінімум, зберегти статус-кво (цю мету, власне, і переслідували агенти «радянсько-неоімперського» дискурсу, який через це носив більше «оборонний» характер), а як максимум — вирішити «проблему амбівалентності» української історичної пам'яті шляхом насадження гегемонних значень в українському дискурсі національної пам'яті (на що, власне, і були націлені агенти більш «агресивного» «українського націоналістичного» дискурсу). Метою ж представників «лівого критичного» дискурсу, які не належали цілком до

жодного з вищезназначених антагоністичних дискурсів, було забезпечити процес реалізації декомунізації не як націоналізованої версії комуністичної практики насадження єдиноправильної версії історії, а як однієї зі складових більш загального відходу від авторитарних практик та цінностей, що мали місце в Радянському Союзі. З цією метою, вони відштовхувалися від артикуляцій агентів «українського націоналістичного» дискурсу, деконструючи їх та вказуючи на концептуальні прогалини реалізації декомунізації з огляду на задекларовані цілі цієї публічної політики.

Окремо слід зазначити, що виокремлені та охарактеризовані нами дискурсивні стратегії не є внутрішньо властивими якомусь єдиному дискурсу, деякі їхні варіації можна помітити і в межах інших конкурентних дискурсивних структур (таких як інструменталізація правозахисного дискурсу, яка використовується усіма сторонами дискурсивного конфлікту стосовно питання декомунізації), проте визначальним критерієм для їхньої ідентифікації у межах конкретного дискурсу є домінантність того чи іншого значення. Дискурс, відповідно до теорії Лакло-Муфф, не може бути стабільною структурою усталених значень, адже вони постійно оспорюються, змінюються в залежності від їхньої дистанції від ядрових значень. Дискурс не може бути у повній мірі гомогенним, адже завжди відбуватимуться якісь внутрішні дискусії та оспорювання значень в межах монолітної, як це може хибно здаватися ззовні, дискурсивної структури. Більше того, окремі індивіди можуть бути носіями водночас декількох дискурсів, що знаходяться між собою в антагоністичних відносинах: у межах нашого дослідження це зауваження актуальне для акторів, що знаходяться на перетині «українського націоналістичного» та поміркованого крила «лівого критичного» дискурсу.

Для того, щоб виокремити та дослідити дискурсивні стратегії мнемонічного конфлікту в Україні 2014-2018 років, ми вирішили проаналізувати публічні промови та заяви ключових агентів усіх трьох конкурентних дискурсів. Серед них ми виокремлюємо в першу чергу категорії політиків різних рівнів,

експертів, публічних інтелектуалів, представників громадськості, блогерів тощо.

На жаль, нам не вдалося отримати дані кількісного контент-аналізу стосовно частки присутності тих чи інших артикуляцій/агентів конкретного дискурсу в українському медійному полі. Разом з тим, ми вважаємо, що для дискурс-аналітичних досліджень загалом такі дані є вкрай важливими, оскільки допомагають проаналізувати гегемоністські тенденції, що, так чи інакше, характерні для певного дискурсивного простору; конкретні числові показники медійного співвідношення того чи іншого дискурсу краще допомагають нам пояснити вибір того арсеналу дискурсивних інструментів та стратегій, якими послуговуються у своїх артикуляціях агенти конкретного дискурсу.

3.1. Аналіз дискурсивних стратегій «українського націоналістичного» дискурсу

Для цього дискурсу характерною була непропорційність акторів у кількості та «якості» дискурсивних висловлюваннях: відтак, головним промоутером став ідейний натхненник політики декомунізації, очільник Українського інституту національної пам'яті. В. В'ятрович — саме його артикуляції займали більшу частину медіависвітлення і були найбільш дискурсивно важливими в межах «українського націоналістичного» дискурсу; інші актори, передусім політики, такі як П. Порошенко та А. Парубій, багато в чому вторили цим тезам або ж їхні висловлювання стосувались питань на кшталт звіту про стан реалізації політики декомунізації.

Агенти дискурсу розкидані серед представників та прихильного широкого ряду політичних організацій: від національно-демократичних центристських сил (БПП, НФ, «Батьківщина», «Самопоміч») до ультраправих організацій (ВО «Свобода», «Правий сектор», «Азов» тощо). Багато в чому, вибір та наслідки використання цих стратегій були обумовлені широкою

адміністративно-ресурсною базою та інституційним доступом представників «українського націоналістичного» дискурсу, які надавали інфраструктурні можливості для встановлення гегемонних значень. Через це дискурсивні стратегії «українського націоналістичного» дискурсу носили більш «агресивний» характер.

I. Делегітимізація конкурентного дискурсу.

1. *Агенти дискурсу намагатимуться підважити легітимність артикуляцій опонентів, послуговуючись для цього універсальними категоріями та імперативами (насамперед поняттям нації та людини у його гуманістичному розумінні).*

Намагаючись стигматизувати конкурентний дискурс, адепти «українського націоналістичного» дискурсу у своїх публічних висловлюваннях часто вдавались до прагнень дегуманізувати комуністичний режим, визначаючи його як «тоталітарний» та «злочинний» по відношенню як конкретно до української нації, та і до всього людства загалом¹⁶⁵. Радянський режим почасти фреймувався як аналог нацистського Третього Рейху, а сам Сталін позиціонувався на одному і тому ж рівні, що і Гітлер — в якості найбільш яскравого уособленого образу «Абсолютного Зла»: ці артикуляції знаходили місце як у публічних висловлюваннях агентів «українського націоналістичного» дискурсу, так і у прийнятому 9 квітня 2015 року Законі України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного режимів», а також експертних публікаціях, що претендували на «об'єктивність знання»¹⁶⁶¹⁶⁷¹⁶⁸. Посилаючись на трагічні приклади минулого українські

¹⁶⁵ ПОРОШЕНКО: МАСОВІ РЕПРЕСІЇ – ОДИН ІЗ НАСЛІДКІВ ВТРАТИ ДЕРЖАВНОСТІ 100 РОКІВ ТОМУ // 5 канал. URL: <https://cutt.ly/SyBaaJm>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁶⁶ Війна і міф. Невідома Друга світова / за заг. ред. О. Зінченка, В. В'яровича, М. Майорова. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 272 с.

¹⁶⁷ Арсеній Яценюк у річницю Биківнянської трагедії: Декомунізація - не просто зміна назви вулиці, це питання історичної пам'яті й нашої гідності (фото, відео) // Народний Фронт. URL: <https://cutt.ly/DyBaQsL>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁶⁸ Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 03.04.2015 № 2558. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19>

політики почасти послуговувались ідеєю про циклічність історії, проводячи аналогії з сучасністю та закликаючи українське суспільство при цьому докласти усіх зусиль, аби перервати це «історичне прокляття»: «Історія повторюється до того часу, поки її уроки не будуть вивчені. В 1941 році на нашу землю напали фашисти, і окупували Крим. Минулого року на нашу землю напали рашисти. Джерелами і тої і тої окупації є тоталітаризм, який ставить право сили вище права. Україна вичавлює з себе залишки тоталітаризму. Один з найголовніших законів у цьому напрямі, який було прийнято – закон про декомунізацію. Криваві скелети в будьоновках мають перестати тримати нас за руки і ноги»¹⁶⁹.

Стигматизуючи комуністичний режим, промовці «українського націоналістичного» дискурсу актуалізують «історичну загрозу», прирівнюючи його і до інших політичних режимів, зокрема до Російської імперії та Російської Федерації як політичної спадкоємниці Радянського Союзу та всього імперського спадку, яка інструменталізує усі ці ідеї задля мобілізації українців в боротьбі української державності¹⁷⁰. Один із актів такого прирівнювання можна помітити в риториці президента П. Порошенка: «Імена катів з карти України геть - і це не обговорюється. А от яку назву собі обрати — громада має вирішити сама. І це є майбутнє української громади. Єдине застереження — не повертатися до імперських найменувань. Я не дозволю, щоб карту України знову заплямували новоросійськими топонімами»¹⁷¹. Виступати проти декомунізації за збереження «радянсько-неоімперського» наративу в українській національній історичній пам'яті означає, на думку А. Яценюка підтримувати «послідовників Сталіна, які вирішили увіковічити в пам'яті українського народу тих, хто вбивав українців», що є неприпустимим, адже, на думку П. Порошенка, «на землі, де дерева ростуть з людської крові, не може

¹⁶⁹ Луценко про декомунізацію: «Криваві скелети в «будьоновках» мають перестати нас тримати за руки і ноги» // 5 канал. URL: <https://cutt.ly/НyBa0Z0>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁷⁰ В'ятрович В. Наше завдання – щоб совок не відтворився в майбутніх поколіннях // Українська Правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2015/04/10/7064423/>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁷¹ Порошенко закликав нардепів прибрати імена катів з мапи України // Zaxid.net. URL: <https://cutt.ly/xyBa4B7>. (дата звернення: 01.06.2020).

бути і мови про політичні загравання з агресором і спадкоємцем режиму, який цю кров проливав»¹⁷². Таким чином, носії «радянсько-неоімперського» дискурсу фреймуються як люди, що є об'єктом російської пропаганди, що неприпустимо в умовах російської військової агресії проти української державності. Конструювання українського мононарративу пам'яті виступає як необхідна умова, продиктована завданнями національної безпеки.

2. Приписання значимим агентам та носіям конкурентного дискурсу негативних якостей.

Просуваючи ідею виштовхування «радянсько-неоімперського» нарративу пам'яті промовці «українського націоналістичного» дискурсу обґрунтовують це рішення тим, що «російська пропаганда використовує ностальгійні почуття українців, щоб мобілізувати їх в боротьбі проти України»¹⁷³. На їхню думку, культивуючи із захопленням радянське минуле, «Росія намагається творити ілюзію, щоб ті люди, які беруть зброю в руки і воюють проти України, відчували себе героями відомих з дитинства радянських фільмів, які «доблесно борються з фашизмом»¹⁷⁴. Те, що сепаратисти «ДНР» та «ЛНР» опираються в своїх поглядах на військово-політичні традиції та ідеї Радянського Союзу/Російської імперії слугує в очах промоутерів «українського націоналістичного» нарративу пам'яті яскравим підтвердженням цієї тези. Таким чином, конструється образ носія «радянсько-неоімперського» дискурсу здебільшого як пасивного об'єкта — некритичного споживача доступної та поширеної в його соціальному середовищі інформації. Активним суб'єктом у цьому випадку виступає саме Росія, котра через трансляцію інформаційних смислів нав'язує вигідне їй бачення світу і таким просуває конкретні заклики до дії. Намагаючись регулювати інформаційну

¹⁷² Арсеній Яценюк у річницю Биківнянської трагедії: Декомунізація - не просто зміна назви вулиці, це питання історичної пам'яті й нашої гідності (фото, відео) // Народний Фронт. URL: <https://cutt.ly/DyBaQsL>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁷³ В'ятрович В. Наше завдання – щоб совок не відтворився в майбутніх поколіннях // Українська Правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2015/04/10/7064423/>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁷⁴ Там само.

сферу, неважливо у якому секторі — національної пам'яті, інтернет-середовищі чи то мас-медіа — держава таким чином опирається на бачення носія «радянсько-неоімперського» дискурсу як «заблукалої вівці» в євангелістичних розуміннях цього виразу, натомість розглядаючи себе як суб'єкта, що володіє істинним знанням та застосовує його, турбуючись про уявне національне благо.

Більш радикально агенти «українського націоналістичного» дискурсу підходять до фреймування своїх прямих політичних опонентів, що є промоутерами «радянсько-неоімперського» наративу пам'яті, передусім членів «Опозиційного блоку», маркуючи їх як «послідовників декомунізованих «дзержинських», які все ще сидять в Раді»¹⁷⁵. У своєму прагненні стигматизувати соціальну групу «яка займає особливу позицію з питання декомунізації такі промовці як В. В'ятрович відзначають, що «цю особливу позицію породжує аж ніяк не їхнє пошанування свободи слова, яку нібито мали би обмежувати ці закони», адже «більшість тих, хто не голосував 9 квітня, впевнено тиснули на кнопку «за» 16 січня 2014 року, штовхаючи Україну в обійми проросійської диктатури».

II. Інструменталізація правозахисного дискурсу

Вибір та використання цієї стратегії з боку промоутерів «українського націоналістичного» дискурсу пам'яті, на нашу думку, були зумовлені їхньою продемократичною політичною орієнтацією та необхідністю запропонувати релевантні контраргументи критикам політики декомунізації, які вказували на концептуальні недоліки запропонованих законів з т.з. «декомунізаційного пакету», зокрема в частині порушення прав людини на свободу думки і слова, вільного вираження власних поглядів і переконань, права на об'єднання у політичні партії та політичні організації, вільно обирати та бути обраними до

¹⁷⁵ Стадник Г. Как на Украине отреагировали на переименование городов // Deutsche Welle. URL: <https://cutt.ly/qyBiwjD>. (дата звернення: 01.06.2020).

органів державної влади та місцевого самоврядування тощо¹⁷⁶¹⁷⁷¹⁷⁸¹⁷⁹¹⁸⁰. На додачу до представників «радянсько-неоімперського» та «лівого критичного» дискурсів своє незадоволення ухваленими законами висловили і міжнародні правозахисні інституції, такі як Рада Європи, Венеційська комісія та Бюро демократичних інституцій та прав людини ОБСЄ¹⁸¹. Зважаючи на задекларований євроінтеграційний зовнішній вектор розвитку України, перед представниками владної верхівки виникла потреба у релевантному обґрунтуванні необхідності прийняття декомунізаційних законів як для «внутрішньої аудиторії», так і для представників міжнародної спільноти.

Конкретне застосування цієї стратегії можемо віднайти одразу в тексті пояснювальної записки до Закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»¹⁸². В частині «Обґрунтування необхідності ухвалення акта» основна увага відводиться необхідності засудження націонал-соціалістичного та комуністичного режимів через те, що їхня політика «характеризувалася численними порушеннями прав людини» — депортаціями, переслідуваннями, голодоморами, геноцидом, масовим терором тощо¹⁸³. Відповідно, метою закону серед усіх інших зазначених цілей вказано «впровадження заборони публічного використання та пропаганди їхньої символіки...з метою недопущення таких злочинів у майбутньому...»¹⁸⁴.

¹⁷⁶ Хилюк С. Оцінювати та/або карати: юридичний коментар до «антикомуністичного» законопроекту // Критика. URL: <https://cutt.ly/cyByieW>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁷⁷ Дронова К., Стадний Є. Декомунізаційні закони: пропозиція правок // Критика. URL: <https://cutt.ly/kyBypdv>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁷⁸ Відкритий лист науковців та експертів-українознавців щодо так званого «Антикомуністичного закону» // Критика. URL: <https://cutt.ly/yuBuv3Y>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁷⁹ Яворський В. Аналіз закону про заборону комуністичних символів. URL: <http://khp.org/index.php?id=1430493970>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁸⁰ Шевель О. Щоб Відповідати Європейським Стандартам, «Закони Про Декомунізацію» Потребують Змін // Vox Ukraine. URL: <https://voxukraine.org/uk/decommunization-laws-ukr/>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁸¹ Венеційська комісія визнала закон про декомунізацію недемократичним // УНІАН. URL: <https://cutt.ly/8yBrC7s>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁸² Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Пояснювальна записка до Закону України від 03.04.2015 № 2558. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/gh1z200a?an=4>

¹⁸³ Там само.

¹⁸⁴ Там само.

Авторами закону робиться припущення про те, що відсутність жорстких засуджувальних дій відносно «тоталітарних режимів» минулого, може в майбутньому легітимізувати ці ідеології та призвести до нових порушень прав людини, охороняти які, власне, і покликана держава.

Підтримує цю лінію аргументації і головний ідейний натхненник політики декомунізації В. В'ятрович у своїй публічній відповіді на критичний «Відкритий лист науковців та експертів-українознавців щодо так званого «Антикомуністичного закону» : «застереження експертів стосуються двох законів, безпосередньо пов'язаних із обстоюванням цінності свободи: перший із них віддає шану учасникам боротьби за незалежність, а другий закон засуджує комуністичний тоталітаризм — одне з найяскравіших утілень несвободи в минулому столітті»¹⁸⁵. Таким чином, промоутерами «українського націоналістичного» дискурсу пам'яті проводився рефреймінг політики декомунізації з такої, що порушує базові права людини на своєрідну данину пошани цінностям свободи та прав людини.

III. Намагання встановити гегемонію через трансформацію партикулярного дискурсу в «універсальний»

1. *Наповнення універсальних мінливих знаків, які, по суті, є пустими деномінаціями, відкритими до конкуренції між дискурсами за своє значення.*

У своїй публічній риторичі агенти «українського націоналістичного» дискурсу часто апелюють до універсальних понять, таких як «нація», «національна безпека», «держава», «свобода», «історична справедливість», «права людини» тощо, при цьому вкладаючи у визначення цих понять власні інтерпретації. Очевидно, що у таких афірмативних висловлюваннях про декомунізацію як про акт повернення українцям їхньої «історичної правди» з

¹⁸⁵ В'ятрович В. Декомунізація і академічна дискусія // Критика. URL: <https://krytyka.com/ua/solutions/opinions/dekomunizatsiya-i-akademichna-dyskusiya>. (дата звернення: 01.06.2020).

точки зору постмодернізму іде підміна уявлення певної соціальної групи з населенням всієї країни, значна частина якої не поділяє елементи встановленого державою пануючого історичного мета-наративу.

2. Нормативно-правове оформлення статусу/інтерпретації історичної події/процесу та їхнього значення для суспільства загалом.

Найбільш яскравим прикладом інституціоналізації елементів «українського націоналістичного» наративу пам'яті стали ухвалені Верховною Радою закони із т.з. «декомунізаційного пакету»: «Про правовий статус та вшанування борців за незалежність України у XX столітті», «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945», «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років» та «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки»¹⁸⁶. Це, в свою чергу вплинуло на риторику та зміст інших нормативно-правових актів таких як, наприклад, указ Президента № 169/2015 від 24.03.2015 «Про заходи з відзначення у 2015 році 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі та 70-ї річниці завершення Другої світової війни»¹⁸⁷. Подібний результат був насамперед зумовлений широким адміністративним ресурсом та інституційним доступом представників «українського націоналістичного» дискурсу, що дозволило закріпити домінантність та «натуралізацію» пропонованого ним наративу та значень.

3. Тактика називання — має на меті виштовхування, маргіналізацію конкурентного дискурсу, представляє собою спробу:

- 1) встановити гегемонне значення вузлової точки, яка почасти є мінливим знаком, за значення якої, власне, і конкурують антагоністичні дискурси.

¹⁸⁶ В'ятрович В. Сьогодні на Уряді: невідкладна декомунізація // Українська Правда. Блоги. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/viatrovych/551ad27b9190a/>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁸⁷ Про заходи з відзначення у 2015 році 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі та 70-ї річниці завершення Другої світової війни: Указ Президента України від 24.03.2015 № 169/2015. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U169_15.html (дата звернення: 01.06.2020).

Некоректний термін/словосполучення	Коректний термін/словосполучення
Велика Вітчизняна війна	Радянсько-німецька війна
Україна у Великій Вітчизняній війні	Україна у Другій світовій війні
Фашистська Німеччина	Нацистська Німеччина / Третій Райх
Фашистський блок / фашистські сателіти	Країни «вісі» / союзники Німеччини
Німецько-фашистські загарбники	Нацистські окупанти
Фашистські посібники / посіпаки	Колабораціоністи
Визволення України від фашистських загарбників	Вигнання з України нацистських окупантів (датою «визволенням України» натомість вважається виключно 24 серпня 1991 року)
Велика Перемога над фашистською Німеччиною	Перемога над нацизмом у Європі.

Табл. 2. Термінологічні зауваги УІНП до використання словосполучень, пов'язаних зі святкуванням 70-ї річниці вигнання нацистських окупантів з України¹⁸⁸.

Яскравим прикладом застосування цієї тактики стали методичні рекомендації для медіа, розроблені УІНП у 2015 році стосовно «більш коректного вживання» термінів або ж словосполучень, пов'язаних із святкуванням 70-ї річниці Дня Перемоги (див. Табл.2), що представляє собою спробу встановити універсальний дискурсивний словник, який відображає інтерпретації, притаманні носіям «українського націоналістичного» дискурсу пам'яті¹⁸⁹¹⁹⁰. Варто відзначити, що уся запропонована лексикологія активно вживалась в офіційній риториці та нормативно-правових актах української влади, а тому стала обов'язковою для вживання принаймні з боку державних службовців;

¹⁸⁸ Якубін О. Страсті за війною: колективна пам'ять в Україні (2010-і роки). URL: <https://commons.com.ua/uk/strasti-za-vijnoyu/>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁸⁹ Там само.

¹⁹⁰ МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ УКРАЇНСЬКОГО ІНСТИТУТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ ДО 70-Ї РІЧНИЦІ ВИГНАННЯ НАЦИСТСЬКИХ ОКУПАНТІВ З УКРАЇНИ. URL: <https://cutt.ly/9yVPMAq>. (дата звернення: 01.06.2020).

подібні дискурсивні зміни відбулись і в програмах викладання історії у середніх та вищих навчальних закладах¹⁹¹¹⁹².

- 2) встановити нове гегемонне значення шляхом *перейменування* конвенційного знаку. У випадку формування та впровадження політики декомунізації таким актом відповідно до Закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» стало перейменування топографічних об'єктів — міст, вулиць, районів, площ, провулків, скверів тощо, у назві яких використовувались елементи радянської символіки, імена/псевдоніми осіб, пов'язаних з ключовими посадами в межах комуністичної партії та радянською пропагандою.¹⁹³ Загалом, в період з 25 листопада 2015 по 14 липня 2016 року було перейменовано 25 районів та 987 населених пунктів, що складають 3% від загальної кількості українських населених пунктів, а також більше 50 тисяч вулиць¹⁹⁴¹⁹⁵. Причому варто відзначити, що у разі прострочення терміну, виділеного на обговорення нових назв на місцевому рівні, в ситуацію втручались виконавчі органи центральної влади, а також Верховна Рада, котрі присвоювали нове найменування на свій розсуд, що подекуди суперечило симпатіям місцевих мешканців — найбільш медійно яскравим епізодом такого конфлікту став процес перейменування міста Комсомольськ Полтавської області, який, зрештою, отримав нову назву села Горішні Плавні¹⁹⁶.

¹⁹¹ Про заходи з відзначення у 2015 році 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі та 70-ї річниці завершення Другої світової війни: Указ Президента України від 24.03.2015 № 169/2015. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U169_15.html (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁹² НОВІ НАВЧАЛЬНІ ПРОГРАМИ ДЛЯ УЧНІВ 10–11 КЛАСІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ», «ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ», ІНТЕГРОВАНІЙ КУРС «ІСТОРІЯ: УКРАЇНА І СВІТ» // УІНП. URL: <https://cutt.ly/DyBsnWw>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁹³ Короленко Б., Майоров М., Каретніков І. ДЕКОМУНІЗАЦІЯ НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ ТА РАЙОНІВ УКРАЇНИ: ПІДСТАВИ, ПРОЦЕС, ПІДСУМКИ // УІНП. URL: <https://cutt.ly/gyBr22g>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁹⁴ Там само.

¹⁹⁵ Скільки вулиць перейменовували в Києві на п'ятому році декомунізації? // Хмарочос. URL: <https://cutt.ly/ОуBr8X7>. (дата звернення: 01.06.2020).

¹⁹⁶ П'єцух М. Як місто Комсомольськ об'єдналося проти села Горішні Плавні // Українська Правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2016/05/30/7110126/>. (дата звернення: 01.06.2020).

4. Формування та зміна національного календаря, який визначає коли і чію пам'ять слід колективно відзначати, слугує одним із найбільш дієвих інструментів впливу на практики колективного пригадування і забування.

Впровадження нового домінантного наративу так чи інакше призводить до змін у особливостях проведення комеморативних практик на національному рівні, оскільки це один із найбільш доступних способів закріпити новий образ минулого та «натуралізувати» статус певної історичної події. Характерною особливістю цієї гегемоністичної дискурсивної стратегії є те, що вона доступна лише тим, хто має адміністративний доступ та інституційні повноваження, необхідні для регламентації сфери національної пам'яті. Зміни можуть бути помітні як у лінгвістичних реартикуляціях звичних свят, таких як «День перемоги у Великій Вітчизняній війні», що був замінений у 2015 році на «День перемоги над нацизмом у Європі», так і у особливостях переліку державних свят, які відзначаються на високому рівні. Пост-майданний період та зміна домінантного історичного наративу характеризувалися впровадженням нових державних свят, що фіксували у національній свідомості нові інтерпретації історичного минулого. До таких прикладів відноситься впровадження Дня пам'яті та примирення 8 травня, Дня захисника Вітчизни 14 жовтня (у день релігійного свята Покрови Пресвятої Богородиці, а також символічних свят Дня українського козацтва і заснування Української Повстанської Армії), що прийшов на зміну вже усталеного «радянського варіанту» 23 лютого, День завершення Другої світової війни 2 вересня тощо¹⁹⁷. Разом з тим, у рамках декомунізаційних заходів експертами УІНП пропонувалося відмовитися від державного вихідного на 8 березня та 1 травня, що є яскравим прикладом зміни пріоритетів у сфері національної пам'яті¹⁹⁸.

¹⁹⁷ Якубін О. Страсті за війною: колективна пам'ять в Україні (2010-і роки). URL: <https://commons.com.ua/uk/strasti-za-vijnoyu/>. (дата звернення: 01.06.2020)

¹⁹⁸ «ДЕКОМУНІЗАЦІЯ КАЛЕНДАРЯ»: ЧИ ВОСТАННЄ УКРАЇНЦІ СВЯТКУЮТЬ 8 БЕРЕЗНЯ – СЮЖЕТ // 5 канал. URL: <https://cutt.ly/CyBsGYu>. (дата звернення: 01.06.2020).

5. *Формування та зміни навчальних програм з історії у вищих та середніх навчальних закладах.*

Як уже відзначалося у попередніх розділах, державна освіта апоріорі не може бути надміру плюралістичною сферою, оскільки дидактичний інтерес держави полягає у прагненні легітимізувати наявну державність, націю, вплинути на формування конформних суспільних орієнтацій нового покоління — т.з. «патріотичного світогляду»¹⁹⁹. Саме тому освітня сфера представлятиме собою одну із найбільш важливих у межах національної держави систем поширення гегемоністичних значень, що під формою шкільного підручника чи розповіді викладача претендують на статус об'єктивного знання. Зміст викладання історичної освіти почасти залежить від політичної кон'юнктури та зміни пріоритетів у державній політиці. Це відобразатиметься на змінах тем, що пропонуються в межах історичних курсів або ж вимагаються до засвоєння задля успішної здачі державних іспитів, лінгвістичного арсеналу доступних інтерпретацій, рефреймінгу конвенційних значень тощо. Яскравим прикладом застосування такої тактики у межах нашого дослідження є наказ Міністерства освіти і науки України № 1407 від 23 жовтня 2017 року із затвердженими змінами до навчальних програм з історії України. Достатньо поглянути на перелік додаткових тем для обговорення та есе, аби зафіксувати проникнення декомунізаційних тенденцій у сферу історичної освіти: «Як трансформувався український визвольний рух у XX столітті?», «СРСР: союз рівноправних республік чи видозмінена Російська імперія?», «Зовнішній ворог чи внутрішній розбрат. Що більше загрожує суверенітету держави» тощо²⁰⁰. Слід також відзначити, що у обговоренні тем Другої світової війни також

¹⁹⁹ Історія України. Всесвітня історія. 10-11 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів// Міністерство науки і освіти України. URL: https://old.uinp.gov.ua/sites/default/files/finish_istoria_ukrainy_vsesvitnya_istoriya_.pdf (дата звернення: 01.06.2020).

²⁰⁰ НОВІ НАВЧАЛЬНІ ПРОГРАМИ ДЛЯ УЧНІВ 10–11 КЛАСІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ», «ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ», ІНТЕГРОВАНІЙ КУРС «ІСТОРІЯ: УКРАЇНА І СВІТ» // УІНП. URL: <https://cutt.ly/DyBsnWw>. (дата звернення: 01.06.2020).

послугуються лінгвістичним арсеналом «коректних» термінів/словосполучень, рекомендованих УІНП у 2015 році (див. Табл.2).

IV. Об'єктивізація моментів дискурсу

Метою стратегій будь-якого дискурсу є «натуралізація» його моментів, сприйняття їх як відображень об'єктивної реальності — таких, які складно оспорити та заперечити. Часто такий стан речей є наслідком впровадження дискурсивної гегемонії за допомогою якої окремі дискурсивні моменти протягом певного часу об'єктивізуються у масовій свідомості. З огляду на це, у процесі дискурсивної боротьби агенти того чи іншого дискурсу також намагатимуться вдаватись до того, щоб об'єктивізувати окремі моменти власного дискурсу, почасти посиляючись при цьому на природні факти чи то історичні дані.

У межах нашого дослідження промоутери політики декомунізації часто обґрунтовували її доцільність з точки зору необхідності звільнитись від хибних історичних уявлень, нібито нав'язаних комуністичним режимом та відкрити українцям очі на «справжню» «історичну правду»²⁰¹. Цю тезу активно просували у своїх дискурсивних артикуляціях експерти УІНП: «Комуністична влада приховувала ганебні сторінки свого минулого та злочини своїх діячів. Настав час ці приховані сторінки історії відкривати. Декомунізація — це відкриття забороненої комуністичним режимом правди, а не «переписування історії» - ось так визначається мета декомунізаційних заходів у розділі сайту УІНП «Все, що ви хотіли дізнатися про декомунізацію», що носить просвітницький та популяризаторський характер²⁰². У такому поверненні до «об'єктивної історії» відчувається вплив визвольного наративу, адже по суті декомунізація виступає актом символічного визволення — від

²⁰¹ Парубій А. Закони про декомунізацію підписані. Вітаю! // Українська Правда. Блоги. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/parubiy/5556e6adac75f/>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁰² FAQ. УСЕ, ЩО ВИ ХОТІЛИ ДІЗНАТИСЯ ПРО ДЕКОМУНІЗАЦІЮ // УІНП. URL: <https://cutt.ly/zyBs8Mc>. (дата звернення: 01.06.2020).

хибного світогляду, від хибного бачення історії, від нав'язаних «злочинним» комуністичним режимом пропагандистських міфів, як-то «Велика Вітчизняна війна», «визволення України від фашистських загарбників» (яке, з точки зору промоутерів «українського націоналістичного» дискурсу пам'яті позначає повторну радянську окупацію України), «День перемоги» тощо.

Ефект об'єктивізації моментів дискурсу досягається за рахунок отримання доступу до «засекречених» архівів «репресивних органів радянського режиму», передбачених прийнятим у рамках декомунізаційних заходів Верховною Радою закону № 316-VIII²⁰³. На думку В. В'ятровича, такий акт «захищає Україну від насаджування безпідставних трактувань, чи перекручення, або замовчування історичних фактів»²⁰⁴. Поширення «об'єктивних» знань про українське минуле відбувається за допомогою організації «інфраструктури знання» — через державну систему освіти, створення експертних публікацій «професійних істориків», що афірмують українську історію відповідно до змісту націоналістичного віктимно-визвольного наративу, протиставляючи це в якості «історичної правди» пропагандистських «міфам» минулого (про що яскраво свідчить бодай назви монографій самого очільника УІНП «Історія з грифом «Секретно», «Війна і міф. Невідома Друга світова»)²⁰⁵²⁰⁶.

V. Інструменталізація віктимно-визвольного наративу

Промоутери «українського націоналістичного» дискурсу у своїй риториці регулярно послуговувались віктимно-визвольним наративом, причому вони використовували його не тільки для пояснення історичного минулого, а й, що важливіше, для інтерпретації подій сучасності, експліцитно проводячи

²⁰³ В'ятрович В. Четвер. Парламент. Декомунізація // Українська Правда. Блоги. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/viatrovych/552578abe297e/>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁰⁴ Декомунізація в Україні здійснена на понад 95% - В'ятрович // Голос Америки. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/viatrovych-decomunizatsia/4065371.html>. (дата звернення: 01.06.2020)

²⁰⁵ В'ятрович В. Україна. Історія з грифом «секретно». К.: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2014. 512 с.

²⁰⁶ Війна і міф. Невідома Друга світова / за заг. ред. О. Зінченка, В. В'ятровича, М. Майорова. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 272 с.

аналогії між «героїчними» сторінками українського визвольного руху та сьогоденними умовами боротьби з Російською Федерацією за збереження власної державності. Не дивлячись на те, що колективний образ України як «жертви» неодноразово у 2000-х роках визнавався істориками як застарілий відношенню до сучасності, події 2013-2014 років актуалізували цей наратив²⁰⁷. До прикладу, російська агресія в Криму та на Сході країни фреймується В. В'ятровичем як «війна за незалежність України», відсилаючи до всього того трагічного досвіду визвольного руху з імпліцитним закликком «ніколи знову»²⁰⁸. Сьогодення сприймалося як доленосний момент, що визначатиме подальший вектор української історії та українського народу, що повинен здійснити повноцінний акт колективного визволення — не тільки формального, а й символічного — в якості сформованої політичної нації. «Неподолане тоталітарне минуле досі стоїть на заваді розвитку України як європейської демократичної держави», а тому декомунізація повинна бути «невідкладною», на додачу до того, що вона мала бути повноцінно реалізована ще в 1991 році²⁰⁹.

Характерним для риторики промоутерів «українського націоналістичного» дискурсу було перекладення вини за невдачі українців на уособленого колективного «Іншого», як-то Радянський Союз чи Росія. Ідейно-ціннісний спадок цих режимів фреймується як такий, що стоїть на заваді повноцінному розвитку українців. З огляду на це дуже цікавими є уривки з двох текстів:

- перший, автором якого є В. В'ятрович, намагається продемонструвати зв'язок між декомунізацією та індивідуальним соціально-економічним добробутом: «Колись одне медіа зробило красиву мапу України, де були

²⁰⁷ Шкільна історія очима істориків-науковців: матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / уп. та ред. Н. Яковенко. Київ: Український інститут національної пам'яті, 2008. С. 8-9

²⁰⁸ В'ятрович В. Що треба знати про війну з Росією. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/viatrovych/5c77ed7f557c8/>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁰⁹ В'ятрович В. Декомунізація і академічна дискусія // Критика. URL: <https://krytyka.com/ua/solutions/opinions/dekomunizatsiya-i-akademichna-dyskusiya>. (дата звернення: 01.06.2020)

нанесені дані про пам'ятники чи вулиці Леніна. Ці дані співставили з рівнем життя місцевого населення. І де були леніни, там був нижчий рівень самозайнятості, менша мобільність людей, тобто вони навіть не покидали теренів свого району. Символи несуть з собою певні цінності. Точніше антицінності — патерналізм, покору, небажання вирішувати самотійно і брати відповідальність, сприйняття влади як непідконтрольної суспільству, а правоохоронних органів як каральних»²¹⁰. Як бачимо, у своїй аргументації промоутери «українського націоналістичного» дискурсу послуговуються традиційної для багатьох національно-визвольних рухів ХХ століття риторикою про взаємопов'язаність національного та економічного визволення.

- інший текст, автором якого є український історик Г. Стариков, фреймує ідейно-ціннісний радянський спадок як вірусну хворобу, що нібито потребує видалення з колективного організму народу; декомунізація з, огляду на це, є своєрідним актом оздоровлення: найбільше досягнення радянської системи в тому, що вона змогла виробити певний механізм самовідтворення. Попри очікувану простоту Мойсеєвого рецепту, плин часу не виявився надто ефективним антидотом: патогени комуністичного режиму не зникли поступово разом із очевидними своїми носіями, а мутували в інші форму, знайшовши нових носіїв та розповсюджувачів хвороби. І тут бачимо широкий діяпазон: від деяких молодих політиків, які вийшли на сцену в часи Помаранчевої революції до «фаланг» безіменних «тітушок». Ухвалені закони в ідеалі мали би не тільки блокувати шляхи розповсюдження «вірусу радянщини», але й відкрити перспективи для побудови держави на нових засадах.»²¹¹.

²¹⁰ В'ятрович В. Наше завдання – щоб совок не відтворився в майбутніх поколіннях // Українська Правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2015/04/10/7064423/>. (дата звернення: 01.06.2020).

²¹¹ Стариков Г. Про декомунізаційні закони: з користю і не без оптимізму...// Критика. URL: <https://krytyka.com/ua/solutions/opinions/pro-dekomunizatsiyni-zakony-z-korystyu-i-ne-bez-optymizmu>. (дата звернення: 01.06.2020).

Схожими до останнього прикладу є і уривки з дописів В. В'ятровича та А. Парубія напередодні голосування за пакет декомунізаційних законів, в яких вони вдаються до певної сакралізації політики декомунізації, розглядаючи її як акт «духовного очищення», «національна реконкіста»: «Завтра — Чистий четвер. Завтра парламент розглядатиме пакет чотирьох законів з декомунізації. Завтра Україна почне очищатися від страшного комуністичного минулого»²¹²²¹³.

Більше того, декомунізація фреймується авторами політики як «історична справедливість», «данина пошани» усім тим «борцям за українську незалежність» ХХ століття, так і «новому поколінню борців...воякам, які зі зброєю в руках мають захищати Україну, мають бачити, що держава пам'ятає і шанує їх попередників...адже тільки там, де пам'ятають загиблих, будуть ті, хто захищатиме живих»²¹⁴.

VI. Апеляції до міжнародного досвіду

Промоутери політики декомунізації часто застосовували цю стратегію в якості контраргументу на закиди критиків у недемократичності декомунізаційних законів та заходів української влади. Найбільш яскравим прикладом, де це можна помітити, є публічна відповідь голови інституту УІНП на «Відкритий лист науковців та експертів-українознавців щодо так званого «Антикомуністичного закону», в якому він просить звернути увагу не тільки на концептуальні особливості прийнятих законів, а й внутрішньоукраїнський та міжнародний контекст, що їх зумовили²¹⁵. В'ятрович відзначає, що, справді, такі практики і, взагалі, існування інститутів у сфері національної пам'яті, не

²¹² Парубій А. Закони про декомунізацію підписані. Вітаю! // Українська Правда. Блоги. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/parubiy/5556e6adac75f/>. (дата звернення: 01.06.2020).

²¹³ В'ятрович В. Четвер. Парламент. Декомунізація // Українська Правда. Блоги. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/viatrovych/552578abe297e/>. (дата звернення: 01.06.2020).

²¹⁴ В'ятрович В. Lost in translation, або Про декомунізацію і академічну дискусію // Українська Правда. Блоги. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/viatrovych/553ba3202e693/>. (дата звернення: 01.06.2020).

²¹⁵ Там само.

характерні для країн «західного» світу, таких як США чи то Великобританія, але, тим не менш, вони мають місце у державах з соціалістичним спадком — Польщі, Чехії, Румунії, Словаччині, Угорщині²¹⁶. Такі рішучі кроки з подолання тоталітарного спадку, на його переконання, були невід’ємними атрибутами демократичного транзиту в країнах Центрально-Східної Європи, а тому ці практики мають бути застосовані і в Україні, що має схожий досвід, але яка, тим не менш, так і не спромоглася провести «невідкладну декомунізацію» в 1991 році²¹⁷. Намагаючись апелювати до міжнародного досвіду, промоутери «українського націоналістичного» дискурсу пам’яті спираються на чеський закон 1993 року про протиправність комуністичного режиму та боротьбу з ним, закон 2011 року про учасників боротьби з комунізмом, польський закон 1991 року про комбатантів і осіб, які були жертвами репресій під час війни та в повоєнний час, литовський закон 1997 року про правовий статус учасників руху спротиву окупації тощо²¹⁸. Подібна декомунізація, з їхньої точки зору, є необхідною умовою для подальшого розвитку та демократизації України²¹⁹.

Тим не менш, ці аргументи так і не змогли остаточно переконати опонентів, оскільки вищезазначені закони також піддавалися у свій час шквалу критики з боку європейських правозахисних інституцій і, зрештою, у окремих випадках зазнавали повторної редакції²²⁰²²¹.

²¹⁶ Декомунізація в Україні здійснена на понад 95% - В'ятрович // Голос Америки. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/viatrovych-decomunizatsia/4065371.html>. (дата звернення: 01.06.2020).

²¹⁷ В'ятрович В. Lost in translation, або Про декомунізацію і академічну дискусію // Українська Правда. Блоги. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/viatrovych/553ba3202e693/>. (дата звернення: 01.06.2020).

²¹⁸ Рябенко С. Чи відповідає декомунізація України європейській практиці // Lb.ua. URL: <https://cutt.ly/НyBtCV7>. (дата звернення: 01.06.2020).

²¹⁹ В'ятрович В. Lost in translation, або Про декомунізацію і академічну дискусію. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/viatrovych/553ba3202e693/>. (дата звернення: 01.06.2020).

²²⁰ Шевель О. Щоб Відповідати Європейським Стандартам, «Закони Про Декомунізацію» Потребують Змін // Vox Ukraine. URL: <https://voxukraine.org/uk/decommunization-laws-ukr/>. (дата звернення: 01.06.2020).

²²¹ Яворський В. Аналіз закону про заборону комуністичних символів. URL: <http://khp.org/index.php?id=1430493970>. (дата звернення: 01.06.2020).

VII. Інструменталізація академічного дискурсу

Як і в попередньому випадку, інструменталізація академічного дискурсу в артикуляціях промоутерів політики декомунізації, на нашу думку, була радше контрстратегією, покликаною реагувати на потенційну критику декомунізаційних заходів української влади, одним із елементів якої було звинувачення у порушенні права на свободу слова та пошук наукової істини (детальніше мова про це піде у обговоренні дискурсивних стратегій «лівого критичного» дискурсу)²²². З точки зору В. В'ятровича, ці закиди були безпідставними, оскільки декомунізація повинна стати «потужним стимулом для деполітизації історії ОУН та УПА. Питання їх оцінки врешті зникне з порядку денного політиків, його врешті перестануть обговорювати на виборах. Це, своєю чергою, може актуалізувати академічну дискусію, від участі в якій чимало науковців відмовлялися саме через її надмірну політизацію»²²³. Зрозуміло, що окрім широкої суспільної легітимації політики декомунізації, необхідно було також досягти консенсусу і у вузькому профільному експертному середовищі. Тим не менш, такий рефреймінг, націлений на представників академічної спільноти, не знайшов потрібного фідбеку²²⁴.

VIII. Інструменталізація демократичного дискурсу.

Вибір та використання цієї стратегії з боку промоутерів «українського націоналістичного» дискурсу пам'яті, на нашу думку, були зумовлені їхньою продемократичною політичною орієнтацією та необхідністю представити декомунізаційні заходи, як такі, що відповідають задекларованому євроінтеграційно-демократичному вектору розвитку України. Окрім цього,

²²² Шевель О. Щоб Відповідати Європейським Стандартам, «Закони Про Декомунізацію» Потребують Змін // Vox Ukraine. URL: <https://voxukraine.org/uk/decommunization-laws-ukr/>. (дата звернення: 01.06.2020).

²²³ В'ятрович В. Lost in translation, або Про декомунізацію і академічну дискусію. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/viatrovych/553ba3202e693/>. (дата звернення: 01.06.2020).

²²⁴ Койнаш Г. «Декомунізаційні» закони: небезпечний потенціал сіяння розбрату і гарантований судовий розгляд у Страсбурзі // Критика. URL: <https://cutt.ly/8yVuqma>. (дата звернення: 01.06.2020).

обрання такої стратегії слугувало своєрідною формою реакції на критику з боку опонентів та міжнародних інституцій, які вказували на концептуальні недоліки запропонованих законів з т.з. «декомунізаційного пакету», зокрема в частині порушення прав людини та загальної недемократичності окремих положень²²⁵²²⁶²²⁷²²⁸²²⁹.

З цією метою промоутери «українського націоналістичного» дискурсу намагались фреймувати декомунізацію передусім, як процес «подолання тоталітарної спадщини» — найбільшої перепони на шляху «демократичних трансформацій» України²³⁰. Виштовхування з публічного простору моментів «радянсько-неоімперського» дискурсу інтерпретується як необхідна умова подальшого демократичного транзиту України²³¹.

Більше того, декомунізаційні заходи з точки зору ідейних натхненників цієї політики сприймаються як такі, що підвищують рівень демократичної культури в українському суспільстві. Глорифікація членів українського визвольного руху XX століття у межах такої інтерпретації виглядає як офіційний акт пошани ключовій для ліберальної демократії цінності свободи²³². Ухвалення Закону «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного режиму» трактується у руслі підвищення рівня відкритого

²²⁵ Хилюк С. Оцінювати та/або карати: юридичний коментар до «антикомуністичного» законопроекту // Критика. URL: <https://cutt.ly/cyByieW>. (дата звернення: 01.06.2020).

²²⁶ Дронова К., Стадний Є. Декомунізаційні закони: пропозиція правок // Критика. URL: <https://cutt.ly/kyBypdv>. (дата звернення: 01.06.2020).

²²⁷ Відкритий лист науковців та експертів-українознавців щодо так званого «Антикомуністичного закону» // Критика. URL: <https://cutt.ly/yuBuv3Y>. (дата звернення: 01.06.2020).

²²⁸ Яворський В. Аналіз закону про заборону комуністичних символів. URL: <http://khp.org/index.php?id=1430493970>. (дата звернення: 01.06.2020).

²²⁹ Шевель О. Щоб Відповідати Європейським Стандартам, «Закони Про Декомунізацію» Потребують Змін // Vox Ukraine. URL: <https://voxukraine.org/uk/decommunization-laws-ukr/>. (дата звернення: 01.06.2020).

²³⁰ В'ятрович В. Декомунізація і академічна дискусія // Критика. URL: <https://krytyka.com/ua/solutions/opinions/dekomunizatsiya-i-akademichna-dyskusiya>. (дата звернення: 01.06.2020).

²³¹ Там само.

²³² В'ятрович В. Четвер. Парламент. Декомунізація // Українська Правда. Блоги. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/viatrovych/552578abe297e/>. (дата звернення: 01.06.2020).

доступу до інформації²³³. Позначається демократичний аспект декомунізації і на інституційних змінах, зокрема в спецслужбах та міліції/поліції, які відтепер нібито «перестають бути пов'язаними з радянськими репресивними органами»²³⁴.

Окрім доволі очевидних артикуляцій на користь демократичності політики декомунізації представники владної верхівки часто імпліцитно пов'язують необхідність впровадження цієї публічної політики захід у зв'язку із захистом демократичної Європи та світу від російської агресії²³⁵. Від того, наскільки ефективною буде українська боротьба з російською загрозою, в тому числі і в гуманітарній та інформаційній сферах, залежатиме і майбутнє демократичної Європи, а тому декомунізація з такої точки зору виступає як ніколи доцільною²³⁶.

IX. Інструменталізація інклюзивного наративу

Українській пост-майданній владі стабільно закидували обвинувачення у ставці на етнонаціоналізм: політика декомунізації не сприймалась великою частиною населення, подальше просування моноетнічного та ексклюзивного за своїми наповненням, на думку історика Г. Касьянова, історичного наративу призводило як до розколу українського суспільства всередині, так і мнемонічних конфліктів з державами-сусідами, передусім Польщею²³⁷²³⁸.

Разом з тим, політичні орієнтації владної верхівки багато в чому були внутрішньо суперечними. На мою думку, керівництво постмайданної України у своїх політичних орієнтаціях було прихильне як націоналістичному, так і євроінтеграційному політичним проектам, які, не дивлячись на свою

²³³ Там само.

²³⁴ Там само.

²³⁵ Порошенко: війна на сході України - це боротьба за свободу всієї Європи // YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=hDVKTL_YZhE. (дата звернення: 01.06.2020).

²³⁶ Там само.

²³⁷ Расевич В. Відплата історією // Zaxid.net. URL: https://zaxid.net/vidplata_istoriyi_n1479435. (дата звернення: 01.06.2020).

²³⁸ Касьянов Г.В. Історична політика 1990-х-початку XXI ст.: Україна та пострадянський простір // Україна модерна. – 2014. – №21. – С. 149-150

актуальність в чинних реаліях, залишалися контрадикторними по відношенню одне до одного, особливо, якщо мова йде про їхні кінцеві «утопізовані» цілі. Власне, весь п'ятирічний період президентства Порошенка був спробою віднайти усталений баланс у межах обох векторів політичного розвитку, що, зрештою, призводило до певних суперечностей у процесі формування та реалізації окремих публічних політик. Відтак, впроваджуючи декомунізацію, що промотувала «український націоналістичний» дискурс пам'яті, владній верхівці доводилося фреймувати її таким чином, аби вона була легітимною як серед прихильників націоналістичного, так і євроінтеграційного курсу розвитку. Отримуючи шквал критики у свою сторону за прагнення універсалізувати на рівні країни окреме партикуляристське бачення історії, промоутерам декомунізації доводилося конструювати «фасад інклюзивності».

Інклюзивний наратив використовувався як для інтерпретації внутрішньополітичних аспектів декомунізації так і для конструювання зовнішнього зв'язку «оновленої» України зі світом (що свідчило б проти її нібито моноетнічної законсервованості). У першому випадку, це відображалось переважно у звітах УІНП про перебіг та результати реалізації політики декомунізації²³⁹. До прикладу, в одному з таких документів відзначалося, що одним з критеріїв перейменування топографічних об'єктів було «врахування географічних, економічних та *етнічних* особливостей населених пунктів»; знаходив місце інклюзивний аспект також і в частині наведення результативності: «Відновлено понад 300 історичних назв, з них близько 70 належать до культурної спадщини корінних народів та національних громад України — кримських татар, болгар, греків, євреїв тощо. В Автономній Республіці Крим та у межах Севастопольської міської ради більшість перейменувань — це відновлення історичної топоніміки, стертої з карти сталінським режимом після депортації кримськотатарського народу в

²³⁹ Короленко Б., Майоров М., Каретніков І. ДЕКОМУНІЗАЦІЯ НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ ТА РАЙОНІВ УКРАЇНИ: ПІДСТАВИ, ПРОЦЕС, ПІДСУМКИ // УІНП. URL: <https://cutt.ly/gyBr22g>. (дата звернення: 01.06.2020).

1944 р.»²⁴⁰. Що стосується намагання конструювання зовнішнього зв'язку України зі світом, то це знаходило своє відображення, в першу чергу, у прагненні вплести українську національну історію у більш широкий європейський та світовий контекст, а по-друге протиставити цю широку ідентичність російській ексклюзивності («Звісно, важливу роль зіграла Росія, де в повній мірі відбувається реабілітація радянського минулого. Росія перетворюється в таку саму державу, яким був СРСР — ізольовану від всього світу. Нинішня Росія стала прикладом для сучасної України: відмовитися від такої ж долі, а будувати зовсім іншу державу — європейського зразка»)²⁴¹. Власне, такою логікою керувались промоутери українського націоналістичного дискурсу, впроваджуючи нові свята, (такі як День пам'яті та примирення чи то День завершення Другої світової війни), впроваджуючи у закладах середньої освіти інтегрований курс «Історія: Україна і світ» чи то формуючи новий лексичний словник опису участі України у Другій світовій війні (на противагу більшою мірою конвенційному формулюванню до цього часу «Велика Вітчизняна війна»).

3.2. Аналіз дискурсивних стратегій «радянсько-неоімперського» дискурсу

Набір дискурсивних стратегій «радянсько-неоімперського» дискурсу мав більш обмежений характер, аніж у його прямого конкурента з «українського націоналістичного» табору: це пов'язано, в першу чергу з відсутністю доступу до інституційної влади та широкої ресурсної бази через що ці стратегії носили більш «оборонний» характер, адже метою було насамперед зберегти статус-кво. Разом з тим, варто відзначити, що впродовж наступних п'яти років пост-майданного періоду ця ситуація поступово змінювалась, передусім у інформаційній сфері — через зростання кількості та популярності медіа, що транслиували значення цього дискурсу. Їхній характер був вкрай строкатим:

²⁴⁰ Там само.

²⁴¹ В'ятрович В. Наше завдання — щоб совок не відтворився в майбутніх поколіннях // Українська Правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2015/04/10/7064423/>. (дата звернення: 01.06.2020).

діапазон різнився від окремих проєктів блогерів, як-то А. Шарія, так і до нових повноцінних телеканалів, як-то 112, NewsOne тощо. Артикуляції у межах «радянсько-неоімперського» дискурсу поширювались переважно у регіональних медіа південно-східних та окремих центральних областях країни, а також на таких загальнонаціональних інформаційних майданчиках як Інтер, Страна.ua, Украина.ру.

На відміну «українського націоналістичного» дискурсу, де була присутня суттєва диспропорція у кількості та «якості» дискурсивних висловлювань серед тамтешніх мнемонічних акторів, у межах «російсько-неоімперського дискурсу» ситуація була дещо іншою, адже спостерігалася широка плюралістичність у кількості та «якості» дискурсивних артикуляцій. В свою чергу, це призвело до того, що ми не можемо виокреми якихось пріоритизованих мнемонічних акторів, які б займали лідерські позиції та центральне значення у межах свого дискурсу. Головними промоутерами «радянсько-неоімперського» дискурсу були переважно опозиційні політики (передусім з команди колишньої «Партії регіонів» та забороненої КПУ), місцеві лідери (Г. Кернес, О. Вілкул) та представники громадськості, блогери як-то А. Шарій, О. Бондаренко-Шарій, А. Манчук, Л. Швець, О. Петрачков, О. Бережна тощо.

І. Делегітимізація конкурентного дискурсу.

- 1. Агенти дискурсу намагатимуться підважити легітимність артикуляцій опонентів, послуговуючись для цього універсальними категоріями та імперативами.*

Прагнучи делегітимізувати концептуальну основу конкурентного дискурсу, промоутери «радянсько-неоімперського» дискурсу часто інструменталізовували для цього поняття «історичної справедливості», «поваги до власної історії» та своїх предків. Процес декомунізації, таким чином, фреймувався як акт «перекреслення», «наруги над власною історією»,

політика, яка позначає «шлях в нікуди»²⁴²²⁴³. Особливо несправедливим цей акт є нібито по відношенню до безпосередніх учасників бойових дій у Другій світовій війні – ці закони «зраджують пам'ять дідів та батьків», забороняють «цілому поколінню українців згадувати свою молодість, схвально розповідати про власне минуле, пишатися своїми трудовими та бойовими нагородами»²⁴⁴²⁴⁵. З цієї точки зору, заборона та прирівняння радянської символіки до нацистської виглядають, на думку В. Медведчука, особливо ганебними: «П'ятикутну зірку прирівняли до свастики. Червоний прапор, під яким наші батьки та діди билися з фашистами і гинули, звільняючи від коричневої чуми не тільки рідну землю, але і всю Європу, прапор, який вони поставили над Рейхстагом, ознаменували перемогу над фашизмом - тепер це все під заборною. Невже і фронтовики, які кров'ю заслужили свої ордени та медалі в боротьбі проти нацизму, тепер не мають права надіти їх навіть на 9 Травня? Адже це теж комуністична символіка!»²⁴⁶. У своїх публічних висловлюваннях промоутери «радянсько-неоімперського» часто апелюють до індивідуальних історій окремих людей, прагнучи створити певне емоційне навантаження, одним із яскравих прикладів таких артикуляцій є виступ лідера «Опозиційного блоку» Ю. Бойка у Верховній Раді 21 травня 2015 року: «У мене в руках Орден бойового Червоного Прапора під номером 174772. Ним був нагороджений командир роти 79-ї стрілецької дивізії, наш земляк, Дмитро Петрович Стаднюк, який спочатку обороняв Київ, потім звільняв Україну, був поранений під Полтавою. Згідно із законом № 2558, який прийняла правляча коаліція, цього ветерана і сотні тисяч сімей позбавляють можливості носити та зберігати реліквії, які їм дорогі, в тому числі, і як нагороди.»²⁴⁷. За таких

²⁴² В Европе не сносят памятники, - главный оппозиционер страны Юрий Бойко во время визита в Николаев осудил декоммунизацию // Подробности. URL: <https://cutt.ly/XyBiS8h>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁴³ Медведчук В. Депутаты пытаются переписать историю. URL: <https://cutt.ly/WyBiGV4>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁴⁴ Вилкул А. «Сохраним городу имя». URL: <https://gorod.dp.ua/news/104985>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁴⁵ Медведчук В. Депутаты пытаются переписать историю. URL: <https://cutt.ly/WyBiGV4>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁴⁶ Там само.

²⁴⁷ Друзья Януковича пригрозили пойти в КС из-за закона о декоммунизации // Українська Правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2015/04/21/7065366/>. (дата звернення: 01.06.2020).

умов промоутери «радянсько-неоімперського» дискурсу пам'яті вдаються до крайнощів, попереджуючи свою цільову аудиторію про «цинічність нинішньої влади «не дивуватися, якщо у нас скоро з'являться вулиці Гітлера, вулиці Геббельса, тому що у нас уже з'явилася вулиця Шухевича, офіцера Третього Рейху, який мав офіційне звання»²⁴⁸²⁴⁹.

Несправедливим та недалекоглядним з точки зору збереження української державності фреймують політику декомунізації агенти «радянсько-неоімперського дискурсу» і по відношенню до теперішнього покоління, адже, «витаскуючи на поверхню спірні історичні теми, які неможливо вирішити одним махом і які тим більше не можна мусолити сьогодні», декомунізаційні закони «ведуть до ескалації [суспільної – прим.] напруги», тому їх «слід оцінювати виключно як усвідомлену диверсію, спрямовану на розкол країни»²⁵⁰²⁵¹. Таким чином, декомунізація фреймується як спроба проактивної меншості насадити власне партикуляристське та ексклюзивне бачення національної історії: яскравим прикладом цього є допис під назвою «Напрямок — бандерівський» опозиційного політика Є. Мураєва, в якому він описує політику влади як «тупе насадження одноманіття в стилі однієї великої Галичини»²⁵².

2. Доведення до абсурду риторики опонентів.

Одним із прийомів, яким часто послуговувались промоутери «радянсько-неоімперського» дискурсу при критиці своїх опонентів з «українського націоналістичного» табору була абсурдна гіперболізація окремих тез, що адвокували політику декомунізації. Таким чином, вони інструменталізовували

²⁴⁸ Медведчук В. Депутаты пытаются переписать историю. URL: <https://cutt.ly/WyBiGV4>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁴⁹ Разногласия по поводу декоммунизации у гостей шоу «Чому так?» // 112. URL: <https://cutt.ly/YyBiuAP>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁵⁰ Александр Вилкул: «Сохраним городу имя». URL: <https://gorod.dp.ua/news/104985>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁵¹ Медведчук В. Депутаты пытаются переписать историю. URL: <https://cutt.ly/WyBiGV4>. (дата звернення: 01.06.2020).]

²⁵² Мураев Е. Направление - бандеровское!. // Страна.ua. URL: <https://cutt.ly/QuBpEOX>. (дата звернення: 01.06.2020).

риторику своїх суперників з метою їхнього подальшого викривлення та осміювання. Використання цієї тактики було характерним, в першу чергу, для представників громадськості та блогерів; на нашу думку, це пояснюється тим, що ця категорія «промоутерів» за рахунок свого статусу не була настільки скутою межами допустимих висловлювань у публічному просторі, як-то політики місцевого чи-то національного рівня.

Така гіперболізація стосувалася:

- безпосередніх дискурсивних практик декомунізації, як-то, наприклад, перейменування: «Чешуться руки що-небудь перейменувати? Починайте зі Львова, який, як відомо, протягом століть називався Лембергм, а Івано-Франківськ — Станіславом. Поверніть столицям Галичини їхні історичні назви і вчіть жити дніпропетровців. Ми збережемо власному місту його ім'я!»²⁵³. Окремі кейси декомунізаційного перейменування виводились на медійних платформах промоутерів «радянсько-неоімперського» дискурсу в якості окремих новин та публікацій з глузливими заголовками, типу «Декомунізація привела Чернівці в добу Реформації» (мова йде про перейменування місцевого Жовтневого парку на парк Реформації, що було приурочено 500-річчю цієї події)²⁵⁴²⁵⁵.
- концептуальних засад політики декомунізації, як-то відмова від радянського спадку в широкому розумінні. У таких моментах критичні висловлювання обертались навколо необхідності ліквідувати та прибрати геть усе, що було створене і «нажите» радянською владою, як-то хрущівки чи-то навіть сучасні кордони української держави, сформовані у підсумку завоювання територій,

²⁵³ Александр Вилкул: «Сохраним городу имя». URL: <https://gorod.dp.ua/news/104985>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁵⁴ Швець Л. Декоммунизация привела Черновцы в эпоху Реформации // Страна.ua. URL: <https://cutt.ly/AyBoaXN>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁵⁵ Чернівецька міськрада перейменувала парк Жовтневий у парк Реформації // Молодий буковинець. URL: <https://cutt.ly/5yBouB8>. (дата звернення: 01.06.2020).

що перейшли до УРСР відповідно до «злочинного» пакту Молотова-Ріббентропа і які, за декомунізаційною логікою, слід повернути Польщі, Угорщині та Румунії²⁵⁶²⁵⁷.

3. Приписання значимим агентам та промоутерам конкурентного дискурсу негативних якостей

Намагаючись делегітимізувати політику декомунізації, промоутери «радянсько-неоімперського» дискурсу вдавались до тактики негативного маркування представників «українського націоналістичного» дискурсу, що виступали за її реалізацію. Ця критика зводилась як колективно до всієї української влади в цілому, так і до окремих осіб, які виступали в якості найбільш палких адвокатів необхідності її впровадження.

Якщо говорити про фреймування колективно усієї української влади, то ця риторика зводилась до ключової тези про те, що декомунізація — це обман та брехня, що мають на меті прагнення влади «переключити увагу суспільства з реальних проблем, створити ілюзію роботи, приховати таким чином свою некомпетентність та безвідповідальність»²⁵⁸. Таким чином, влада, що спирається на підтримку «незначної частки виборців», прагне «нав'язати всьому суспільству власну ідеологію», «подовше затриматися в своїх міністерських кріслах» та «роздерибанити гроші за рахунок збіднілого народу»²⁵⁹²⁶⁰. Водночас, представники влади делегітимізовувалися як ті, хто начебто має право вирішувати перейменовувати міста та вулиці без згоди і бажання на те місцевих мешканців²⁶¹.

²⁵⁶ Бондаренко-Шарий О. Декомунізувати «хрущевки»!. // Страна.ua. URL: <https://strana.ua/opinions/3137-dekommunizirovat-hrushevki.html>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁵⁷ Петрачков О. Настало время декомунізувати население и территории // Страна.ua. URL: <https://cutt.ly/UyBi6sx>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁵⁸ Оппозиционный блок считает декомунізацию насилием // Страна.ua. URL: <https://strana.ua/news/8038-oppozicionnyj-blok-uvidel-v-dekommunizacii-nasilie-nad-obshestvom.html>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁵⁹ Там само.

²⁶⁰ Студенникова Г. По Украине прокатилась волна протестов из-за переименования городов и улиц // Страна. ua. URL: <https://cutt.ly/wyBu7HN>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁶¹ Александр Вилкул: «Сохраним городу имя». URL: <https://gorod.dp.ua/news/104985>. (дата звернення: 01.06.2020).

Декомунізаційна політика української влади, на думку промоутерів «радянсько-неоімперського» дискурсу, як-то П. Симоненко, є згубною для українців як у галузі гуманітарної політики, так і позначає крах в сфері соціально-економічного розвитку: «Коли у нас вимирає народ і разом з декомунізацією ввели в наше життя поняття «деіндустріалізація», «деколективізація», «дегуманізація», яка пов'язана з моральними, етичними нормами – все це руйнує наше життя... Назвіть що ви доброго зробили для народу України, не комуністи, ось вже 30 років новий політичний режим... Коли націоналістичні засади є засадами державотворення, то це говорить про те, що багатонаціональна держава Україна не має ніякої перспективи»²⁶². Схожі смисли можна зустріти і у висловлюваннях В. Рабиновича: «Ось ці олухи, які не побудували жодного будинку, жодної дороги, жодного моста, жодного міста, — вони все перейменовують. Вся робота теперішньої влади – перейменування або заборона.... На 9 травня я, як завжди, піду наллю собі чарочку, зустрінусь з ветеранами і згадаю тих, хто воював у цій Великій Вітчизняній війні і переміг фашистів, щоправда, не доби́ли але це така справа.... треба щось залишити і нам. Будемо святкувати не тоді, коли нам скажуть, а коли нам серце велить»²⁶³.

Персоналізована критика та відверті образи обрушилися на тих, хто найбільш палко виступав за впровадження політики декомунізації. Серед цієї плеяди осіб особливо виокремлювався очільник т.з. «інституту національного забуття» (існує також і версія фреймування УІНП як «Міністерства правди», що є відсилкою на книгу Дж. Орвелла «1984») В. В'ятрович, найбільш яскравим прикладом такого висловлювання є коментар М. Добкіна з приводу обговорення демонтажу щита «Батьківщини-Мати»: «Тупоголова істота, яка через непорозуміння працює директором Українського інституту національної

²⁶² Перепапка Ницой и Симоненко относительно декоммунизации в стране. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=qCo48byrG8U>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁶³ Рабинович об отмене праздников 8 марта, 1 и 9 мая // 112. URL: <https://cutt.ly/KyBu9Qh>. (дата звернення: 01.06.2020).

пам'яті, вирішила, що вона розумна і хитра. Отримавши від польських колег по мерзенній пиці сс**ою ганчіркою, воно вирішило переключити увагу суспільства на іншу тему. Тепер цьому непорозумінню знадобилося «декомунізувати» щит монумента «Батьківщина-мати»...Одне обнадіює. Занадто складне для їхнього курячого мозку інженерне рішення. І надто мало у них залишилося часу»²⁶⁴²⁶⁵. Що стосується інших представників українською влади, то вони також негативно фреймувалися в якості прихильників нацистських ідей, як-то голова Верховної Ради А. Парубій, якого звинувачували у симпатії до «расистських міркувань про «Lebensraum im Osten»» за його нібито висловлювання про те, що думку мешканців Донбасу стосовно декомунізації не слід враховувати, оскільки більшість їхніх предків була переселенцями з інших регіонів Радянського Союзу, яких цілеспрямовано сюди закинули²⁶⁶.

II. Інструменталізація правозахисного дискурсу.

Вибір цієї стратегії є характерним для промоутерів дискурсу, який знаходиться у більш «оборонній» позиції, ніж його конкурент через обмеженість ресурсної бази та інституційного доступу. Маючи на меті насамперед зберегти статус-кво, агенти «радянсько-неоімперського» дискурсу за допомогою цієї стратегії мали виконувати два завдання:

- зовнішня функція із захисту інтересів КПУ та інших промоутерів «радянсько-неоімперського» дискурсу: супроводжувалася офіційними зверненнями групи опозиційних політиків до КСУ, Венеційської комісії, Європейського суду з прав людини, а також безуспішними судовими

²⁶⁴ Манчук А. Украина. Анатомия катастрофы. URL: <https://cutt.ly/fyZoxMU>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁶⁵ Добкін грубо обізвав В'ятровича через декомунізацію пам'ятника «Батьківщина-мати» // 24 канал. URL: <https://cutt.ly/qyBi9II>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁶⁶ Манчук А. Парубий считает, что мнение жителей Востока ничего не стоит // Страна.ua . URL: <https://cutt.ly/yuBiB7q>. (дата звернення: 01.06.2020).

позовами до київського Апеляційного адміністративного суду Києва та Вищого адміністративного суду України²⁶⁷.

- внутрішня функція, пов'язана з мобілізацією незадоволеного електорату. Зрештою, це не призвело до організації масових акцій протесту, хоча мали місце локальні випадки конфліктної ситуації з приводу перейменувань в Комсомольську, Одесі, Харкові, Сумах тощо^{268,269,270}.

У своїй риториці, агенти «радянсько-неоімперського» дискурсу часто фреймували декомунізацію як абсолютно недемократичний процес²⁷¹. Найбільш збірно цю позицію ретранслює журналіст «Украина.ру» А. Манчук у книзі «Україна. Анатомія катастрофи», охрещуючи декомунізацію як «полювання на відьом» та проводячи аналогії з «маккартизмом», що мав місце у Сполучених Штатах 1950-х років²⁷². На його думку, декомунізація «затвердила ідеологічну цензуру та переслідування за ідейні переконання, альтернативні по відношенню до офіційної державної ідеології», оскільки мала на меті «зачистити українське політичне поле від лівих партій та рухів», перетворити Україну в «країну без лівих»²⁷³. При цьому, промоутери «радянсько-неоімперського» дискурсу часто послуговувались апеляціями до рішень та оцінок декомунізації з боку міжнародних правозахисних інституцій, таких як Венеційська комісія, Бюро демократичних інституцій та прав людини

²⁶⁷ Посканная Е. Парадокс декоммунизации: почему в Украине продолжает действовать Компартия? // Гордон. URL: <https://cutt.ly/6yBilCx>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁶⁸ ГОРІШНІ ПЛАВНІ НЕ ДО ВПОДОБИ: МІСЦЕВА ВЛАДА ВІДНОВИЛА СТЕЛУ «КОМСОМОЛЬСЬК» // 5 канал. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/horishni-plavni-ne-do-vpodoboy-mistseva-vlada-vidnovyla-stelu-komsomolsk-149484.html>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁶⁹ В ОДЕСІ СУД ВИЗНАВ НЕДІЙСНИМ РІШЕННЯ МІСЬКРАДИ ПРО ПОВЕРНЕННЯ НИЗЦІ ВУЛИЦЬ РАДЯНСЬКИХ НАЗВ // 5 канал. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/v-odesi-sud-vyznav-nediisnym-rishennia-miskrady-propovernennia-nytzsi-vulyts-radianskykh-nazv-144288.html>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁷⁰ У Сумах суд призупинив декомунізацію // Український тиждень. URL: <https://tyzhden.ua/News/164630>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁷¹ Оппозиционный блок считает декоммунизацию насилием // Страна.ua. URL: <https://strana.ua/news/8038-oppozicionnyj-blok-uvidel-v-dekommunizacii-nasilie-nad-obshestvom.html>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁷² Манчук А. Украина. Анатомия катастрофы. URL: <https://cutt.ly/fyZoxMU>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁷³ Там само.

ОБСЄ, у висновках яких містились положення про недемократичність декомунізаційних законів.²⁷⁴ Окрім цього, мали місце спроби зобразити в такому ж світлі і уявлення про «неонацистську» політику української влади, яскравим прикладом чого є виступ правозахисниці О. Бережної на 112 каналі: «Міжнародні інституції уже визнали те, що цей закон та ідеологія неонацизму, яка підтримується у нас на державному рівні...була прийнята резолюція 25 жовтня 2018 року Європарламентом, яка називається «Про прояви неофашизму в країнах Європи», але не дивлячись на те, що Україна не є європейською країною, у цьому звіті є окремий розділ, написаний експертами ОБСЄ, Бюро демократичного розвитку про героїзацію ось цих наших неонацистів в рамках нашого закону про декомунізацію...Вони засудили цю героїзацію, яку нам подають під егідою закону про декомунізацію.»²⁷⁵.

III. Інструменталізація популістичного дискурсу

Популістична риторика була традиційно присутньою в українському публічному просторі, вдавалися до її інструменталізації і промоутери «радянсько-неоімперського» дискурсу. Але перш, ніж піти далі, нам необхідно концептуалізувати те, що ми, власне, розуміємо під популізмом. У межах нашого дослідження ми виходимо з морфологічного підходу до популізму як «тонкої» ідеології, а також визначення, розробленого французькими дослідниками І. Мені та І. Сурель, відповідно до якого популізму властиві три ключові характеристики:

1. Акцентування уваги на понятті внутрішньо гомогенного народу, що протистоїть елітам.
2. Прийняття за основу базового переконання у тому, що еліти зраджують свій народ, зловживаючи владою та корумпованістю.

²⁷⁴ Венеціанська комісія визнала закон про декомунізацію недемократичним // УНІАН. URL: <https://cutt.ly/8yBrC7s>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁷⁵ Разногласия по поводу декоммунизации у гостей шоу «Чому так?» // 112. URL: <https://cutt.ly/YyBiuAP>. (дата звернення: 01.06.2020).

3. Теза про примат народу, суверенітет народу та необхідність безпосередньої участі народу в здійсненні державного управління²⁷⁶.

Аналізуючи публічні артикуляції промоутерів «радянсько-неоімперського» дискурсу, ми одразу помічаємо, що наскрізною темою усієї їхньої риторики є теза про те, що рішення про декомунізацію свого публічного простору повинна приймати не центральна влада чи-то «львівські та київські експерти», а місцеві громади на основі рішень місцевих рад або ж спеціально організованого для цього місцевого референдуму, адже політики «не мають на це морального права...вони приходять та ідуть, а тому вирішувати повинні люди»²⁷⁷²⁷⁸²⁷⁹. Більше того, просувається теза про тотальне нерозуміння з боку центральної влади проблем місцевого населення: такі політики як декомунізація, окрім того, що суперечать волі народу, створять цілий комплекс додаткових проблем, починаючи від юридичних незручностей у перереєстрації та закінчуючи нібито великими фінансовими витратами, спрямованими на її реалізацію²⁸⁰. На думку Ю. Бойка, «людям не цікаві якісь там ідеологічні речі, декомунізації, перейменування міст, селищ, люди чекають відповіді на питання, що кожен день турбують їх — мир і економічні питання, безробіття, робочі місця, достойна зарплата і соціальна підтримка», а влада таким чином намагається відвести від них увагу²⁸¹²⁸².

До подібної риторики особливо часто вдаються місцеві політики як-то мер Харкова Г. Кернес, котрий протиставляє політиків з центру та «звичайних

²⁷⁶ Meny Y. and Surel Y. The Constitutive Ambiguity of Populism // Democracies and the Populist Challenge / edited by Y. Meny and Y. Surel. – London : Palgrave Macmillan, 2002. – P.11-13

²⁷⁷ Бойко: Переименование - личное дело местных жителей // Корреспондент. URL: <https://cutt.ly/PyBuZZX>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁷⁸ Александр Вилкул: «Сохраним городу имя». URL: <https://gorod.dp.ua/news/104985>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁷⁹ Стадник Г. Как на Украине отреагировали на переименование городов // Deutsche Welle. URL: <https://cutt.ly/qyBiwjD>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁸⁰ Александр Вилкул: «Сохраним городу имя». URL: <https://gorod.dp.ua/news/104985>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁸¹ Бойко: Народ интересуется экономика и мир, а не декommунизация // YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=_f1wo6J2Ic. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁸² Оппозиционный блок считает декommунизацию насилием // Страна.ua. URL: <https://strana.ua/news/8038-oppozicionnyj-blok-uvidel-v-dekommunizacii-nasilie-nad-obshestvom.html>. (дата звернення: 01.06.2020).

людей»: «Закон про декомунізацію був прийнятий з точки зору ідей якихось, я так розумію, політики, але якщо подивитись на реальне життя, то люди, які живуть в містах — і молоде, і старше покоління — не розуміють цього... У нас була історія і вона не викреслиться... Є питання в нормальних відносинах між людьми і між владою»²⁸³.

Тема низької довіри народу до центральної влади займає вагоме місце і в публічних висловлюваннях тодішнього лідера «Опозиційного блоку» Ю. Бойка, який наголошував на тому, що «надзвичайно низький рівень суспільної довіри до Верховної Ради є прямим наслідком того, що парламент живе своїм життям, тоді як суспільство намагається впоратися зі своїми проблемами самостійно»²⁸⁴. В офіційній заяві самої політичної сили можемо зустріти публічні погрози центральній владі популістичного характеру: «якщо влада не одумається, то її зупинять люди»²⁸⁵.

3.3. Аналіз дискурсивних стратегій «лівого критичного» дискурсу

Дискурсивні стратегії «лівого критичного» дискурсу спрямовані передусім на деконструкцію риторики промоутерів «українського націоналістичного» дискурсу. Загалом вони критикують чинну політику декомунізації, виходячи не стільки з відданості іншому конкретному «політизованому» дискурсу пам'яті, а радше з позицій головних цінностей ліберальної та лівої ідеології: справедливість, рівність, демократичність, права людини тощо. Разом з тим, порівнюючи з іншими дискурсивними структурами, «лівий критичний» дискурс є найменш гомогенним внутрішньо, оскільки осердя його промоутерів складають індивіди з приналежністю до вкрай широкого ідеологічного діапазону – від лібералізму до ультра-лівої ідеології, а тому ми розрізняємо агентів цього дискурсу на представників 1) «поміркованого» (О. Шевель, В.

²⁸³ История была и не вычеркнется, - Кернес о декоммунизации // YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=KJUQYqU4Q8s>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁸⁴ Бойко: Переименование - личное дело местных жителей // Корреспондент. URL: <https://cutt.ly/PyBuZZX>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁸⁵ Оппозиционный блок считает декоммунизацию насилием // Страна.ua. URL: <https://strana.ua/news/8038-oppozicionnyj-blok-uvidel-v-dekommunizacii-nasilie-nad-obshestvom.html>. (дата звернення: 01.06.2020)

Яворський, А. Умланд, В. Кулик, Г. Касьянов, М. Мінаков, М. Гаухман, А. Портнов та ін.) 2) та «радикального» крила (С.Сергієнко, В. Артюх, С. Дацюк та ін.). Спільною позицією для них усіх є те, що вони розглядають декомунізацію не стільки як акт насадження певного конкретного наративу пам'яті, а радше як процес, покликаний «порвати» з інституційними нормами та практиками, що були характерними для радянського авторитарного середовища і які у певних видозмінах збереглися в умовах нового політичного режиму, складаючи основу та ідейно-ціннісний фундамент для політичної «гібридизації» українського політичного режиму.

На відміну від обох попередніх дискурсів, артикуляції промоутерів «лівого критичного» дискурсу не були настільки широко представлені в медіасередовищі, окрім хіба що публікації Відкритого листа науковців та експертів-українознавців стосовно т.з. «Антикомуністичного закону». Тим не менш, існують профільні медіамайданчики як-то сайти часопису «Критика», онлайн-журналу «Спільне» та платформи «Historians», на яких власне і можна простежити за особливостями цієї дискусії.

І. Інструменталізація правозахисного та ліберально-демократичного дискурсу

Спільною позицією для усіх агентів «лівого критичного» дискурсу було звинувачення української влади у невідповідності окремих положень декомунізаційних законів задекларованим цінностям та євроінтеграційному вектору розвитку України. Погоджуючись із тим, що в своїй основі декомунізація є можливо і корисною для українського суспільства, окремі положення законів та нечіткі формулювання дали підстави для гострої критики запропонованих змін з метою відредагувати ці нормативно-правові акти, привівши їх до європейських та міжнародних стандартів²⁸⁶. Особливо знаковими публікаціями, з огляду на це, були Відкритий лист науковців та

²⁸⁶ Западные ученые - против закона о декоммунизации Украины // BBC: Русская служба. URL: https://www.bbc.com/russian/multimedia/2015/04/150421_bbseva_scholars_decommunisation_bill. (дата звернення: 01.06.2020).

експертів-українознавців стосовно т.з. «Антикомуністичного закону», а також статті А. Портнова, В. Яворського, О. Кошель, С. Хилук та інших осіб, які здебільшого зосереджувались на юридично-правовому аналізі ухвалених Верховною Радою декомунізаційних законопроектів. З їхньої точки зору, головна дилема української декомунізації полягає у тому «як позбутися правового, інституційного та мнемонічного спадку радянської епохи, який санкціонував та інституціоналізував одне «правильне» тлумачення минулого, без наслідування радянського підходу узаконення одного «правильного» тлумачення і без покарань за публічне висловлення відмінних думок»²⁸⁷.

Узагальнюючи увесь той широкий масив публікацій на тему аналізу політики декомунізації з точки зору норм права та ліберально-демократичних цінностей, можна виокремити наступні спільні «точки критики»:

- 1) поспішний та кулуарний характер процедури розробки та прийняття декомунізаційних законів, порушення парламентської процедури, відсутність широкої суспільної та академічної дискусії на тему окремих нюансів і взагалі доцільності політики декомунізації, що є критично помилковим для законів, які становлять значний резонанс та можуть потенційно поляризувати українське суспільство в умовах російської агресії²⁸⁸²⁸⁹²⁹⁰.
- 2) Політизація історії, віддзеркалення правоконсервативних тенденцій, що мають місце в історичній політиці Росії²⁹¹. Імплементация декомунізаційних законів у їхній чинній редакції становить загрозу для реалізації права на свободу слова через намагання встановити

²⁸⁷ Шевель О. Щоб Відповідати Європейським Стандартам, «Закони Про Декомунізацію» Потребують Змін // Vox Ukraine. URL: <https://voxukraine.org/uk/decommunization-laws-ukr/>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁸⁸ Стариков Г. Про декомунізаційні закони: з користю і не без оптимізму.// Критика. URL: <https://krytyka.com/ua/solutions/opinions/pro-dekomunizatsiyni-zakony-z-korystyu-i-ne-bez-optymizmu>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁸⁹ Кулик В. Про неякісні закони та нечутливих критиків. URL: <https://cutt.ly/iYBuQX6>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁹⁰ Відкритий лист науковців та експертів-українознавців щодо так званого «Антикомуністичного закону» // Критика. URL: <https://cutt.ly/yYBuv3Y>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁹¹ Там само.

«єдиноправильну» інтерпретацію українського минулого та криміналізувати альтернативні бачення історії України та українців²⁹². Найбільш яскраво це проявляється у забороні поширення інформації, що «створює позитивний образ осіб», які були причетними до селекторату комуністичного режиму та органів державної безпеки, причому ця норма є універсальною для всіх сфер без винятків, включаючи медіа та наукові дослідження²⁹³.

- 3) Наявність внутрішніх та концептуальних суперечностей, відсутність чітких дефініцій складових злочинної поведінки («заперечення злочинного характеру режиму», «заперечення правомірності боротьби за незалежність», «інформація, яка виправдовує злочинні дії» тощо) та конкретних механізмів, що унеможливили б зловживання положеннями закону²⁹⁴. Відсутність необхідної судової інфраструктури, яка б змогла належним чином розглядати такі вузько специфічні справи: українським звичайним судам просто бракує необхідної експертизи для винесення вироків по «історичним» справам²⁹⁵²⁹⁶.
- 4) Положення чинної редакції декомунізаційних законів порушують низку прав людини і громадянина (свобода слова, свобода зібрань, пасивне виборче право, право на політичні об'єднання), не відповідають задекларованим гуманістичним та ліберально-демократичним цінностям: ²⁹⁷²⁹⁸ Сам факт того, що героїзуються політично віддані якійсь ідеї люди, незалежно від того вчиняли вони військові злочини чи ні, слугує яскравим тому підтвердженням і дещо суперечить тезі В.

²⁹² Там само.

²⁹³ Шевель О. Щоб Відповідати Європейським Стандартам, «Закони Про Декомунізацію» Потребують Змін // Vox Ukraine. URL: <https://voxukraine.org/uk/decommunization-laws-ukr/>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁹⁴ Там само.

²⁹⁵ Там само.

²⁹⁶ Яворський В. Аналіз закону про заборону комуністичних символів. URL: <http://khp.org/index.php?id=1430493970>. (дата звернення: 01.06.2020).

²⁹⁷ Там само.

²⁹⁸ Шевель О. Щоб Відповідати Європейським Стандартам, «Закони Про Декомунізацію» Потребують Змін // Vox Ukraine. URL: <https://voxukraine.org/uk/decommunization-laws-ukr/>. (дата звернення: 01.06.2020).

В'ятровича про надання правового статусу «борцям за незалежність України», як прояву пошани ліберальній цінності свободи²⁹⁹.

- 5) Непропорційність покарання, порушення принципу економії кримінально-правової репресії, введення кримінальної відповідальності за правопорушення дискусивного змісту, за які в інших країнах виписують максимум адміністративний штраф³⁰⁰³⁰¹³⁰².
- 6) Дискусивний характер злочинності усього декомунізованого радянського періоду. На думку агентів «лівого критичного» дискурсу висновки про злочинність того чи іншого режиму повинні встановлюватися лише на основі рішення судових вироків, а не політичних актів, що є, по суті, лише оціночними судженнями³⁰³.
- 7) Апеляція до міжнародної практики, наголошення на тому, що українські декомунізаційні закони не відповідають європейським стандартам реалізації політики пам'яті. Відзначається і той факт, що українська влада так і не дослухалася до рекомендацій з боку міжнародних правозахисних інституцій, таких як Венеційська комісія чи-то Бюро демократичних інституцій та прав людини ОБСЄ³⁰⁴³⁰⁵.

II. Використання академічного дискурсу.

Вагомою складовою риторики агентів «лівого критичного» дискурсу по відношенню до декомунізації було теза про те, що реалізація цієї політики шкодить академічній історії як науковій дисципліні.

²⁹⁹ Там само.

³⁰⁰ Там само.

³⁰¹ Хилюк С. Оцінювати та/або карати: юридичний коментар до «антикомуністичного» законопроекту // Критика. URL: <https://cutt.ly/cyByieW>. (дата звернення: 01.06.2020).

³⁰² Яворський В. Аналіз закону про заборону комуністичних символів. URL: <http://khp.org/index.php?id=1430493970>. (дата звернення: 01.06.2020).

³⁰³ Там само.

³⁰⁴ Там само.

³⁰⁵ Шевель О. Щоб Відповідати Європейським Стандартам, «Закони Про Декомунізацію» Потребують Змін // Vox Ukraine. URL: <https://voxukraine.org/uk/decommunization-laws-ukr/>. (дата звернення: 01.06.2020).

По-перше, це було пов'язано з тим, що декомунізаційні нововведення суперечили академічному принципу пошуку наукової істини, обмежуючи фахову наукову дискусію за рахунок криміналізації за твердження, що нібито «фальсифікують історію», «виправдовують» або «відбіляють» комуністичний «злочинний режим»³⁰⁶³⁰⁷³⁰⁸. На користь цієї позиції свідчила також і недоброякісність самих законів, які встановлюють розмиті значення, не конкретизуючи змісту впроваджених правопорушень чи то конкретного переліку забороненої символіки, а також логічні концептуальні суперечності: перед фахівцями постає питання чому автори, слідуючи духу закону, забороняють використання нацистської та комуністичної символіки і в той ж час залишають осторонь символи Ваффен-СС, фашистського режиму Муссоліні в Італії, Хорті в Угорщині і т.д.³⁰⁹³¹⁰.

По-друге, обурення академічної спільноти викликала поширена всередині суспільства невірна інтерпретація ролі історії як дисципліни, яка, в свою чергу, легітимізовувалась новими декомунізаційними законами, адже їхня принципова особливість полягає не у відході від радянської практики формування офіційної історії, а просто у заміні одного домінантного метанаративу на інший — декомунізація української історії таким чином, на думку філософа С. Дацюка, перетворюється у її «націоналізацію»³¹¹. Особливість «адміністративного» втручання влади в історію та й взагалі поширених в українському суспільстві метанаративів полягає у тому, що всі вони обертаються навколо «чорно-білої палітри» бачення світу, у якій

³⁰⁶ Там само

³⁰⁷ Кулик В. Про неякісні закони та нечутливих критиків. URL: <https://cutt.ly/iyBuQX6>. (дата звернення: 01.06.2020).

³⁰⁸ Відкритий лист науковців та експертів-українознавців щодо так званого «Антикомуністичного закону» // Критика. URL: <https://cutt.ly/yyBuv3Y>. (дата звернення: 01.06.2020).

³⁰⁹ Шевель О. Щоб Відповідати Європейським Стандартам, «Закони Про Декомунізацію» Потребують Змін // Vox Ukraine. URL: <https://voxukraine.org/uk/decommunization-laws-ukr/>. (дата звернення: 01.06.2020).

³¹⁰ Артюх В., Пілаш Д. Шизофренічна законотворчість: небезпеки «декомунізації». URL: <https://cutt.ly/RyByvsZ>. (дата звернення: 01.06.2020).

³¹¹ Дацюк С. БІЛЬШ ВАЖЛИВІ РЕЧІ, НІЖ ДЕКОМУНІЗАЦІЯ ТА КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ // Українська Правда. Блоги. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/586f8abc98564/>. (дата звернення: 01.06.2020).

обов'язково повинні бути яскраві і «чисті» герої та антигерої³¹²³¹³. Історія ж, на думку агентів «лівого критичного» дискурсу, повинна оперувати радше «напівтонами», оскільки історичні постаті та події є зазвичай вкрай суперечними, а тому не можуть маркуватися виключно «чорним» або «білим кольором», їхнє місце здебільшого в «сірій зоні».³¹⁴ Ці суперечності проглядаються навіть всередині легітимізованого пантеону національних героїв-«борців за незалежність», котрі поодиночі сповідували різні бачення незалежної України (і чи сповідували?), почасти ворогували навіть між собою і тоді виникає питання, а яким чином така міжусобна боротьба наближувала їх до реалізації «української визвольної ідеї». Невід'ємною характеристикою офіційної афірмативної історії є тяжіння до оцінки історії з точки зору судового процесу з приманним для нього вердиктом³¹⁵.

На думку агентів «лівого критичного» дискурсу таке ставлення є наслідком «модерністської пастки», у яку почасти впадають професійні історики та суспільство з незмінним намаганням «об'єктивні» історичні факти та віднайти «справжні» причинно-наслідкові зв'язки³¹⁶³¹⁷. Вихід з цієї ситуації, на їхню думку, полягає у зміні парадигми, прагненні «мислити історію історично», котре замість того, щоб давати «остаточні оцінки» історичним фігурам, подіям та процесам, намагається радше їх контекстуалізувати³¹⁸. Такий підхід багато в чому завдячує постмодерністській традиції з її недовірою до метанаративів та закликом до плюралістичності.

³¹² Шевель О. Щоб Відповідати Європейським Стандартам, «Закони Про Декомунізацію» Потребують Змін // Vox Ukraine. URL: <https://voxukraine.org/uk/decommunization-laws-ukr/>. (дата звернення: 01.06.2020).

³¹³ Стариков Г. Про декомунізаційні закони: з користю і не без оптимізму. // Критика. URL: <https://krytyka.com/ua/solutions/opinions/pro-dekomunizatsiyni-zakony-z-korystyu-i-ne-bez-optymizmu>. (дата звернення: 01.06.2020).

³¹⁴ Там само.

³¹⁵ Сергієнко С. Історична політика в Україні // Спільне. URL: <https://commons.com.ua/uk/istorichna-politika-v-ukrayini/>. (дата звернення: 01.06.2020).

³¹⁶ Там само.

³¹⁷ Артюх В., Пілаш Д. Шизофренічна законотворчість: небезпеки «декомунізації» // Спільне. URL: <https://cutt.ly/RyByvsZ>. (дата звернення: 01.06.2020).

³¹⁸ Сергієнко С. Історична політика в Україні // Спільне. URL: <https://commons.com.ua/uk/istorichna-politika-v-ukrayini/>. (дата звернення: 01.06.2020).

III. Фреймування декомунізації як антимодернізаційної політики.

Представники «лівого критичного» дискурсу, особливо що стосується їхнього більш «радикального» крила, почасти фреймують декомунізаційну політику центральної влади як складову «консервативного повороту» в українському публічному просторі³¹⁹³²⁰³²¹. На їхню думку, декомунізація не стала актом розриву з інституційними практиками авторитарного минулого, вона далі залишається формою радянської моделі універсалізації одного наративу пам'яті — в цьому випадку етнонаціонального та ексклюзивного³²². Просування «українського націоналістичного» наративу не веде до встановлення цінностей Модерну як-то раціональність та індивідуальність, а натомість повертає Україну до примордіальних націоналістичних ідей XIX століття з притаманною їм «трайбалістською комеморацією»³²³. Примат нації, таким чином, послаблює межі публічного та приватного просторів, які є невід'ємними характеристиками модерного суспільства³²⁴. Виходом у цій ситуації, на думку таких діячів як М. Мінаков, С. Дацюк, А. Портнов, С. Сергієнко та інші є відмова держави від монополії на колективну пам'ять, здатність «помислити Україну поза ідентичністю та історією»³²⁵³²⁶.

³¹⁹ Філософ Михайло Мінаков: Є спосіб подвоїти шанси на мир в Україні // Інтерв'ю з України. URL: <https://rozmova.wordpress.com/2018/03/18/mykhailo-minakov-3/>. (дата звернення: 01.06.2020).

³²⁰ Портнов А. Про декомунізацію, ідентичність та історичні закони дещо інакше // Критика. URL: <https://cutt.ly/2yButV9>. (дата звернення: 01.06.2020).

³²¹ Артюх В., Пілаш Д. Шизофренічна законотворчість: небезпеки «декомунізації» // Спільне. URL: <https://cutt.ly/RyByvsZ>. (дата звернення: 01.06.2020).

³²² Там само.

³²³ «Треба відмовитися від монополії на колективну пам'ять». URL: <https://studrespublika.com/ni-monopoliyi-pamyati/>. (дата звернення: 01.06.2020).

³²⁴ Мінаков М. Розчарованість з розуму // Критика. URL: https://krytyka.com/ua/articles/rozcharovanist-z-rozumu?domain_switch=full. (дата звернення: 01.06.2020).

³²⁵ Портнов А. Про декомунізацію, ідентичність та історичні закони дещо інакше // Критика. URL: <https://cutt.ly/2yButV9>. (дата звернення: 01.06.2020).

³²⁶ Сергієнко С. Історична політика в Україні // Спільне. URL: <https://commons.com.ua/uk/istorichna-politika-v-ukrayini/>. (дата звернення: 01.06.2020).

ВИСНОВКИ

1. Мнемонічні студії у рамках соціальних наук виникли на початку ХХ століття з перших публікацій французького дослідника М. Хальбвакса та набули поширення внаслідок «конструктивістського повороту» у західній історіографії та підвищення рівня суспільної уваги до питань пам'яті після Другої світової війни. Вагомий внесок у їхній розвиток внесли дослідники Я. Асманн, П. Нора, Е. Зерубавель, Х. Вельцер, А. Портеллі, В. Кайнстайнер. Станом на сьогодні, ця сфера досліджень активно розвивається, в першу чергу, за рахунок дедалі більшої міждисциплінарності, залучення теоретико-методологічного інструментарію когнітивних наук (психології, нейробіології). Особливо актуальними мнемонічні студії сьогодні є в країнах Центрально-Східної Європи, зокрема і в Україні, де питання історичної пам'яті впродовж останніх тридцяти років традиційно займають вагоме місце в суспільно-політичному житті. Поняття «історичної політики» було введене в академічний дискурс в середині 1980-х років у Німеччині і позначає усвідомлене конструювання та утилітарне використання історичної пам'яті на рівні публічної політики та політики як боротьби за владу. Оскільки колективна пам'ять має плюралістично-конфліктний характер, в суспільно-політичному житті часто відбуваються мнемонічні конфлікти — боротьба за «коректні» інтерпретації минулого та зміст історичної пам'яті (що має бути колективно забутим, а що регулярно пригадуваним). Вона здійснюється за допомогою мнемонічних акторів, котрі класифікуються на: 1) ідеологів — генераторів ядрових дискурсивних значень; 2) мнемонічних підприємців, які інструменталізують питання історичної пам'яті для утилітарної вигоди; 3) промоутерів — публічних адвокатів тих чи інших дискурсивних значень.

2. Український приклад мнемонічного конфлікту, пов'язаного з формуванням та впровадженням політики декомунізації надає широке поле для вивчення інституційних та дискурсивних зв'язків між політикою та питаннями національної пам'яті, інструменталізації наративів минулого задля досягнення утилітарних політичних цілей. Таким чином, для виявлення та встановлення особливостей дискурсивних стратегій, що мали місце в ході чергового загострення мнемонічного конфлікту у 2014-2018 роках були використані теоретичні постулати мнемонічних студій (зокрема поняття індивідуальної, соціальної, колективної пам'яті, історичної пам'яті, історичної політики, мнемонічного конфлікту тощо), теорія дискурсу Лакло-Муффа (зокрема поняття гегемонії, вузлової точки, мінливого знаку, дискурсивних артикуляцій, дискурсивна теорія конструювання ідентичностей тощо), а також критичний дискурс-аналітичний підхід Ферклафа-Чоуліаракі (зокрема триступенева модель аналізу дискурсу, яка уможливила застосування недискурсивних підходів у ході цього дослідження, аналітичні інструменти для аналізу текстів, такі як інтердискурсивність, модальність, метафори тощо).
3. У межах мнемонічного конфлікту, пов'язаного з формуванням та впровадженням політики декомунізації у 2014-2018 роках, можна виокремити три антагоністичних політико-історичних дискурси — **«український націоналістичний»** (інтерпретує українське минуле з позицій етнонаціонального віктимно-визвольного наративу; розглядає декомунізацію як процес «повернення власної історії», відновлення «історичної правди» стосовно українського минулого), **«радянсько-неоімперський»** (розглядає історичне минуле України як невід'ємну складову спільної історії «руських/радянського» народів; розглядає декомунізацію як намагання заперечити власну українську історію, спробу проактивної меншості насадити власне одноманітне бачення історичного минулого України) та **«лівий критичний»** (постулює

необхідність відходу від єдиного метанаративу, розглядає декомунізацію не скільки як процес насадження пануючого наративу пам'яті, скільки як процес спрямований на остаточний розрив з інституційними нормами та практиками, що були характерними для радянського авторитарного середовища і які у певних видозмінах збереглися в умовах нової незалежної держави (зокрема і у сфері національної пам'яті), складаючи ідейно-ціннісний фундамент для політичної «гібридизації» українського політичного режиму), які змагалися між собою за наповнення такої важливої для обох дискурсивних структур вузлової точки як «історична пам'ять» та «декомунізація». Впродовж 1989-2014 років спостерігалась амбівалентність у сфері історичної пам'яті, пов'язана з намаганням державної влади балансувати між «українським націоналістичним» та «радянсько-неоімперськими» наративами. Якщо головним каналом поширення артикуляцій «радянсько-неоімперського» дискурсу пам'яті виступали загальнонаціональні та частина регіональних мас-медіа, то у випадку «українського націоналістичного» дискурсу пам'яті такими каналами виступала передусім освітня сфера та частина мас-медіа.

4. Політика декомунізації стала спробою вирішити «історичне питання» шляхом уніфікації українського символічного простору за рахунок виштовхування з публічного дискурсу «радянсько-неоімперського» наративу пам'яті та натомість пріоритизації «українського націоналістичного» наративу. Це рішення стало можливим в умовах початку російської агресії, зміни політичної конфігурації в країні та, зрештою, перетворення питання національної пам'яті у стратегічно важливий аспект національної безпеки. Запровадження декомунізаційних заходів викликало хвилю масового обурення місцевих мешканців південно-східних та окремих областей центральних регіонів України, оскільки промотований державою офіційний наратив почасти не співпадав, а то і суперечив наративам їхньої соціальної та

регіональної пам'яті. Своїми декомунізаційними зусиллями влада фактично каналізувала риторику своїх опонентів з просування «радянсько-неоімперського» дискурсу у певному визначеному і дуже вузькому руслі тем Другої світової війни та церкви, тим самим стратегічно обмежуючи діапазон їхніх майбутніх дискурсивних артикуляцій.

5. Застосування тих чи інших дискурсивних стратегій з боку агентів «українського націоналістичного», «радянсько-неоімперського» та «лівого критичного» дискурсів було зумовлене поточною політичною кон'юнктурою, публічними настроями українців, а також адміністративно-ресурсною спроможністю агентів дискурсу, рівнем їхнього інституційного доступу. Відтак, застосування більш «агресивних» дискурсивних стратегій з боку агентів «українського націоналістичного дискурсу», як-то встановлення гегемонних значень шляхом нормативно-правового оформлення статусу/інтерпретації історичної події/процесу стало можливим завдяки значним адміністративно-політичним ресурсам державної влади. Натомість агентам «радянсько-неоімперського» та «лівого критичного» дискурсів в умовах відсутності адекватної ресурсної спроможності та соціальної підтримки довелося використовувати обмежений арсенал дискурсивних стратегій, як-то, наприклад, інструменталізація правозахисного дискурсу. Багато в чому зміст конкретних дискурсивних артикуляцій залежав від того, на яку аудиторію орієнтувався конкретний промовець. Разом з тим, усі дискурсивні артикуляції характеризувались високим ступенем модальності.
6. У межах більш «агресивного» «українського націоналістичного» дискурсу, який мав на меті встановити гегемонні значення, було виокремлено наступні стратегії і тактики: 1) делегітимізація конкурентного дискурсу, яка проявлялася у намаганнях підважити легітимність артикуляцій, приписати значущим агентам на носіям

конкурентного дискурсу негативні якості; 2) інструменталізація правозахисного дискурсу; 3) намагання встановити гегемонію через трансформацію партикулярного дискурсу в універсальний (тактики: а) наповнення універсальних мінливих знаків; б) нормативно-правове оформлення статусу/інтерпретації історичної події/процесу та їхнього значення для суспільства загалом; в) називання, перейменування; г) формування та зміна національного календаря; ґ) формування та зміни навчальних програм в закладах середньої та вищої освіти); 4) об'єктивізація моментів дискурсу; 5) інструменталізація віктимно-визвольного наративу; 6) інструменталізація академічного дискурсу; 7) апеляції до міжнародного досвіду; 8) інструменталізація демократичного дискурсу; 9) інструменталізація інклюзивного наративу.

7. У межах більш «оборонного» «радянсько-неоімперського» дискурсу, який мав на меті зберегти статус-кво, було виокремлено наступні стратегії: 1) делегітимізація конкурентного дискурсу, яка проявлялася у намаганнях підважити легітимність артикуляцій, довести до абсурду риторику опонентів, приписати значущим агентам на носіям конкурентного дискурсу негативні якості; 2) інструменталізація правозахисного дискурсу; 3) інструменталізація популістичного дискурсу.
8. У межах «лівого критичного» дискурсу, який мав на меті спрямувати декомунізацію у напрямку відходу від патерналістично-авторитарних інституціональних практик минулого, було виокремлено наступні стратегії: 1) інструменталізація правозахисного та ліберально-демократичного дискурсу; 2) використання академічного дискурсу; 3) фреймування декомунізації як антимодернізаційної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. 82% жителів Кіровограду не хочуть перейменування міста на Кропивницький – опитування // УНІАН. URL: <https://cutt.ly/RyBrJbn>. (дата звернення: 01.06.2020).
2. Андрусів Б. «Живий ланцюг»: Галичина + Київ // Збруч. URL: <https://zbruc.eu/node/31823> (дата звернення: 01.06.2020)
3. Арсеній Яценюк у річницю Биківнянської трагедії: Декомунізація - не просто зміна назви вулиці, це питання історичної пам'яті й нашої гідності (фото, відео) // Народний Фронт. URL: <https://cutt.ly/DyBaQsL>. (дата звернення: 01.06.2020).
4. Артюх В., Пілаш Д. Шизофренічна законотворчість: небезпеки «декомунізації». URL: <https://cutt.ly/RyByvsZ>. (дата звернення: 01.06.2020).

5. Ассман Я. Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. Москва: Языки славянской культуры, 2004. 368 с.
6. Бабка В. Меморіальна політика на фоні політичних процесів в Україні: епоха Кучми // Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. 2015, № 13. С. 236-246.
7. Бойко: Народ интересуется экономика и мир, а не декоммунизация // YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=_fl1wo6J2Ic. (дата звернення: 01.06.2020).
8. Бойко: Переименование - личное дело местных жителей // Корреспондент. URL: <https://cutt.ly/PyBuZZX>. (дата звернення: 01.06.2020).
9. Бондаренко-Шарий О. Декоммунизировать «хрущевки»!. // Страна.ua. URL: <https://strana.ua/opinions/3137-dekommunizirovat-hrushevki.html>. (дата звернення: 01.06.2020).
10. В Европе не сносят памятники, - главный оппозиционер страны Юрий Бойко во время визита в Николаев осудил декоммунизацию // Подробности. URL: <https://cutt.ly/ХуBiS8h>. (дата звернення: 01.06.2020).
1. ¹ Медведчук В. Депутаты пытаются переписать историю. URL: <https://cutt.ly/WyBiGV4>. (дата звернення: 01.06.2020).
2. Венеціанська комісія визнала закон про декомунізацію недемократичним // УНІАН. URL: <https://cutt.ly/8yBrC7s>. (дата звернення: 01.06.2020).
3. Вилкул А. «Сохраним городу имя». URL: <https://gorod.dp.ua/news/104985>. (дата звернення: 01.06.2020).
4. Відкритий лист науковців та експертів-українознавців щодо так званого «Антикомуністичного закону» // Критика. URL: <https://cutt.ly/хуBr17h>. (дата звернення: 01.06.2020).
5. Війна і міф. Невідома Друга світова / за заг. ред. О. Зінченка, В. В'ятровича, М. Майорова. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 272 с.
6. В ОДЕСІ СУД ВИЗНАВ НЕДІЙСНИМ РІШЕННЯ МІСЬКРАДИ ПРО ПОВЕРНЕННЯ НИЗІЦІ ВУЛИЦЬ РАДЯНСЬКИХ НАЗВ // 5 канал. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/v-odesi-sud-vyznav-nediisnym-rishennia-miskrady-pro-povernennia-nyztsi-vulyts-radianskykh-nazv-144288.html>. (дата звернення: 01.06.2020).
7. В Україні за рік декомунізували майже тисячу міст і сіл. Інфографіка // Український тиждень. URL: <https://tyzhden.ua/News/181868>. (дата звернення: 06.06.2020).
8. В'ятрович В. Декомунізація і академічна дискусія // Критика. URL: <https://krytyka.com/ua/solutions/opinions/dekomunizatsiya-i-akademichna-dyskusiya>. (дата звернення: 01.06.2020).
9. В'ятрович: Декомунізація – це шлях до повернення статусу історичного народу // УІНП. URL: <https://old.uinp.gov.ua/news/vyatrovich-dekomunizatsiya-tse-shlyakh-do-povernennya-statusu-istorichnogo-narodu>. (дата звернення: 01.06.2020).
10. В'ятрович В. Наше завдання – щоб совок не відтворився в майбутніх поколіннях // Українська Правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2015/04/10/7064423/>. (дата звернення: 01.06.2020).

11. В'ятрович В. Сьогодні на Уряді: невідкладна декомунізація // Українська Правда. Блоги. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/viatrovych/551ad27b9190a/>. (дата звернення: 01.06.2020).
12. В'ятрович В. Україна. Історія з грифом «секретно». К.: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2014. 512 с.
13. В'ятрович В. Четвер. Парламент. Декомунізація // Українська Правда. Блоги. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/viatrovych/552578abe297e/>. (дата звернення: 01.06.2020).
14. В'ятрович В. Що треба знати про війну з Росією. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/viatrovych/5c77ed7f557c8/>. (дата звернення: 01.06.2020).
15. В'ятрович В. Lost in translation, або Про декомунізацію і академічну дискусію // Українська Правда. Блоги. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/viatrovych/553ba3202e693/>. (дата звернення: 01.06.2020).
16. Гайдай О. Протистояння навколо минулого, або пам'ятники Леніну в Центральній Україні // Україна модерна. URL: <http://uamoderna.com/demontazh-pamyati/gaidai-lenin-monuments>. (дата звернення: 01.06.2020).
17. Гаухман М. БОЇ ЗА ПАМ'ЯТЬ: ЗАВВАГИ ДО ДИСКУСІЇ. URL: <https://cutt.ly/AyBtT3j>. (дата звернення: 01.06.2020).
18. Гаухман М. Справа про декомунізацію // Критика. URL: <https://krytyka.com/ua/solutions/opinions/sprava-pro-dekomunizatsiyu> (дата звернення: 01.06.2020).
19. Гончаренко Н., Кушнарьова М. Школа іншування // Критика. – 2001, №4;
20. ГОРИШНІ ПЛАВНІ НЕ ДО ВПОДОБИ: МІСЦЕВА ВЛАДА ВІДНОВИЛА СТЕЛУ «КОМСОМОЛЬСЬК» // 5 канал. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/horishni-plavni-ne-do-vpodobu-mistseva-vlada-vidnovyla-stelu-komsomolsk-149484.html>. (дата звернення: 01.06.2020).
21. Григоришин С. Україна в румунських зовнішньополітичних концепціях // Українська державність у XX столітті (історико-політологічний аналіз / ред. В. Адамський, Б. Андресюк, Є. Бистрицький. К: Політична думка, 1996. URL: <http://litopys.org.ua/ukrxx/r11.htm> (дата звернення: 01.06.2020)
22. Грицак Я. Украинская историография 1991—2001: Десятилетие перемен // Ab Imperio. 2003, №2. С.427-454
23. Гриценко О. Про державу та медійників, ритуали та інновації, про Героя України Шاپіро, ширяння Януковича та візії Ющенка. URL: <https://cutt.ly/gyVPJcJ>. (дата звернення: 01.06.2020).
24. Гриценко О. Президенти і пам'ять. Політика пам'яті президентів України (1994—2014): підґрунтя, послання, реалізація, результати. К.: «К.І.С.», 2017. 1136 с.
25. Дацюк С. БІЛЬШ ВАЖЛИВІ РЕЧІ, НІЖ ДЕКОМУНІЗАЦІЯ ТА КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ // Українська Правда. Блоги. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/586f8abc98564/>. (дата звернення: 01.06.2020).

26. Декомунізація в Україні здійснена на понад 95% - В'ятрович // Голос Америки. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/viatrovych-decomunizatsia/4065371.html>. (дата звернення: 01.06.2020).
27. Декомунізація в Україні: Парубій назвав кількість перейменованих міст і знесених пам'ятників Леніну // Новое время. URL: <https://cutt.ly/YuBr5ki>. (дата звернення: 01.06.2020).
28. «ДЕКОМУНІЗАЦІЯ КАЛЕНДАРЯ»: ЧИ ВОСТАННЄ УКРАЇНЦІ СВЯТКУЮТЬ 8 БЕРЕЗНЯ – СЮЖЕТ // 5 канал. URL: <https://cutt.ly/CyBsGYu>. (дата звернення: 01.06.2020).
29. Добкін грубо обізвав В'ятровича через декомунізацію пам'ятника «Батьківщина-мати» // 24 канал. URL: <https://cutt.ly/gyBi9Il>. (дата звернення: 01.06.2020).
30. Дронова К. Борьба с призраками коммунизма. Парламент позволил себе лишнего // Новое время. URL: <https://nv.ua/opinion/borba-s-prizrakami-kommunizma-parlament-pozvolil-sebe-lishnego-44393.html> (дата звернення: 01.06.2020).
31. Дронова К., Стадний Є. Декомунізаційні закони: пропозиція правок // Критика. URL: <https://cutt.ly/kyBypdv>. (дата звернення: 01.06.2020).
32. Друзья Януковича пригрозили пойти в КС из-за закона о декоммунизации // Українська Правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2015/04/21/7065366/>. (дата звернення: 01.06.2020).
33. ДУМКИ І ПОГЛЯДИ ЖИТЕЛІВ М. ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ЩОДО ПЕРЕЙМЕНУВАННЯ МІСТА: ВЕРЕСЕНЬ 2015 РОКУ // КМІС. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=545&page=3&y=2015> . (дата звернення: 01.06.2020).
34. Экманн М. Воспоминания пространства. URL: <http://gefter.ru/archive/9540>. (дата звернення: 01.06.2020).
35. Єрмоленко В. (ред.). Ре-візія історії. Російська історична пропаганда та Україна. К.: К.І.С., 2019. 98 с.
36. Жадан С. Похоже, под нас заложили очередную бомбу // Новое время. URL: <https://nv.ua/opinion/borba-s-borboy-chem-opasen-otkaz-ot-totalitarnogo-proshlogo-45727.html> (дата звернення: 01.06.2020).
37. Журженко Т., Льюїс С., Федор Дж. Війна і пам'ять в Росії, Україні та Білорусі // Україна модерна. URL: <http://uamoderna.com/demontazh-pamyati/memory-wars>. (дата звернення: 01.06.2020).
38. Журженко Т. «Общая победа»? «Чужая война»? Национализация памяти о Второй мировой войне в украинско-российском приграничье // Пути России: Историзация социального опыта. Т. XVIII / Пугачева М.Г., Жарков В.П. (ред.). Москва: Новое литературное обозрение, 2013. С. 93—125
39. Завгородня І. Як і де обмежується українська мова // Український тиждень. URL: <https://tyzhden.ua/Society/36117>. (дата звернення: 01.06.2020).
40. Зануда А. Друга світова війна для України: нове осмислення // BBC Україна. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/05/150506_ukraine_ww2_az (дата звернення: 01.06.2020).
41. Западные ученые - против закона о декоммунизации Украины // BBC: Русская служба. URL:

- https://www.bbc.com/russian/multimedia/2015/04/150421_bbseva_scholars_decommuni_sation_bill. (дата звернення: 01.06.2020).
42. За рік в Україні впало більше півтисячі Ленінів і один Янукович // Максимум. URL: <https://cutt.ly/LyBtQdA>. (дата звернення: 01.06.2020).
43. История была и не вычеркнется, - Кернес о декоммунизации // YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=KJUQYqU4Q8s>. (дата звернення: 01.06.2020).
44. Історик Георгій Касьянов: спроби здійснення декомунізації нагадують комуністичні практики // Українська правда. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2016/05/7/211912/> (дата звернення: 01.06.2020).
45. Історія України. Всесвітня історія. 10-11 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів// Міністерство науки і освіти України. URL: https://old.uinp.gov.ua/sites/default/files/finish_istoria_ukrainy_vsesvitnya_istoriya_.pdf (дата звернення: 01.06.2020).
46. Йоргенсен М. В., Филлипс Л. Д. Дискурс-анализ. Теория и метод. Харьков: Гуманитарный центр, 2008. 354 с.
47. Касьянов Г.В. Історична політика 1990-х — початку ХХІ ст.: Україна та пострадянський простір // Україна модерна. 2014. №21. С. 135–159.
48. Касьянов Г.В. Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять // Український історичний журнал. 2016. №2. С. 118-137.
49. Касьянов Г. В. К десятилетию Украинского института национальной памяти (2006–2016) // Historians. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1755-georgij-kas-yanov-k-desyatiletiju-ukrainskogoinstituta-natsional-noj-pamyati-2006-2016> (дата звернення: 01.06.2020)
50. Касьянов Г.В., Толочко О. П. Національні історії та сучасна історіографія: виклики й небезпеки при написанні нової історії України // Український історичний журнал. 2012. № 6. С. 4-24
51. Касьянов Г.В. Підручники з історії України у світлі критеріїв Міжнародної мережі дослідження підручників // Шкільна історія очима істориків-науковців: матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / уп. та ред. Н. Яковенко. Київ: Український інститут національної пам'яті, 2008. С. 82-86
52. Касьянов Г.В. Президент («Past Continious: історична політика 1980-х – 2000-х рр. (Україна та сусіди)»). URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/2232-past-continuous-istorichna-politika-1980-kh-2000-kh-rr-ukrajina-ta-susidi>. (дата звернення: 01.06.2020)
53. «Ключовий елемент декомунізації»: Порошенко підписав закони на підтримку кінематографії в Україні // 5 канал. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/kliuchovyi-element-dekomunizatsii-poroshenko-pidpysav-zakony-na-pidtrymku-kinematohrafii-v-ukraini-143680.html>. (дата звернення: 01.06.2020)
54. Койнаш Г. «Декомунізаційні» закони: небезпечний потенціал сіяння розбрату і гарантований судовий розгляд у Страсбурзі // Критика. URL: <https://cutt.ly/8yByqma>. (дата звернення: 01.06.2020).
55. Короленко Б., Майоров М., Каретніков І. ДЕКОМУНІЗАЦІЯ НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ ТА РАЙОНІВ УКРАЇНИ: ПІДСТАВИ, ПРОЦЕС, ПІДСУМКИ // УІНП. URL: <https://cutt.ly/gyBr22g>. (дата звернення: 01.06.2020).

56. Кравченко В. Бой с тенью: Советское прошлое в исторической памяти современного украинского общества // Ab Imperio. 2004, №2. С. 329-368
57. Крамар О. Успадкована дискримінація: носії української мови продовжують зазнавати утисків у власній державі // Український тиждень. URL: <https://tyzhden.ua/Politics/51271>. (дата звернення: 01.06.2020).
58. Кулик В. Державна політика та громадська думка щодо пам'яті й мови в Україні після Євромайдану / В. Кулик // Наук. зап. / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. Київ, 2017. Вип. 5/6 (91/92). С. 200-213.
59. Кулик В. Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки. К.: Критика, 2010. 655 с.
60. Кулик В. Про неякісні закони та нечутливих критиків. URL: <https://cutt.ly/iyBuQX6>. (дата звернення: 01.06.2020).
61. Латиш Ю. Заборонений фашизм – недозаборонений нацизм – не заборонений фашизм // Historians. URL: <https://cutt.ly/9yBVANp> (дата звернення: 01.06.2020).
62. Лисенко О.Є. «Я проти історичного самомилювання, і проти віктимного образу нашої історії - це латентний прояв комплексу неповноцінності» [Електронний ресурс] // Україна модерна. URL: <http://uamoderna.com/jittepis-istory/oleksandr-lysenko>. (дата звернення: 01.06.2020)
63. Луценко про декомунізацію: «Криваві скелети в «будьоновках» мають перестати нас тримати за руки і ноги» // 5 канал. URL: <https://cutt.ly/HyBa0Z0>. (дата звернення: 01.06.2020).
64. Манчук А. Парубий считает, что мнение жителей Востока ничего не стоит // Страна.ua . URL: <https://cutt.ly/yyBiB7q>. (дата звернення: 01.06.2020).
65. Манчук А. Украина. Анатомия катастрофы. URL: <https://cutt.ly/fyZoxMU>. (дата звернення: 01.06.2020).
66. Медведчук В. Депутаты пытаются переписать историю. URL: <https://cutt.ly/WyBiGV4>. (дата звернення: 01.06.2020).
67. МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ УКРАЇНСЬКОГО ІНСТИТУТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ ДО 70-Ї РІЧНИЦІ ВИГНАННЯ НАЦИСТСЬКИХ ОКУПАНТІВ З УКРАЇНИ. URL: <https://cutt.ly/9yVPMAq>. (дата звернення: 01.06.2020).
68. Мэрилл А. Историческая эпистемология. Москва: Канон, 2007. 480 с.
69. Миллер А.И. Историческая политика в Восточной Европе начала XXI века // Историческая политика в XXI веке: Сборник статей / Миллер А., Липман М. (ред.). Москва: Новое литературное обозрение, 2012. С. 7—32
70. Мицик Ю. Нове чи призабуте старе? // Дзеркало тижня. URL: https://dt.ua/SOCIETY/nove_chi_prizabute_stare.html. (дата звернення: 01.06.2020).
71. Мінаков М. Розчарованість з розуму // Критика. URL: https://krytyka.com/ua/articles/rozcharovanist-z-rozumu?domain_switch=full. (дата звернення: 01.06.2020).
72. Мотиль О. Декомунізація України // Критика. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/dekomunizatsiya-ukrayiny>. (дата звернення: 01.06.2020).
73. Мудрий М. Тема «колоніального статусу» України у підручниках з історії // Шкільна історія очима істориків-науковців: матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / уп. та ред. Н. Яковенко. Київ: Український інститут національної пам'яті, 2008. С. 86-102

74. Мураев Е. Направление - бандеровское!. // Страна.ua. URL: <https://cutt.ly/QtyBrEOX>. (дата звернення: 01.06.2020).
75. НАСТРОЇ ТА ОЧІКУВАННЯ УКРАЇНЦІВ: РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ // Соціологічна група «Рейтинг». URL: <https://cutt.ly/0yBtfZb>. (дата звернення: 01.06.2020).
76. НОВІ НАВЧАЛЬНІ ПРОГРАМИ ДЛЯ УЧНІВ 10–11 КЛАСІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ», «ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ», ІНТЕГРОВАНІЙ КУРС «ІСТОРІЯ: УКРАЇНА І СВІТ» // УІНП. URL: <https://cutt.ly/DyBsnWw>. (дата звернення: 01.06.2020).
77. ОБСЄ: Закони про декомунізацію загрожують свободі слова // Корреспондент. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/3516568-obsie-zakony-pro-dekomunizatsiui-zahrozhuut-svobodi-slova>. (дата звернення: 01.06.2020).
78. ОДЕСЬКА МІСЬКРАДА ПОВЕРНУЛА НАЗВИ ЧАСТИНИ ВУЛИЦЬ, ЯКІ ПЕРЕЙМЕНОВУВАВ СААКАШВІЛІ // 5 канал. URL: <https://www.5.ua/regiony/odeska-miskrada-povernula-nazvy-chastyny-vulyts-iaki-pereimenuvav-saakashvili-144118.html>. (дата звернення: 01.06.2020).
79. Оппозиционный блок считает декоммунизацию насилием // Страна.ua. URL: <https://strana.ua/news/8038-oppozicionnyj-blok-uvidel-v-dekommunizacii-nasilie-nad-obshestvom.html>. (дата звернення: 01.06.2020).
80. Опубліковано дані про ставлення українців до декомунізації // Апостроф. URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/society/2016-12-29/opublikovanyi-dannyye-ob-otnoshenii-ukraintsev-k-dekommunizatsii/82084>. (дата звернення: 01.06.2020).
81. Оришева О.Ф. «Политическое» и «Социальное» в постмарксистской теории гегемонии // Труды БГТУ. 2010. №6. С. 136-139
82. Пам'ятник Леніну давно був поза законом – "голос" Ющенко // Українська Правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2013/12/9/7005759/>. (дата звернення: 01.06.2020)
83. Парубій А. Закони про декомунізацію підписані. Вітаю! // Українська Правда. Блоги. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/parubiy/5556ebadac75f/>. (дата звернення: 01.06.2020).
84. Перепалка Ницой и Симоненко относительно декоммунизации в стране. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=qCo48byrG8U>. (дата звернення: 01.06.2020).
85. Петрачков О. Настало время декоммунизировать население и территории // Страна.ua. URL: <https://cutt.ly/UyBi6sx>. (дата звернення: 01.06.2020).
86. Петренко Є. До історії сучасного козацького руху в Україні 1990-2002 р. // Козацька Нація. 2002, № 5, № 6
87. П'єцух М. Як місто Комсомольськ об'єдналося проти села Горішні Плавні // Українська Правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2016/05/30/7110126/>. (дата звернення: 01.06.2020).
88. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України : аналіт. доповідь / [Яблонський В. М., Лозовий В. С., Валецький О. Л., Здіорук С. І., Зубченко С. О. та ін.] / за заг. ред. В. М. Яблонського. Київ: НІСД, 2019. 144 с.
89. Полтавская битва, 1709 // «Дилетантские чтения» с Алексеем Венедиктовым. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Vgd7YBP1CoA&t=4212s> (дата звернення: 01.06.2020).

90. Порошенко: війна на сході України - це боротьба за свободу всієї Європи // YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=hDVKTL_YZhE. (дата звернення: 01.06.2020).
91. Порошенко: декомунізація – це питання національної безпеки // Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/27735513.html>. (дата звернення: 01.06.2020).
92. Порошенко закликав нардепів прибрати імена катів з мапи України // Zaxid.net. URL: <https://cutt.ly/xyBa4B7>. (дата звернення: 01.06.2020).
93. ПОРОШЕНКО: МАСОВІ РЕПРЕСІЇ – ОДИН ІЗ НАСЛІДКІВ ВТРАТИ ДЕРЖАВНОСТІ 100 РОКІВ ТОМУ // 5 канал. URL: <https://cutt.ly/SyBaaJm>. (дата звернення: 01.06.2020).
94. Портнов А. Про декомунізацію, ідентичність та історичні закони дещо інакше // Критика. URL: <https://cutt.ly/2yButV9>. (дата звернення: 01.06.2020).
95. Посканная Е. Парадокс декоммунизации: почему в Украине продолжает действовать Компартия? // Гордон. URL: <https://cutt.ly/6yBilCх>. (дата звернення: 01.06.2020).
96. Президент Польщі: закон про УПА ускладнює історичний діалог Варшави і Києва // Українська Правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/04/23/7065575/>. (дата звернення: 01.06.2020).
97. «Прийняття законів про декомунізацію напередодні Дня Перемоги розколює країну» - Медведчук // 112. URL: <https://ua.112.ua/polityka/Pryiniattia-zakoniv-pro-dekomunizatsiiu-naperedodni-Dnia-Peremohy-rozkoliuie-krainu--Medvedchuk-219992.html>. (дата звернення: 01.06.2020).
98. Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років: Закон України від 09.04.2015 № 316-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19> (дата звернення: 01.06.2020)
99. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 09.04.2015 № 2558. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19> (дата звернення: 01.06.2020)
100. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Пояснювальна записка до Закону України від 03.04.2015 № 2558. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/gh1z200a?an=4> (дата звернення: 01.06.2020)
101. Про заходи з відзначення у 2015 році 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі та 70-ї річниці завершення Другої світової війни: Указ Президента України від 24.03.2015 № 169/2015. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U169_15.html (дата звернення: 01.06.2020).
102. Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті: Закон України від 09.04.2015 №314-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19> (дата звернення: 01.06.2020)
103. Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років: Закон України від 09.04.2015 № 315-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-viii> (дата звернення: 01.06.2020)
104. ПРОКУРАТУРА ПОРУШИЛА СПРАВУ ЧЕРЕЗ ПЕРЕЙМЕНУВАННЯ ВУЛИЦЬ ОДЕСЬКОЮ МІСЬКРАДОЮ // 5 канал. URL:

- <https://www.5.ua/regiony/prokuratura-porushyla-spravu-cherez-pereimenuvannia-vulyts-odeskoiiu-miskradoiu-144170.html>. (дата звернення: 01.06.2020).
105. Про утворення Українського інституту національної пам'яті: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.05.2006 № 764. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/764-2006-p> (дата звернення: 01.06.2020)
106. Рабинович об отмене праздников 8 марта, 1 и 9 мая // 112. URL: <https://cutt.ly/KyBu9Qh>. (дата звернення: 01.06.2020).
107. Разногласия по поводу декоммунизации у гостей шоу «Чому так?» // 112. URL: <https://cutt.ly/YyBiuAP>. (дата звернення: 01.06.2020).
108. Расевич В. Відплата історією // Zaxid.net. URL: https://zaxid.net/vidplata_istoriyi_n1479435. (дата звернення: 01.06.2020).
109. Расевич В. Скринька Пандори // Zaxid.net. URL: https://zaxid.net/skrinka_pandori_n1347660. (дата звернення: 01.06.2020).
110. Рябенко С. Чи відповідає декомунізація України європейській практиці // Lb.ua. URL: <https://cutt.ly/НyBtCV7>. (дата звернення: 01.06.2020).
111. Рябчук М. Декомунізація чи деколонізація? Що показали політичні дискусії з приводу «декомунізаційних» законів? // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2015, № 2(82). С. 104-117.
112. Рябчук М. Культура пам'яті та політика забуття // Критика. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/kultura-pamyati-ta-polityka-zabuttya> (дата звернення: 01.06.2020).
113. Сабанчеев Р.Ю. «Память как культурно-исторический феномен в работах Мориса Хальбвакса» Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке. 2014. №2 (28). С. 127-132.
114. Сафронова Ю. Третья волна memory studies: двадцать три года против шерсти // Политическая наука. 2018, №3. С. 12-27
115. Сергієнко С. Історична політика в Україні // Спільне. URL: <https://commons.com.ua/uk/istorichna-politika-v-ukrayini/>. (дата звернення: 01.06.2020).
116. Сергієнко С. Політична гра з фрагментами історії: героїзація минулого стає невід'ємною складовою нашого буття // Спільне. URL: <https://commons.com.ua/uk/lektsiya-pro-istorichnu-politiku/>. (дата звернення: 01.06.2020).
117. Сергієнко С. Чого чекати від впровадження національно-патріотичного виховання? // Спільне. URL: <https://commons.com.ua/uk/chogo-chekati/>. (дата звернення: 01.06.2020).
118. Середа В. Особенности репрезентации национально-исторических идентичностей в официальном дискурсе президентов Украины и России // Социология: теория, методы, маркетинг. 2006, №3. С. 191-211
119. Сидоренко С., Строкань С. Бандеролог Виктор Ющенко // Коммерсантъ. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/1310015>. (дата звернення: 01.06.2020).
120. Скільки вулиць перейменували в Києві на п'ятому році декомунізації? // Хмарочос. URL: <https://cutt.ly/OyBr8X7>. (дата звернення: 01.06.2020).

121. Слободяник Н.Б. Конструирование идентичности в политическом дискурсе: к вопросу о роли социального антагонизма (о концепции политического дискурса Лаклау и Муффа) // Политическая лингвистика. 2007. № 22. С. 60-66
122. Стадник Г. Как на Украине отреагировали на переименование городов // Deutsche Welle. URL: <https://cutt.ly/qyBiwjD>. (дата звернення: 01.06.2020).
123. Стариков Г. Про декомунізаційні закони: з користю і не без оптимізму..// Критика. URL: <https://krytyka.com/ua/solutions/opinions/pro-dekomunizatsiyni-zakony-z-korystyu-i-ne-bez-optimizmu>. (дата звернення: 01.06.2020).
124. Студенникова Г. По Украине прокатилась волна протестов из-за переименования городов и улиц // Страна. ua. URL: <https://cutt.ly/wyBu7HN>. (дата звернення: 01.06.2020).
125. Судакова Н. Радянська людина. Чому ваш сусід сумує за Союзом // Українська Правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/03/22/7175391/>. (дата звернення: 01.06.2020).
126. Тимків І. М. Історична пам'ять у системі шкільної освітньої політики України // Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. 2015. №13. С. 246–254.
127. «Треба відмовитися від монополії на колективну пам'ять». URL: <https://studrespublika.com/ni-monopoliyi-pamyati/>. (дата звернення: 01.06.2020).
128. У Сумах суд припинив декомунізацію // Український тиждень. URL: <https://tyzhden.ua/News/164630>. (дата звернення: 01.06.2020).
129. Філософ Михайло Мінаков: Є спосіб подвоїти шанси на мир в Україні // Інтерв'ю з України. URL: <https://rozmova.wordpress.com/2018/03/18/mykhailo-minakov-3/>. (дата звернення: 01.06.2020).
130. Хальбакс М. Коллективная и историческая память // Неприкосновенный запас. URL: <https://magazines.gorky.media/nz/2005/2/kollektivnaya-i-istoricheskaya-pamyat.html>. (дата звернення: 01.06.2020)
131. Харківська мерія знову готується перейменувати проспект Григоренка на честь Жукова // Lb.ua. URL: <https://cutt.ly/lyBrZnc>. (дата звернення: 01.06.2020).
132. Хилюк С. Оцінювати та/або карати: юридичний коментар до «антикомуністичного» законопроекту // Критика. URL: <https://cutt.ly/cyByieW>. (дата звернення: 01.06.2020).
133. Худякова О. Декомунізація в Україні майже завершена: що обіцяли політики // Слово і Діло. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2018/02/12/stattja/suspilstvo/dekomunizacziya-ukrayini-majzhe-zavershena-obicyaly-polityky>. (дата звернення: 01.06.2020).
134. Чупрій Л.В. Історична освіта, як складова державної політики пам'яті // Агентство стратегічних досліджень. URL: <http://sd.net.ua/2011/06/20/istorichna-osvita-politika-pamyaty.html>.
135. Швець Л. Декоммунизация привела Черновцы в эпоху Реформации // Страна.ua. URL: <https://cutt.ly/AyBoaXN>. (дата звернення: 01.06.2020).
136. Шевель О. Щоб Відповідати Європейським Стандартам, «Закони Про Декомунізацію» Потребують Змін // Vox Ukraine. URL: <https://voxukraine.org/uk/decommunization-laws-ukr/>. (дата звернення: 01.06.2020).

137. Шкільна історія очима істориків-науковців: матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / уп. та ред. Н. Яковенко. Київ: Український інститут національної пам'яті, 2008. 122 с.
138. Чернівецька міськрада перейменувала парк Жовтневий у парк Реформації // Молодий буковинець. URL: <https://cutt.ly/5yVouB8>. (дата звернення: 01.06.2020).
139. Чурсанова И. А.. Историография XX века: от конструктивизма к «Лингвистическому повороту» // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2011. №1. С. 221-224.
140. Яворський В. Аналіз закону про заборону комуністичних символів. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1430493970>. (дата звернення: 01.06.2020).
141. Яким має бути сучасний підручник з історії України? // Історична Правда. URL: <https://www.istpravda.com.ua/digest/2011/07/13/45566/>. (дата звернення: 01.06.2020)
142. Якубін О. Страсті за війною: колективна пам'ять в Україні (2010-і роки). URL: <https://commons.com.ua/uk/strasti-za-vijnoyu/>. (дата звернення: 01.06.2020).
143. A Laboratory of Transnational History: Ukraine and Recent Ukrainian Historiography / Ed. by G.Kasianov and Ph.Ther. Budapest; New York, 2010. 310 p.
144. Assmann, J. Communicative and Cultural Memory // Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook / edited by A. Erll and A. Nünning. Berlin and New York: De Gruyter. 2008. P. 109–118.
145. Bernhard M., Kubik J. (eds.) Twenty Years after Communism: The Politics of Memory and Commemoration. Oxford: Oxford University Press, 2014. 384 p.
146. Burr V. Social Constructionism. London: Routledge, 2003. 239 p.
147. Cohen J. Dear Ukraine: Please Don't Shoot Yourself in the Foot // Foreign Policy. URL: <https://cutt.ly/WyBBcD2>. (accessed: 06.06.2020).
148. FAQ. УСЕ, ЩО ВИ ХОТІЛИ ДІЗНАТИСЯ ПРО ДЕКОМУНІЗАЦІЮ // УІНП. URL: <https://cutt.ly/zyBs8Mc>. (дата звернення: 01.06.2020).
149. Gilley C., Rudling P. Laws 2558 and 2538-1: On Critical Inquiry, the Holocaust, and Academic Freedom in Ukraine // Політична критика. URL: <https://cutt.ly/GyBBdSd>. (дата звернення: 06.06.2020).
150. J.-C. Marcel, L. Mucchielli. Maurice Halbwachs's mémoire collective // Cultural Memory Studies / Ed. by Astrid Erll and Ansgar Nünning. Berlin: Walter de Gruyter, 2008. P. 141-151.
151. Kitch, C. Pages from the Past: History and Memory in American Magazines, Chapel Hill. NC: The University of North Carolina Press, 2005. 272 p.
152. Kulyk V. War of memories in the Ukrainian media: diversity of identities, political confrontation and production technologies// Memory, Conflict and New Media: Web-wars in post-socialist states/ edited by E. Rutten, J. Fedor, V. Zvereva. NY: Routledge, 2013. P. 63-81.
153. Kulyk, V. Ukrainian Nationalism since the Outbreak of Euromaidan // Ab Imperio. 2014, № 4. P. 94–122.
154. Kuzio T. History, Memory and Nation-Building in the Post-Soviet Colonial Space // Nationalities Papers. 2002, 30 (2). P. 241-264;

155. Laclau E., Mouffe C. *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso, 2001. 198 p.
156. Laclau, E. *New Reflections On The Revolution of Our Time*. London: Verso, 1990. 284 p.
157. Laclau, E. *Power And Representation // Politics, Theory And Contemporary Culture* / edited by M. Poster. New York: Columbia University Press, 1993. 300 p.
158. Marples D. VOLODYMYR VIATROVYCH AND UKRAINE'S DE-COMMUNIZATION LAWS. URL: <https://cutt.ly/WyBBtNW>. (accessed: 01.06.2020).
159. Meny Y. and Surel Y. *The Constitutive Ambiguity of Populism // Democracies and the Populist Challenge* / edited by Y. Meny and Y. Surel. London: Palgrave Macmillan, 2002. P. 1-21.
160. Nora P. *Between memory and History // Realms of Memory: Rethinking the French Past Vol.1/* edited by Nora, Pierre, Kritzman, Lawrence. New York: Cambridge University Press, 1996. 642 p.
161. Popson N. *The Ukrainian History Textbooks: Introducing Children to the 'Ukrainian Nation' // Nationalities Papers*. 2001, 29 (2). - P. 325-350;
162. Shevel, O.. *The Politics of Memory in a Divided Society: A Comparison of Post-Franco Spain and Post-Soviet Ukraine // Slavic Review*. 2011, № 70(1). P. 137–164.
163. Vasylova V. *Bukovina Region in the Collective Memory of Ukraine and Romania: Representation in History Textbooks*. Budapest: CEU, 2008. 82 p.
164. Wiley N. *The Politics of Identity in American History// Social Theory and the Politics of Identity/* edited by Craig Calhoun. Oxford and Cambridge, MA: Blackwell, 1994. P. 130-149.
165. Yekelchyk, S. *Stalin's Empire of Memory: Russian–Ukrainian Relations in the Soviet Historical Imagination*. Toronto and Buffalo: University of Toronto Press, 2004. 230 p.
166. Zerubavel E. *Social Mindscales: An Invitation to Cognitive Sociology*. Cambridge: Harvard University Press, 1997. 176 p.
167. Zerubavel, E. *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past*. Chicago, IL: University of Chicago Press, 2003. 187 p.
168. Zhurzhenko, T. *A Divided Nation? Reconsidering the Role of Identity Politics in the Ukraine Crisis // Die Freidenkswarte* 2014, 8 (1–2). P. 249–267.

ДОДАТКИ

Додаток 1. Таблиця «Підручники з історії України у світлі критеріїв Міжнародної мережі дослідження підручників»

Джерело: Шкільна історія очима істориків-науковців: матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / уп. та ред. Н. Яковенко. Київ: Український інститут національної пам'яті, 2008. С. 83-84

Параметри, за якими оцінювався зміст	Власов В.			Ф. Г. Турченко, В. М. Мороко			О. Рєєнт, О. Малій		Ф. Г. Турченко			Ф. Г. Турченко, П. П. Панченко, С. М. Тимченко			
	+	–	?	+	–	?	+	–	?	+	–	?	+	–	?
1) Підручник виокремлює важливість і переваги культурного розмаїття		–				?		–			–			–	
2) Підручник наголошує на важливості звичаїв і традицій для їхніх носіїв	+			+			+			+			+		
3) Підручник заперечує існування стерильних етнічних груп, наголошує на змішаності кожної групи		–			–			–				?		–	
4) Підручник сприяє оцінці та сприйняттю інших етнічних і культурних груп та особистостей на основі їхньої самодостатньої цінності		–				?			?			?		–	
5) Підручник дає зважену інформацію про інші етнічні/культурні групи в межах власної етнічної території та поза нею		–		+			+				–			–	
6) Підручник вільний від		–				?			?		–				?

расових/етнічних/культурних стереотипів														
7) Підручник дає критичну оцінку расовим/етнічним/культурним стереотипам		—			—			—			—			—
8) Підручник дає можливість відсторонено поглянути на власні цінності		—			—			—			—			—
9) Текст будується на порівняннях, зіставленнях чи протиставленнях?		прт.			зс.			зс.			зс., прт			
10) Авторська аргументація – раціональна, емоційна, мішана?		мш.			мш.			мш.			мш., прт			

ДОДАТОК 2.

Таблиця «Дискурсивні стратегії декомунізації»

Дискурс	Мнемонічні актори	Стратегії	Тактики
---------	-------------------	-----------	---------

«український націоналістичний»	Представники та прихильники політичних сил національно-демократичного спрямування: Блок Петра Порошенка (П. Порошенко, Ю. Луценко, В. Гройсман), «Народний Фронт» (А. Яценюк), «Батьківщина», «Радикальна партія О. Ляшка», «Самопоміч» Ультраправі організації: ВО «Свобода», «Азов», «Правий сектор» Частина фахових історів (О. Мотиль, Г. Стариков), співробітники УІНП, зокрема її очільник В. В'ятрович	1. Делегітимізація конкурентного дискурсу	<p>1. Підваження легітимності артикуляцій опонентів, послуговуючись для цього універсальними категоріями та імперативами (нація, людина (у гуманістичному розумінні))</p> <p>2. Приписання значимим агентам та носіям конкурентного дискурсу негативних якостей.</p>
		2. Інструменталізація правозахисного дискурсу	
		3. Намагання встановити гегемонію через трансформацію партикулярного дискурсу в «універсальний»	<p>1. Наповнення універсальних мінливих знаків, які, по суті, є пустими деномінаціями, відкритими до конкуренції між дискурсами за своє значення.</p> <p>2. Нормативно-правове оформлення статусу/інтерпретації історичної події/процесу та їхнього значення для суспільства загалом</p> <p>3. Називання, перейменування.</p> <p>4. Формування та зміна національного календаря, який визначає коли і чию пам'ять слід колективно відзначати</p> <p>5. Формування та зміни навчальних програм з історії у вищих та середніх навчальних закладах.</p>

		4. Об'єктивізація моментів дискурсу	
		5. Інструменталізація віктимно-визвольного наративу	
		6. Апеляції до міжнародного досвіду.	
		7. Інструменталізація академічного дискурсу	
		8. Інструменталізація демократичного дискурсу	
		9. Інструменталізація інклюзивного наративу	
«радянсько-неоімперський»	<p>Комуністична партія України, «Опозиційний блок» (Ю. Бойко, О. Вілкул), В. Медведчук, В. Рабинович, М. Добкін, Є. Мураєв тощо.</p> <p>Місцеві політики у південно-східних та окремих областях центральних регіонів (Г. Кернес)</p> <p><u>Блогери, представники громадськості:</u> А. Шарій, О. Бондаренко-Шарій, А. Манчук, О. Бережна, О. Петрачков, Л. Швець тощо. <u>Медіа:</u> 112, NewsOne, Інтер, Украина.ру,</p>	1. Делегітимізація конкурентного дискурсу	<p>1. <i>Агенти дискурсу намагатимуться підважити легітимність артикуляцій опонентів, послуговуючись для цього універсальними категоріями та імперативами.</i></p> <p>2. <i>Доведення до абсурду риторики опонентів.</i></p> <p>3. <i>Приписання значимим агентам та носіям конкурентного дискурсу негативних якостей.</i></p>
		2. Інструменталізація правозахисного дискурсу	

	Страна. ua, низка регіональних медіа		
		3. Інструменталізація популістичного дискурсу	
«лівий критичний»	<u>Академічна, освітня спільнота:</u> В. Кулик, А. Портнов, С. Дацюк, М. Мінаков, Г. Касьянов, О. Шевель, В. Яворський, Г. Койнаш, М. Гаухман, Є. Стадний тощо.	1. Інструменталізація правозахисного та ліберально- демократичного дискурсу	
		2. Використання академічного дискурсу	
	<u>Ліві активісти:</u> С. Сергієнко, В. Артюх, О. Якубін, тощо.	3. Фреймування декомунізації як антимодернізаційної політики	